

Savolaismurteen illuusio
Antti Heikkisen romaanissa Pihkatappi:
Kolmen foneettisen piirteen tarkastelua

Iina Juutinen

Pro gradu -tutkielma

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Suomen kieli, kieliasiantuntijan opintopolku

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Lokakuu 2019

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos / Humanistinen tiedekunta

JUUTINEN, IINA: Savolaismurteen illuusio Antti Heikkisen romaanissa Pihkatappi: Kolmen foneettisen piirteen tarkastelua.

Pro gradu -tutkielma, 89s., 1 liites.

Suomen kieli, suomalais-ugrilainen kielen tutkimus

Suomen kieli, kieliasiantuntijan opintopolku

Lokakuu 2019

Pro gradu -tutkielmassani tutkin Antti Heikkisen Pihkatappi-romaanin savolaismurteen illuusiota kolmen äännepiirteen, diftongin reduktion, yleisgemaation ja liudennuksen, kautta. Keskityn siihen, miten kyseiset kolme piirrettä on siirretty romaanin kaunokirjalliseen puheeseen ja millaista variaatiota niissä esiintyy. Tavoitteena on saada selville, millä tavoin piirteet tuovat romaaniin savolaisen artikulaatiotavan eli savolaisvaihteen vaikutelmaa. Murteentutkimuksessa nämä kolme piirrettä on todettu savolaisvaihdetta rakentaviksi tai ylläpitäviksi piirteiksi, minkä vuoksi ne ovat tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteina.

Tutkimusaineisto koostuu romaanin repliikeistä. Tarkastelen dialogeista poimittujen piirteiden murteellisia esiintymiä tavuasemittain, lekseemeittäin ja muotoryhmittäin. Tutkimusotteeni on kvalitatiivinen, ja esitetyt numeeriset tiedot toimivat vain kuvailun tukena. Tutkielman teoreettinen viitekehys nojaa puheen illusion käsitteeseen ja aiheesta tehtyyn tutkimukseen. Perinteinen murteentutkimus antaa tutkielmalle autenttisen Savon murteen vertailukohdan sekä tarjoaa esikuvaa murrepiirreaineiston käsittelyyn. Tutkielmani kuuluu sosiolingvistiikan piiriin, sillä tutkimuskohteena on puhe kirjoitetun kielen kontekstissa.

Tarkastelun perusteella diftongin reduktiota ja yleisgemaatiota esiintyy murteellisissa asuissa lähes yhtä usein: Pihkatapissa yleisgemaatiolla on 554 ja diftongin reduktiolla 543 murteellista esiintymää. Diftongin reduktiossa monoftongit ovat yleisimpiä murteellisia variantteja. Eniten esiintymiä on monoftongeilla *aa* ja *ee*. Jälkimmäisen yleisyys aineistossa perustuu kieltosanan reduktioon. Yleisimmin geminoituvat konsonantit aineistossa ovat *t*, *k* ja *m*. Ensitavun geminaatio kasautuu tiettyihin lekseemeihin ja jälkitavujen geminaatio taas tiettyihin muotoryhmiin. Sekä diftongin reduktio että yleisgemaatio ovat yleisempiä ensitavun yhteydessä kuin kauempana sanassa. Liudennusta ei Pihkatapissa osoiteta typografisesti. Jos lukija tuntee murretta, liudennuksen voi mahdollisesti havaita tekstissä kadonneen *i*:n substituutiona ja todennäköisimmin progressiivisessa asemassa. Olenaiseksi liudennusvaikutelmaa lisääväksi tekijäksi hahmottuu *i*:n kadon aiheuttama monitulkintaisuus sanassa.

Pihkatapin murteessa piirteet ovat savolaisvaihteen osina erilaisia. Diftongin reduktio luo savolaista artikulaatiota monoftongien ja etenkin muutosten *ei* > *ee*, *au* > *aa* ja *äy* > *ää* avulla. Monoftongit muistuttavat kirjoitetun murteen kontekstissa väljästä ja leveästä ääntämistavasta. Yleisgemaatio luo repliikkeihin puhetta eteenpäin kuljettavan rytmien vaikutelmaa, ja esiintyessään jälkitavuisissa se antaa mielikuvan puheen hitaudesta. Liudennus täydentää savolaispuheen vaikutelmaa kuullun illusiona lukijan subjektiivisen kokemuksen kautta.

Asiasanat: puheen illuusio, murteentutkimus, Antti Heikkinen, savolaismurteet, savolaisvaihde, kirjoitettu murre

Sisällys

1. Johdanto	3
1.1. Tutkimuksen tavoitteet.....	3
1.2. Pihkatappi ja sen kieli.....	6
1.3. Aineisto ja metodi.....	8
2. Puheen illuusio kaunokirjallisuudessa.....	10
2.1. Puheen illuusio puhutun ja kirjoitetun kielen rajalla	10
2.2. Puheen illuusion tavoitteet ja keinot.....	13
2.3. Murteet puheen illuusion resurssina	16
2.4. Näköismurre eli eye dialect.....	23
3. Savolaismurteet kielentutkimuksen näkökulmasta.....	27
3.1. Savolaismurteiden levikki ja tyypilliset piirteet.....	27
3.2. Savolaisvaihde.....	29
3.3. Tarkasteltavat murrepiirteet.....	31
3.3.1. Diftongin reduktio.....	31
3.3.2. Yleisgemaatio.....	32
3.3.3. Liudennus.....	34
4. Diftongin reduktio Pihkatapissa.....	36
4.1. Diftongivarianttien redusoitumismäärät ja redusoitumistavat.....	36
4.2. Diftongin reduktio lekseemeissä.....	40
4.3. Diftongin reduktio muiden savolaispiirteiden yhteydessä.....	48
4.4. Kokoavasti diftongin reduktiosta Pihkatapissa.....	49
5. Yleisgemaatio Pihkatapissa.....	53
5.1. Geminoituneiden konsonanttien määrät ja tavuasemat.....	53
5.2. Yleisgemaatio lekseemeissä.....	56
5.3. Yleisgemaation kasautuminen muotoryhmiin.....	59
5.4. Yleisgemaatio muiden savolaispiirteiden yhteydessä	60
5.5. Kokoavasti yleisgemaatiosta Pihkatapissa.....	65
6. Liudennus Pihkatapissa.....	69
6.1. Regressiivinen liudennus Pihkatapissa.....	70
6.1.1. Nominien yks. nominatiivien liudennus.....	70
6.1.2. Yks. 3. p. imperfektimuotojen liudennus.....	72
6.1.3. Yks. 1. persoonan omistusliitteen liudennus.....	75

6.1.4. Geminoituneiden konsonanttien ja konsonanttiyhtymien liudennus.....	76
6.2. Progressiivinen liudennus Pihkatapissa.....	77
6.3. Kokoavasti liudennuksesta Pihkatapissa.....	80
7. Lopuksi.....	83
Lähteet.....	86
Liite 1	

1. Johdanto

1.1. Tutkimuksen tavoitteet

Pro gradu -työssäni tarkastelen savolaismurteen illuusiota Antti Heikkisen vuonna 2013 ilmestyneessä esikoisromaanissa Pihkatappi. Tutkielman lähtökohtana on selvittää savolaisen artikulaatiotavan, savolaisvaihteen, ilmenemistä romaanin kirjoitetussa murteessa.

Savolaisvaihteella (ks. erit. Sarvas 1980: V) viitataan yleiskieltä pehmeämpään, hitaampaan ja leveämpään artikulaatiotapaan. Prosodisena ilmiönä savolaisvaihte ei voi suoraan ilmetä kirjoitetusta puheesta, minkä vuoksi lähestyn ilmiötä kolmen Pihkatapin murteeseen merkityn äännepiirteen kautta. Valitsemani piirteet ovat diftongin reduktio (*paekka* pro *paikka*), yleisgeminatio (*rahhaa* pro *rahaa*) ja liudennus (*tulj*, *tul* pro *tuli*). Valinta perustuu kuvauksiin, joissa näiden kolmen foneettisen piirteen on todettu olevan kiinteä osa leimallista savolaispuhetta ja kytkeytyvän tavalla tai toisella osaksi savolaisvaihdetta (ks. luku 3.2). Pyrin vastaamaan tutkielmassani seuraaviin kysymyksiin:

- Miten diftongin reduktio, yleisgeminatio ja liudennus on siirretty Pihkatapin murteen illuusioon?
- Millaista vaihtelua piirteissä esiintyy?
- Millainen tehtävä näillä kolmella piirteellä on Pihkatapin savolaisvaihteessa?

Lukukokemukseni perusteella oletan diftongin reduktion ja yleisgeminatian esiintyvän Pihkatapissa mahdollisimman murteellisissa asuissa. Liudennusta lähestyn hypoteettisten edustumien kautta, sillä piirrettä ole typografisesti merkitty repliikkeihin lainkaan. Olen ottanut piirteen tarkastelun kohteeksi, sillä se antaa mahdollisuuden tarkastella Pihkatapin kirjoitettua savoa kuullun illuusion näkökulmasta. Uskonkin löytäväni aineistosta sana-asemia, joissa liudennus on mahdollista havaita. Toivon myös pystyväni osoittamaan kullakin piirteellä olevan omanlaisensa tehtävä kirjoitetun murteen savolaisartikulaation osana.

Tutkielmani sijoittuu laajasti katsoen sosiolingvistiikan tutkimusalalle, onhan tutkimuskohteena puhuttu kieli kirjoitetun kielen kontekstissa. Kaunokirjallisuuden kieli heijastelee yhteiskuntaa ja meneillään olevaa aikakautta, minkä lisäksi romaanihahmojen välinen vuorovaikutus peilaa tosielämän kieliyhteisöä ja siinä vallalla olevaa kielellistä normistoa (TN 2013: 12).

Kaunokirjallisuuden kieli ei siis toimi irrallaan ympäröivästä todellisuudesta. Kirjallisuus ei myöskään vain kuvaa todellisuutta, vaan kielellisillä valinnoilla ja esitystavoilla luodaan sitä.

Kun kirjailija luo puhetta kirjoitetun kielen keinoin, tehtävä on haastava. Kyseessä on kirjoitetun kielen ja puhutun kielen risteyskohta, jolloin puhe on esitettävä kirjoitetun kielen ehdoin, mutta elävää puhetta tavoitellen. Liisa Tiittula ja Pirkko Nuolijärvi (2016: 225) ovatkin todenneet, että kyseessä on harkitun prosessin kautta syntyvä vaikutelma spontaanista puheesta. Tämä yleiskielen ja puhekielen välisen tasapainon, samalla myös lukijaystävällisyyden, vaatimus tekee kaunokirjallisesta puheesta kiinnostavan tutkimuskohteen.

Tutkielmani teoriatausta pohjautuu *puheen illuusion* käsitteeseen. Aihetta ovat kattavasti tutkineet Tiittula ja Nuolijärvi (2013) teoksessaan *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Samojen tutkijoiden vuonna 2016 ilmestynyt artikkeli puheenomaisuuden rakentamisen prosessista kaunokirjallisuudessa on niin ikään osa tutkielmani teoriaa. Aihepiiriin muita kotimaisia lähteitani ovat Jyrki Kalliokosken (1998), Mauno Kosken (2002) ja Sari Keskimään (2013) kirjoitettua murretta käsittelevät artikkelit. Lisäksi vertailukohtaa antaa Anita Väisäsen (2013) pro gradu -työ, jossa on tarkasteltu savoksi käännettyä Aku Ankka -sarjakuvaa variaationtutkimuksen keinoin.

Puheen illuusiota lähellä on Paul Bowdren käyttämä (1964) termi *eye dialect*, jonka Jyrki Nummi (1993) on suomentanut *näköismurteeksi*. Termi korostaa kirjoitetun murteen visuaalisuutta ja viittaa puheen jäljittelyn keinoon, joka [englannin kielessä] perustuu vaihtoehtoisten kirjoitusasujen käyttöön. Tässä tutkielmassa käytän termejä *puheen illuusio*, *näköismurre* ja *murteen illuusio* rinnakkain. Käytän myös termiä *kuullun illuusio*, joka Raymond Chapmanin (1984) ja Norman Pagen (1988) mukaan viittaa lukijassa syntyvään kokemukseen kirjoitetun puheen kuulemisesta.

Tutkielmani teoriatausta nojaa myös dialektologian ja variaationtutkimuksen perinteeseen. Analyysini lähtökohtana on *savolaisvaihteen* käsite. Dialektologian alan tärkeimpiä lähteitani ovat Aila Mielikäisen (1981; 1994) Etelä-Savon murteen äännehistorian osat 1 ja 2, Lauri Kettusen (1940) murrekartasto selityksineen sekä Sari Kukkosen (2002) Lapinlahden murteen muuttumista koskeva pro gradu -työ. Variaationtutkimuksen näkökulmaa valottavat Pirkko Nuolijärven (1986) väitöskirja Kolmannen sukupolven kieli, Tanja Aittokosken (2011) geminaatioilmiöitä ja diftongin reduktiota käsittelevä pro gradu -tutkielma sekä Martta Lipposen (2014) diftongin reduktiota pohjoissavolaisilla nuorilla käsittelevä pro gradu. Näihin tutkimuksiin vertaamalla pystyn havainnoimaan, miten

kirjailijan luoma savolaismurre suhteutuu aidon murteen kuvaan, ja miten Pihkatapin savolaispiirteiden edustukset vastaavat murteen todellisuutta.

Pihkatapista tai sen kielestä ei tiettävästi ole tehty aiempaa tutkimusta, vaikka romaani on saanut tunnustusta¹ ja sen murre noteerattiin julkaisuvuonna myös kirja-arvioissa: esimerkiksi Savon Sanomien Risto Löf (2013) luonnehti Pihkatapin puhetta savolaisittain ”leveäksi lätyyttämiseksi”. Romaania lukiessa pistin itsekin merkille kirjoitetun savolaispuheen ilmaisuvoiman ja halusin selvittää, mitkä elementit siitä tekevät aidon tuntuisen. Savolaisvaihteen määritelmää ei ole aikaisemmin sovellettu kirjoitettuun murteeseen, joten tutkielmani näkökulma on sikälkin uusi.

Tutkielmani laajentaa osaltaan käsitystä siitä, miten kirjoitettua murretta käytetään kotimaisessa kaunokirjallisuudessa. Lisäksi tutkielmani valottaa nimenomaan kirjailija Antti Heikkisen tapaa hyödyntää Savon murteen aineksia puheen illuusion keinona. Itämurteita romaaneissaan hyödyntäneet kirjailijat ovat itse olleet usein lähtöisin Itä-Suomesta (TN 2013: 96). Antti Heikkinen on niin ikään kotoisin Nilsiästä, joka sijaitsee keskellä Pohjois-Savon murteiden aluetta. Kirjailijan kielitaustan ansiota lienee se, että murteen illuusiota on luotu aidoilla piirteillä eikä esimerkiksi keksityillä savolaisuuksilla, mikä sekkin olisi murteen jäljittelyssä mahdollista.

Itämurteilla on kaunokirjallisuudessa pitkä perinne puheen illuusion keinona (TN 2013: 105, 137, 231), ja näen, että oma tutkielmani liittyy itäsuomalaista kirjallisuutta käsittelevän tutkimuksen jatkumolle. Puhutun suomen esittämistä on tutkittu vähän siihen nähden, miten paljon tutkimusaineistoa olisi tarjolla (TN 2013: 78). Paikallismurteiden suosio on mahdollisesti vahvistumassa kaunokirjallisuuden kielessä (TN 2013: 150), joten vanhempien kirjailijoiden ja teosten lisäksi myös uusia tutkimuskohteita syntyy jatkuvasti.

Tutkielmassani on seuraava rakenne: Alaluvussa 1.2. esittelen tarkemmin Pihkatapin juonta ja kielen roolia romaanissa. Luvussa 1.3. kerron enemmän aineistosta ja tutkimusmenetelmästä. Sen jälkeen luvussa 2. käyn läpi puheen illuusion teoriaa, puhutun ja kirjoitetun kielen kielen eroja sekä kirjoitetun murteen taustoja. Luvussa 3. esittelen savolaismurteita dialektologian näkökulmasta: alaluvussa 3.1. käyn läpi savolaismurteiden levikin ja tyypillisiä piirteitä, luvussa 3.2. määrittelen savolaisvaihteen aiempien tutkimusten avulla ja luvussa 3.3. kerron tarkemmin, millaisia tarkastelun kohteena olevat kolme savolaispiirrettä ovat. Luvuissa 4–6 käyn läpi diftongin reduktion,

¹ Romaanille myönnettiin Kalevi Jäntin palkinto vuonna 2013 ja Savonia-kirjallisuuspalkinto vuonna 2014.

yleisgemmaation ja liudennuksen esiintymät Pihkatapin repliikeissä. Piirteet ovat keskenään erilaisia, minkä vuoksi tarkastelut poikkeavat painopisteiltään toisistaan. Tavoitteenani on saada kaikista kolmesta piirteestä mahdollisimman kattava kuva Pihkatapin murteen osana. Viimeisenä, luvussa 7, kokoaan yhteen piirteistä tekemäni havainnot ja pohdin niiden merkitystä romaanin kirjoitetussa murteessa ja savolaisvaihteen konstruoijina.

1.2. Pihkatappi ja sen kieli

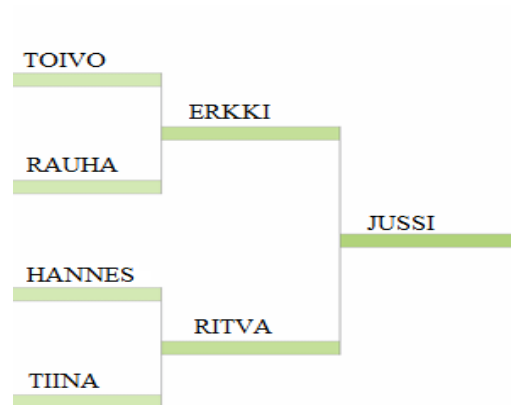
Pihkatappi on Pohjois-Savoon sijoittuva nuoren miehen kasvutarina, jonka teemana on maaseudun autoituminen ja maanviljelysperinteen katoaminen. Tarina kertoo Jussi Taskisesta, joka isäänsä uhmaten kieltäytyy jatkamasta sukutilaa ja katkaisee näin sukupolvien ketjun. Jussi suuntaa jo varhain huomionsa kirjoittamiseen ja teatteriharrastukseen, vaikka Erkki-isän painostus maanviljelijäksi opetteluun on kova. Täysi-ikäistyttyään Jussi tekee kantansa selväksi välikohtauksessa, joka katkaisee vuosiksi isän ja pojan välit.

Kertojanaäni kuuluu Jussille. Kehyskertomuksessa Jussi ryhtyy kirjoittamaan romaania sukunsa historiaan pohjautuen. Tämä tuo Pihkatappiin kaksi vuorottelevaa aikatasoa: kirjailija-Jussi asuu Tampereella, josta käsin muistelee 80–90-lukujen taitteessa elettyä lapsuuttaan Itä-Suomessa. Tämän lisäksi romaanissa on useita takaumia esi-isien edesottamuksiin.

Jussin lapsuuden maailma on pieni, yhtenäinen ja maalainen. Puheenaiheet käsittelevät paikallisten ihmisten tekosia, keskustalaispolitiikkaa tai kimmelluksia menneiltä ajoilta. Tapahtumat sijoittuvat nimeltä mainitsemattomalle savolaiskylälle, jossa Jussin elämämpiiri rajoittuu lähes täysin kotipihaan tai kouluun. Lähipiiri koostuu perheestä sekä naapurissa asuvista sukulaisista ja tuttavista.

Jussin tarina on jatkoa 1960-luvulla alkaneeseen suomalaisen yhteiskunnan murrokseen. Tuolloin kaupungistumisen myötä maaseudulta alettiin muuttaa kaupunkiin työn ja paremman elämän perässä (Nuolijärvi 1986: 12). Tämä muutos tulee Taskisten kotikylälle paljon suurimman muuttovirran jälkeen, mutta on tunnistettavissa samaksi ilmiöksi. Maalaiskylä hiljenee vanhusten kuollessa, ja osa sukulaisista on jo muuttanut sukupolvea aiemmin kaupunkiin. Myös Jussin ratkaisu olla jäämättä suvun tilalle kuvastaa sitä, miten nuorempi polvi näkee tulevaisuutensa olevan jossain kotipeltoja kauempana. Erkki-isä ei halua hyväksyä tätä, vaan sinnikkäästi uskoo Nälkämaan laulun säkeistöön, jossa vain raukat lähtevät kotiseudultaan.

Kolmihenkirisen Taskisen perheen lisksi maatalon arjessa ovat tiiviisti mukana neljä isovanhempaa sekä joukko työmiehiä ja naapureita. Tutkimusaineisto sisältää Jussin lapsuudesta kertovan aikatazon repliikit kaikilta henkilöhahmoilta. Perheenjäsenten väliset suhteet selviävät tarkemmin alla olevasta sukupuusta. Perheen lähipiiriin kuuluvat esimerkiksi naapurin Reino sekä renki Tauno.

KUVIO 1. Taskisten perheen sukupuu

Jussia lukuun ottamatta romaanin keskeisimmät henkilöt puhuvat vahvaa murretta, kun taas yhteisön ulkopuolelta tulevista henkilöistä osalle on kirjoitettu kirjakielen mukaiset repliikit. Tällä kontrastilla Taskisten ja lähipiirin savolaisuutta korostetaan entisestään. Eri kielimuotoihin liittyvät arvolataukset näkyvät Rauha-mummon asenteessa, jota kommentoidaan kertojanäänellä: *Kaupunkilaiset tai sieltä tulleet olivat sille [Rauhalle] automaattisesti maalaistenvihaajia ja pahimpia ne, joilla oli vähänkin parempi virka ja joiden suussa kulki kirjakieli* (PT: 22). Repliikissä näkyy myös romaanissa toistuva vastakkainasettelu maaseudun ja kaupungin sekä ”tavallisten” ihmisten ja korkeammassa asemassa olevien välillä.

Perheensä muihin jäseniin verrattuna päähenkilö Jussi on laitettu puhumaan vähemmän murteellista, yleiskieltä lähestyvää varieteettia. Lapsuudenaikaista kieltään hän kommentoi kertojan näkökulmasta: *Mummon, isän ja meillä melkein jokaisena viikonpäivänä pistäytyneen Taunon ansiosta opin puhumaan leveää murretta varhain, lässytyskausi jäi välistä kokonaan* (PT: 89). Jussin repliikeistä kuitenkin huomaa, että ne on kirjoitettu kevyemmällä murteella kuin muiden perheenjäsenten. Jussin käyttämän yleiskieltä tavoittelevamman puhumuodon ja tämän isän Erkin murteellisen puheenparren eroja havainnollistaa alla olevassa dialogi. Siinä Jussin repliikissä esiintyy vierasperäinen sana *kriisi*, joka Erkin vuorossa on typistynyt muotoon *riisi*.

- Ala sanoo nyt. Onko teillä Tainan kansa joku... kriisi?
- Vai vielä riisi... siinöl riisiä ihan tarpeeks, kun sinä sitä syyttää hurjutessas huoraks haakuit. (PT: 240.)

Jussin yleiskielisyys korostaa tämän halua erillisyyteen isästään ja siitä elämänmuodosta, jota tämä edustaa. Murteentutkimuksessa on todettu katoavan herkimmin sellaisilta henkilöiltä, jotka eivät identifioitu vahvasti sen puhuma-alueeseen. Sen sijaan ne, jotka haluavat korostaa paikallisidentiteettiään, puhuvat vahvempaa murretta. (Lipponen 2014: 55–60.) Mielestäni tämä autenttisen kielen tutkimuksen piirissä tehty havainto sopii hyvin kuvaamaan Pihkatapissa esiintyvää murteen ja yleiskielen vaihtelua, joka on ennen kaikkea hahmojen välistä. Romaanissa yleiskielisyys symboloi savolaisen elinpiirin ulkopuolista todellisuutta, jota kohti Jussi kurkottaa ja lopulta pääsee. Pesäeroa vanhaan kuvastaa se, miten Jussi oppii kaupunkiympäristössä ”*suoristelemaan murteensa särmiä ja lopulta kätkemään sen kokonaan*” (PT: 257–258). Kielimuotoja kommentoivat repliikit osoittavat eksplisiittisesti, miten kieli on monella tasolla tärkeä osa teoksen kokonaisuutta ja kietoutuu osaksi teemaa.

1.3. Aineisto ja metodi

Olen kerännyt tarkasteltavat repliikit käsin Pihkatapin painetusta niteestä ja kopioinut ne Word-tiedostoon. Repliikit on kerätty vain aikatasolta, joka käsittelee päähenkilö Jussin kasvua lapsesta kohti aikuisuutta. Näin ollen sekä romaanin nykyhetki että edellisiin sukupolviin liittyvät takaumat on rajattu aineistosta pois. Mukana ovat kaikki tarkastellulla aikatasolla esiintyvät henkilöt lukuun ottamatta Karjalan murteella puhuvia hahmoja. Tarkastelu keskittyy repliikkeihin, koska suorassa kerronnassa puheenomaisuuden vaikutelma on vahvimmillaan.

Näillä rajauksilla tarkasteltavaksi päätyi 546 repliikkiä. Määrällisesti eniten niitä on Jussin isällä, Erkillä, ja toiseksi eniten itse Jussilla. Henkilöhahmojen repliikit ovat keskenään varsin eri pituisia, ja havaintoni perusteella esimerkiksi Erkille on kirjoitettu paitsi enemmän myös pidempiä repliikkejä kuin Jussille. Päähenkilön kohdalla suoran esityksen määrään vaikuttanee se, että hahmo ilmaisee itseään myös minäkertojana. Repliikkejä on kirjoitettu runsaasti myös kolmelle isovanhemmille: Toivolle, Tiinalle ja Rauhalle. Näiden viiden hahmon repliikit muodostavat noin 70 % käsiteltävästä aineistosta.

Aineistoa olen tarkastellut Word-ohjelman hakutoimintoa käyttämällä. Olen tehnyt hakuja sanoilla ja merkkijonoilla, ja seulonut hakutuloksista tarkasteltavien piirteiden esiintymät. Olen koonnut

piirteiden esiintymisehdot täyttävät sanat edelleen listoiksi ja laskenut niistä kussakin piirteessä esiintyvien murrevarianttien lukumäärät. Joissain tapauksissa olen tehnyt katsauksen myös yleiskielisiin esiintymiin saadakseni kuvan siitä, esiintyykö piirre aineistossa pelkästään murteellisena. Kattavaa yleiskielen ja murteen suhdetta koskevaa tarkastelua en ole kuitenkaan tehnyt, vaan analyysini pohjaa murteellisten varianttien lukumääriin. Tätä päätöstä perustelen sillä, että tutkimuksen kohteena on kirjoitettu murre. Sen tarkastelussa ei ole välttämätöntä noudattaa puhuttuun kieleen usein sovellettuja, variaationtutkimuksessa tavallisia yleiskielen ja murteen suhdetta kuvaavia prosentti- ja indeksilukuja, koska kirjoitetun murteen variaatio syntyy eri syistä ja eri tavoin kuin puhutun kielen (ks. puhutun ja kirjoitetun kielen eroista luku 2.1). Tutkimusasetelmassani suhdelukuja olennaisempaa on keskittyä savolaisvaihteeseen ja sen syntymisen kulmakiviin tekstissä.

Kaikkien kolmen piirteen, diftongin reduktion, yleisgeminaation ja liudennuksen, yhteydessä esittelen murrevarianttien yleisyyttä ja jakautumista äänneympäristöihin. Olennaista on myös analysoida piirteiden ja lekseemien suhdetta. Kiinnitän niin ikään huomiota siihen, miten murteellisuuteen vaikuttavat kielenulkoiset tekijät – jos sellaisista voi kirjoitetun murteen yhteydessä puhua niiden varsinaisessa merkityksessä. Keskustelunaiheet ja fiktiivisten dialogien osapuolten suhteet ja näihin liittyvä affektisuus ovat mielestäni relevantteja, kvalitatiiviseen lähestymistapaan sopivia näkökulmia.

Lukujen 4–6 aineistoesimerkit olen numeroinut juoksevasti. Esimerkit ovat joko kokonaisia repliikkejä tai niiden osia. Jokaisen yksittäisen repliikin jäljestä löytyy poiminnan sivunumero sekä äännessä oleva henkilöhahmo, dialogiesimerkeissä on merkittynä vain sivunumero.

Se, että aineisto on kerätty ensin paperiaineistosta sähköiseen dokumenttiin ja edelleen koostettu listoiksi hakutoiminnon avulla, on vaatinut jokaisessa käsittelyvaiheessa huolellisuutta ja tarkkaavaisuutta. Todennäköisyys yksittäisten esiintymien huomaamatta jäämiseen on pieni, sillä olen tehnyt tarkistuspoimintoja työn edetessä. Koottu aineisto ovat nähdäkseni tämän tutkimusasetelman tarpeisiin ja johtopäätösten tekemiseen kattava.

2. Puheen illuusio kaunokirjallisuudessa

Tässä luvussa tarkastelen puheen illuusion käsitettä. Alaluvussa 2.1. esittelen puheen illuusion määritelmiä sekä täsmennän sen, mitä käsite tässä tutkielmassa tarkoittaa. Lisäksi käyn läpi kirjoitetun ja puhutun kielen määritelmiä, sillä puheen illuusio asettuu näiden kahden eri tavoin tuotetun kielimuodon rajalle. Luvussa 2.2. erittelen kirjoitetun puheen keinoja, ja luvussa 2.3. keskityn vielä erikseen murteisiin puheen illuusion keinona. Luvussa 2.4. tulevat tutuiksi termit *näköismurre* eli *eye dialect* sekä *kuullun illuusio*.

2.1. Puheen illuusio puhutun ja kirjoitetun kielen rajalla

Puhutun kielen repertuaaria hyödynnetään ilmaisukeinona eri taiteen aloilla. Kaunokirjallisuuden dialogien lisäksi esimerkiksi näytelmien ja elokuvien roolihahmoille kirjoitetut repliikit mimikoivat autenttista puhetta. (Hodson 2014: 3). Näissä yhteyksissä puhetta jäljittelevät tekstit kirjoitetaan suullista esittämistä silmällä pitäen. Myös lehtien haastattelupuheenvuoroissa ja verkkokeskusteluissa kirjoitettu kieli voi olla puhutun kielen kaltaista (TN 2013: 39–42), mutta näissä tapauksissa kyse ei ole enää sanataiteen keinosta.

Tässä tutkielmassa puheen illuusiolla tarkoitan yksinomaan kaunokirjallisuuden keinoa, jolla luodaan tekstiin aidon puheen vaikutelmaa. Kaunokirjallisuudessa puheenomaisuutta luodaan yksinomaan lukukokemusta varten ja ajatuksella, että se vastaanotetaan hiljaisesti (Chapman 1984: 15; Page 1988: 10). Puheen illuusio onkin määritelty puhutun kielen esittämiseksi kirjoitetussa kielessä, jonka tavoitteena on tuottaa lukijalle mielikuva puhuvasta ihmisestä ja tämän läsnäolosta (Kalliokoski 1998: 184, 186; TN 2013: 33).

Termeinä kirjoitettu kieli ja puhuttu kieli² viittaavat ennen kaikkea konkreettisiin eroihin kielimuotojen tuottamiskanavassa ja ilmiasussa (Hurttu 1999: 57; Voutilainen 2016: 127). Jossain

² Puhutun ja kirjoitetun kielen yhteydessä käytetään usein myös seuraavia käsitteitä: *puhekieli*, *yleispuhekieli*, *yleiskieli* ja *kirjakieli* (ks. Hurttu 1999: 53–60). Kyseiset termit eivät kuitenkaan ole puhutun ja kirjoitetun kielen kanssa synonyymisiä, vaan ennemminkin näiden alakäsitteitä. Kielitoimiston sanakirjan määritelmät havainnollistavat käsitteiden käyttöalaa: *puhekieli* tarkoittaa epämuodollista puhuttua kieltä (KS), *yleiskieli* puolestaan suositusten mukaista kirjoitettua tai puhuttua kieltä (mt). *Yleispuhekieli* tarkoittaa yleistä puhemuotoa, jossa ei kuitenkaan esiinny alueellisia piirteitä (mt) ja *kirjakieli* viittaa joko suositusten mukaiseen kirjoitettuun kieleen tai kirjallisuuden kieleen

määrin kyseiset kielimuodot ovatkin perustavalla tavalla erilaisia ja yhteensovittamattomia: jokaista äänessä esiintyvää nyanssia on mahdotonta ilmaista kirjoitettuna ja toisaalta typografiaa ei voi siirtää puheeseen. Näistä lähtökohdista huolimatta puheen illuusiossa tavoitteena on saada puhe taipumaan kirjoitetun kielen ehtoihin. Kalliokosken (1998: 1991) mukaan kirjailijan on määrä tuottaa ”näköaistin havaittavaksi jotakin, mikä on kuulon avulla havaittavaa”.

Puhuttu kieli on luonteeltaan kirjoitettua kieltä monikanavaisempaa, sillä tavanomaisessa vuorovaikutustilanteessa sanallisen viestin lisäksi keskustelijat saavat informaatiota toistensa kehollisista viesteistä ja esimerkiksi äänenpainosta. Puhuttu kieli on vastaanottajalle ja puhujalle samassa ajassa ja paikassa tapahtuvaa toimintaa, jota voi korjata, kommentoida ja keskeyttää. Tavalliseen keskusteluun kuuluu myös puheenvuorojen päällekkäisyys ja limittyminen. Puheenvuorojen suunnittelu- ja tuottamisprosessit tapahtuvat yhtäaikaisesti ja keskustelun edetessä. (TN 2013: 33–34; Voutilainen 2016: 125–128.)

Kirjoitetussa kielessä puolestaan näkyvät suunnitelmallisuus, eriaikaisuus ja -paikkaisuus sekä vuorovaikutuskanavien rajallisuus verrattuna puhuttuun kieleen. Kirjoittajalla voi olla mielessään määrätty tai hypoteettinen vastaanottaja, mutta osapuolten kohtaaminen tapahtuu ainoastaan tekstin välityksellä. Sanoman tuottaminen ja -vastaanottaminen ovat siis toisistaan erilliset tapahtumat, minkä vuoksi kirjoitetussa kielessä ilmaisun on oltava täsmällisempää ja kontekstualisoivampaa kuin puheessa. (Voutilainen 2016: 126–128, 144.) Ajallinen yksiulotteisuus näkyy kirjoitetussa kielessä myös siten, ettei dialogeissa voi esiintyä autenttisen puheen tavoin päällekkäisiä puhunnoksia, vaan ne täytyy esittää peräkkäisinä vuoroina (TN 2013: 34).

Vaikka puhe ja kirjoitus ovatkin kielimuotoina perin erilaisia, on joitain tilanteita, joissa ne eivät täysin ole toistensa vastakohtia. Tiittulan ja Nuolijärven (2013) mukaan esimerkiksi pikaviestimissä käydyt keskustelut lähestyvät sekä tuottamisnopeutensa että muotonsa puolesta puhuttua kieltä. Puhe, joka on juhlatilaisuutta varten hiottu ja harjoiteltu, lähestyy harkittuudessaan taas kirjoitetun kielen olemusta. Näin nähtyinä puhuttu ja kirjoitettu kieli eivät olekaan tiukasti kaksi eri kategoriaa, vaan ne sijoittuvat jatkumolle. Vaikka kyseisiä varieteetteja voidaankin erotella teknisesti toisistaan, niiden rajat eivät aina ole selkeitä. Siten kaunokirjallisuuden fiktiivinen puhe voidaan nähdä kolmantena kielimuotona, joka asettuu jatkumolla puheen ja kirjoituksen väliin. (mt: 11, 14–15, 33, 39.)

kokonaisuudessaan (mt). Tutkijat ovat käyttäneet termejä eri tavoin ja niiden käyttöalat on nähty myös päällekkäisinä (ks. esim. Ikola 1972; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 15–18).

Kolmannen kielimuodon määritelmä sopii puheen illuusiolle myös siksi, että kyse on keksitystä kielimuodosta, sepitteestä, joka ei koskaan vastaa täydellisesti oikean elämän kielimuotoja.

Puhutun kielen, etenkin murteiden, esityksiä kaunokirjallisuudessa on arvioitu paljon autenttisuuskulmasta eli kiinnittämällä huomiota ensisijaisesti siihen, miten hyvin kirjoitettu puhe mukailee ja muistuttaa oikeaa puhetta (Kalliokoski 1998: 187, 192–194). Tietyissä määrin kaunokirjallisen puheen tuleekin olla yhteydessä lähtökielimuotoonsa, jotta tekstin ymmärtäminen on mahdollista lukijalle. Jyrkkä autenttisuuden vaatimus ei kuitenkaan ole mielekäs tapa suhtautua puheen illusioon, koska kaunokirjallisuus käyttää puhekielen ilmiöitä taiteelliseen tarkoitukseen, eikä ensisijaisesti pyri tallentamaan niiden tosiasiallisia ilmenemismuotoja. Tarkka jäljennös murteesta tai muusta puhekielen varieteetista ei palvele lukijaa eikä useimmissa tapauksissa ole itse teoksenkaan kannalta esteettisesti perusteltua (Chapman 1984: 87).

Havainnollistan autenttisen ja sepitetyn puheen eroja asettamalla rinnakkain kielimuotoja edustavat esimerkit. Ylempi katkelma on oikean savolaisnuorukaisen puheeseen perustuva litteraatio³ ja jälkimmäinen repliikki kuuluu Pihkatapin henkilöahmolle.

Vittu oliko se. Niiku iha pitkä päkin kaljjaa olin siinä normipikkumalassa että iha hyvä ja sitte sille sanoi että tuoppa mulle jotaki v- vitu juomista s- ni eiköhä tuonu niiku jotaki paskaa toi ja sitte yks oli semmonen tuommone lasi semmosta punasta möhnää tai viinaa. (Aittokoski 2011: 16.)

Rippipyhhään asti. Tirskaitin ukkoo kirkonmäellä turpaan, kun se tuli humalassa jonkun huoran kansa onnittelemaan ja sitten vornus rahhoo, kun arveli, että kuitennii oon sitä sukulaisilta lahjaks suanu. Ee kaet siinä. Huitasin silimiin välliin ja ukko remahti kirkonmäelle, minun alpallekkii roiskahti verta. (PT: 191.)

Erot tekstikatkelmissa palautuvat edellä läpikäymiini puheen ja kirjoituksen eroihin. Toistot, epäröinnit ja tilannesidonnaisuus ovat ominaisuuksia, joissa autenttinen puhe eroaa merkittävästi kirjoitetusta puheesta (Page 1988: 7–9). Autenttisen puheen esimerkissä näkyy toistoa (*tuonu/toi, ja sitte*), epäröintiänteitä tai keskeytyksiä (*v-vitu, s-*) sekä tekstin ulkopuolelle viittaamista. Lukija ei tiedä, ketä on pyydetty hakemaan lisää juotavaa (*sille sanoi*) tai millaisesta lasista on juotu (*semmonen tuommone*). Esimerkissä näkyy, miten oikea puhe syntyy kontekstissaan ja siitä irrallisena ymmärtäminen voi ulkopuoliselle käydä hankalaksi.

³ Kyseinen esimerkki on poimittu Tanja Aittokosken (2011: 16) diftongin reduktiota ja geminaatioilmiöitä käsittelevästä pro gradu -työstä. Olen muokannut lainausta jättämällä litterointimerkin pois ja vaihtamalla yli viiden sekunnin taukoa tarkoittavien (.)-merkkien tilalle pisteet.

Pihkatapin puheenvuoro etenee kokonaisin virkkein, ilman taukoja tai epäröintejä. Suunnitelmallisuus ja huolellisuus näkyvät kirjallisessa puheessa, vaikka se jäljittelisikin spontaaniutta. Myös leimallisten savolaisten äännepiirteiden määrässä on ero: kirjoitetussa murteessa piirteitä esiintyy huomattavasti enemmän. Tyypillistä on, että kirjailijat valitsevat muutaman kielen piirteen, joita hyödyntämällä he luovat puheen illuusiota tekstiinsä (Chapman 1984: 84). Etenkin murreteksteissä valittujen varianttien johdonmukainen käyttö voi palvella lukijaa.

Katkelmien perusteella voi todeta, ettei äärimmilleen viety puheen jäljittely ole avain toimivaan puheen illuusioon. Autenttisesta kielestä etäännyminen näyttää itse asiassa olevan olennainen vaihe kirjoitustyötä (TN 2016: 270). Sen, ettei kaikille autenttisen puheen ilmiöille ole ilmaisukeinoja kirjallisuudessa, voi nähdä myös vapautena (Chapman 1984: 103, 227). Se antaa kirjailijalle luvan ja mahdollisuuden luoda teoksensa tarpeisiin soveltuvan puhemuodon, mikä Kalliokosken (1998: 187) mukaan tapahtuu venyttämällä kirjoitetun kielen keinoja kohti puhetta. Puheen illuusiossa on kyse riittävän uskottavasta jäljitelmästä, joka tukee kirjailijan tavoitteita ja on samalla lukijalle ymmärrettävä (Page 1988: 11, 59). Kuten yleisemminkin taiteissa, myös kirjallisuudessa tavoitteena on teos, jossa yhdistyvät vaihtelu ja tasapaino (Chapman 1984: 233).

2.2. Puheen illusion tavoitteet ja keinot

Kaunokirjallisuudessa kieli on aina osa teoksen kokonaismerkitystä, ja siten sillä on oma esteettinen tehtävänsä. Kirjailijan päämäärät taas ohjaavat sitä, mitä keinoja puheen luomiseksi käytetään. (Mielikäinen 1989: 92; TN 2013: 38.) Kirjailijan taiteellisten näkemysten lisäksi ympäröivä yhteiskunta vaikuttaa siihen, millaista kieltä kirjallisuudessa suositaan (TN 2013: 13; 2016: 229).

Puheenomaisuutta on käytetty kaunokirjallisuudessa erityisesti henkilöhahmojen kuvaamisen keinona. Kielen voi katsoa erottamattomaksi osaksi henkilökuvausta, sillä idiolekti toimii henkilöhahmon symbolina. (Chapman 1984: 27; Page 1988: 55; Leech & Short 2007: 134; TN 2013: 231). Tosielämän tilanteissa ihmiset tekevät jatkuvasti johtopäätöksiä toistensa puhetyylistä ja samalla asenteella lukija voi lähestyä myös fiktiivisten hahmojen puheenvuoroja (Chapman 1984: 28; Hodson 2014: 3). Hahmojen repliikit voivat implisiittisesti vihjata esimerkiksi puhujan ikään sekä alueelliseen ja sosiaaliseen taustaan (Page 1988: 55–56; TN 2013: 43–44). Eri kielimuodoilla voidaan myös osoittaa henkilöhahmojen välisiä suhteita: rinnakkain käytetyt yleiskieliset ja murteelliset repliikit näyttävät, että äänessä on kaksi eritaustaista hahmoa (TN 2013: 577–578).

Puhuttu kieli voi parhaimmassa tapauksessa tuoda henkilöhahmon lähemmäs lukijaa ja onnistua kuvailussa täsmällisemmin kuin verrattain neutraali kirjakieli (Nuessel 1982: 346; Mielikäinen 1989: 93). Toisaalta on syytä muistaa, että vaikka henkilöhahmoista voi puhua kuin oikeista ihmisistä, kyseessä on lopulta vain ihmisen representaatio, joka koostuu kirjoitusmerkeistä ja tekstinpätkestä (Käkelä-Puumala 2001: 241).

Pagen (1988) mukaan henkilöhahmolle kirjoitettu puhe toimii kahteen suuntaan. Toisaalta valitulla puhetyylillä voidaan piirtää henkilöhahmosta yksilöllinen kuva. Toisaalta taas valittu kielimuoto liittyy hahmon osaksi ryhmää: sillä voi osoittaa henkilön kuulumista tiettyyn yhteiskuntaluokkaan tai muihin viiteryhmiin. (mt: 55–56; TN 2016: 229.) Nämä ulottuvuudet näkyvät myös Pihkatapin murteessa: ensinnäkin kirjoitettu murre elävöittää omalla tavallaan kaikkia romaanin savolaispersoonia, ja samalla nämä henkilöt yhdessä muodostavat kotipaikkaansa ja kulttuuriaan edustavan joukon.

Aiemmin, kun puhuttu kieli on ollut suomalaisessa kaunokirjallisuudessa nykyistä harvinaisempaa, puhekielisyydellä osoitettiin ennen kaikkea henkilöhahmon poikkeavuutta, esimerkiksi vierasmaalaisuutta (TN 2013: 233–234). Puhemuodoista varsinkin aluemurteet ovat toimineet myös komiikan keinona (Mielikäinen 1989: 94; Koski 2002: 61). Aluemurteisiin liitetyt heimostereotyytiat ovat osaltaan vaikuttaneet siihen, millaisia ominaisuuksia eri paikkakunnalta kotoisin oleviin ihmisiin ja sitä kautta kieleen on liitetty (Mielikäinen 1989: 96). Sivuan tämän tutkielman kannalta olennaista ryhmää, savolaisia, ja savolaisuuteen liitettyjä mielikuvia vielä luvussa 2.3.

Tiittulan ja Nuolijärven (2013: 43–70) mukaan suomenkielisessä kirjallisuudessa yleisiä puheen esittämisen keinoja on käyttää standardista poikkeavia äänne- ja muotopiirteitä, sanastoa ja lauserakenteita. Puheen vaikutelmaa luovat myös referointi, toistot, liioittelu ja erilaiset epämääräisyyden ilmaukset (TN 2016: 233). Puheen illuusiota luodaan siis kielen kaikilla tasoilla. Puhutun kielen piirteet poikkeavat keskenään siinä, miten helppoa ne on toisintaa kirjoitetussa kielessä. Äänne- ja muotopiirteet sekä puhekieliset sanat erottuvat tekstissä helposti ja ovat siksi tehokas keino ilmentää haluttua varieteettia. Lausetasolla puheenomaisuutta jäljitellään esimerkiksi elliptisyydellä ja lauseiden lyhyydellä. (TN 2013: 43, 53, 58.)

Kaikille puheen ilmiöille ei kirjoitusjärjestelmä tarjoa merkintätapoja. Muun muassa prosodisten seikkojen merkintä on kirjailijalle haastavaa. (Page 1988: 9–10; Kalliokoski 1998: 193.) Äänneiden pituutta voi ilmaista toistamalla sitä kuvaavaa kirjainta (*apuaaaa*), mutta esimerkiksi sanapainon ja

intonaation ilmaisussa tarvitaan lauserakenteen ja sanajärjestyksen muokkaamista (Page 1988: 73; TN 2016: 261). Sanaluokista etenkin partikkelit ovat prosodian luomisessa käyttökelpoisia, sillä niille voidaan kirjoitetussa puheessa antaa laajennettuja tehtäviä. (Kalliokoski 1998: 193, 201–209; Mielikäinen 2008: 105–106; TN 2013: 59–64.) Kirjoitetun kielen suprasegmentaalisten piirteiden olemassaolo on kuitenkin aina tulkinnanvaraista ja niihin liittyy vahvasti lukijan oma intuitio (Chapman 1984: 86).

Typografialla ja välimerkeillä, kuten kolmella pisteellä, voidaan ilmaista esimerkiksi empimistä tai taukoja (Chapman 1984: 43–53; TN 2016: 231.) Pihkatapissa tätä keinoa käytetään Toivon repliikissä, jossa tämä kertoo sairaalassa sukulaisilleen, miten haluaa hautajaistensa järjestettävän: ”*sukuhaataan vuan... siellon kaks paikkoo jälellä vielä... mulle ja Raahalle... sitä rukkoilin, että kun piäsis Raaha yhteen matkaan, vuan eepähän sitä...*” (PT: 229). Kolmen pisteen käyttö antaa repliikkiin mielikuvan viipyilevästä ja katkonaisesta puheesta.

Henkilöhahmon puhetapaa voi kuvailla myös johtolauseen avulla (*hän mumisi*) tai kertojanosuuksiin lisätyillä lukuohjeilla. Keinoja voi käyttää myös yhtäaikaaisesti. (Chapman 1984: 26.) Pihkatapin kertojanosuudessa todetaan Jussin oppineen ”*jo varhain puhumaan leveää murrettä*” (PT: 89), mikä myös todentuu hahmon repliikeissä. Suoran jäljittelyn hyötynä on, ettei sen lisäksi ole välttämätöntä muistuttaa hahmon puhetavasta muilla keinoilla (Chapman 1984: 27).

Puheenomaisuus on kaunokirjallisuudessa yleisintä dialogijaksoissa. Dialogien suorassa esityksessä puheen illuusion voi myös katsoa olevan vahvimmillaan, kun kertoja on selkeästi taka-alalla. Tällöin kirjailija antaa henkilöhahmon ikään kuin puhua puolestaan. (Nuessel 1982: 346; Page 1988: 25; TN 2016: 228.) Pihkatapin hahmoja voitaisiin kertojanosuuksissa kuvailla savolaisiksi ja tarkemmin vaikka nilsiäläisiksi, mutta puheenvuoron murre itsessään ilmiantaa puhujan maantieteellisen ja kulttuurisen taustan.

Dialogin lisäksi kirjoitettua puhetta esiintyy kertojanosuuksissa sekä vapaassa epäsuorassa esityksessä (Hodson 2014: 84). Kertojanosuudet voivat olla hyvin puhekielisiä ja lukijan näkökulmasta tehokkaita, koska kertoja ikään kuin kohdistaa sanansa suoraan lukijalle. Tällöin fiktiivinen dialogi käydään kertojan ja vastaanottajan välillä. Fiktiivisiä dialogeja ei voikaan tarkastella yksin henkilöhahmojen välisenä vuorovaikutuksena, vaan on muistettava, että kirjallinen esitys on aina myös kirjailijan puheenvuoro lukijalle (Kalliokoski 1998: 213; Leech & Short 2007: 242).

Painettu teksti on odotuksenmukaisesti kirjakieltä, minkä vuoksi puhekieliset muodot erottuvat teksteissä helposti. Tuttukin puhemuoto, esimerkiksi oman kotipaikkakunnan murre, voi vaikuttaa kirjoitettuna hankalasti ymmärrettävältä, koska sitä on totuttu ottamaan vastaan kuuntelemalla. (Kalliokoski 1998: 188–189; Palander 2011: 163.) Vieraannuttava vaikutus syntyy varsinkin, jos ortografiasta poikkeavia muotoja esiintyy tekstissä tiheästi (Page 1988: 12). Äärimmäiseen tarkkuuteen pyrkivä puheen illuusio voi näin kääntyä itseään vastaan. Liian taajaan käytetyt tai monimutkaiset puhekielisyydet voivat hidastaa lukunopeutta, aiheuttaa väärinymmärryksiä ja jopa turhautumista, minkä vuoksi lukija saattaa harpata puhekielisten jaksojen yli. (Hodson 2014: 92, 107.) Tavalliselle lukijalle riittääkin huomio siitä, että henkilöhahmo on laitettu puhumaan poikkeavalla tavalla (Kalliokoski 1998: 192). Romaanin kielen tiedetään rakentuvan kirjailijan tietoisista valinnoista, minkä vuoksi poikkeava kieli tunnustetaan kutsuksi tulkitsemaan henkilöhahmon puhetta ja pohtimaan valitun kieliasun motiiveja (Chapman 1984: 33; Page 1988: 17).

Se, että puheen illuusion keinoja käytetään niukasti mutta riittävästi, voi kieliä kirjailijan ammattitaidosta. Esimerkiksi kirjailija Sirpa Kähkönen on kertonut uran edetessä siirtyneensä murteen kirjoittamisessa hienovaraisempaan suuntaan. Itämurteisuus hänen teoksissaan syntyy nyt leimallisten piirteiden sijaan tekstin rytmiikasta, jonka luominen edellyttää paljon kieleen liittyvää tietoa. Kirjailijoiden murteen käytön on katsottu perustuvan ennen kaikkea intuitioon, mutta kirjoittamisprosessin tutkimuksessa on huomattu, että murteen illuusion kirjoittaminen edellyttää myös tarkkanäköistä kielen ilmiöiden tiedostamista. Kieltä koskevien ratkaisujen tekeminen on kirjailijoille arkipäivää, mutta prosessi on niin hienovarainen, ettei sitä ole yksinkertaista kuvata ulkopuoliselle. Kirjailijan työtä ja puheen illuusion työstämistä voikin verrata käsityöläisammatteihin, joissa taito opitaan tekemällä. (TN 2016: 251, 256–257, 269–270.)

2.3. Murteet puheen illuusion resurssina

Murteet ovat yksi tapa luoda tekstiin puheen tuntua. Murteita voidaan käyttää kaunokirjallisuudessa sävyä antavana lisänä tai siten, että kieli on erottamaton osa teoksen sanomaa. Kun kaunokirjallinen teos on kokonaan kirjoitettu murteella, on puhuttu murrekirjallisuudesta. Tekstien kategorisointi joko murrekirjallisuudeksi tai murteella sävytetyksi taideproosaksi ei kuitenkaan ole helppoa, koska raja näiden välillä on liukuva. (Kalliokoski 1998: 189; Koski 2002: 53, Mielikäinen 2004: 522.) Helposti aktivoituu myös ajatus kirjallisuudenlajien välisestä hierarkiasta, jonka mukaan murrekirjallisuus on

vähemmän vakavasti otettavaa kirjallisuutta kuin ”varsinainen” kaunokirjallisuus. Myös tällaisista syistä voi pohtia, onko murretta sisältävien teosten jaottelu pakollista tai ylipäänsä tarpeellista. Pihkatappi ei ole murrekirjallisuutta siinä mielessä, että sen tavoitteena olisi ensisijaisesti murteen tai kotiseututarinoiden tallentaminen. Romaani muuttuisi kuitenkin merkittävästi, jos tarina puettaisiin yleiskieliseen asuun. Kirjoitettu murre ilmaisee savolaisuutta kokonaisvaltaisemmin kuin pelkkä maininta siitä, että replikoiva hahmo on savolainen tai puhuu murretta.

Terminä *murre* on monitahoinen. Ensinnäkin sillä voidaan tarkoittaa perinteisen murrejaon mukaisia maaseudun murteita, aluemurteita, jotka ovat verrattain suppealla alueella esiintyviä kielimuotoja. Laajemmassa merkityksessä termi kattaa lisäksi tasoittuneen murteen, aluepuhekielen. Voidaan myös ajatella, että kaikki puhekielen muodot, myös standardinmukainen yleiskieli, ovat itse asiassa murteita. (Mielikäinen 1989: 89–90.) Johanna Vaattovaara (2016) huomauttaakin, että myös kirjakieli on alun perin koostettu eri aluemurteiden piirteistä, mutta osana standardikieltä nuo piirteet ovat ajan myötä lakanneet kuulostamasta murteelta. Vastaavasti ne piirteet, joita ei kirjakieleen poimittu mukaan, on opittu tunnistamaan murteellisiksi. (mt: 93–94.) Englanninkielisessä tutkimuksessa termi *dialect* kattaa alueellisen vaihtelun lisäksi myös sosiaalisen ja tilanteisen vaihtelun (Page 1988: 56; Hodson 2014: 2; ks. myös Chapman 1984: 27). Tässä tutkielmassa viitataan *murteella* nimenomaan perinteisen murrejaon mukaisiin aluemurteisiin (ks. esim. Rapola 1990: 32–33; Mielikäinen 2008: 63–65).

Myös termit *itämurre*, *savolaismurre* ja *Savon murre* on syytä määritellä. Suomen murteet jakautuvat perinteisen murteentutkimuksen mukaisesti kahteen päämurrealueeseen, itä- ja länsimurteisiin. Itämurteet jakautuvat puolestaan savolaismurteisiin ja kaakkoismurteisiin, ja savolaismurteet edelleen useisiin alaryhmiin. (Mielikäinen 2008: 63–65; ks. murrealueet tarkemmin liite 1). Eikielitieteilijät käsittävät yleensä Savon murteen puhuma-alueeksi kielitieteellistä levikkiä suppeamman alueen, joka jokseenkin vastaa vanhaa Savon maakuntaa. *Savon murteella* onkin viitattu usein nimenomaan Pohjois-Savon alamurteeseen. (Mielikäinen 2008: 69; Nupponen 2011: 111). Käytän tutkielmassani termejä *savolaismurre* ja *Savon murre* synonyymisesti viittaamaan savolaismurteiden puhuma-alueella esiintyviin kielimuotoihin.

Kaunokirjallisuuden kielellä on aina kaksi kontekstia: yhteiskunnallinen ja teoksen sisäinen (TN 2013: 19). Yhteiskunnallinen ulottuvuus näkyy suomenkielisessä kirjallisuudessa muun muassa siinä, miten murteiden käyttö on vaihdellut eri aikoina ja heijastellut vallalla olevia kieli-ideologioita (Mielikäinen 1989: 93; TN 2016: 229). 1800-luvulla isänmaallinen ja kansallisromanttinen henki

innoitti kirjailijoita. Realismin vaikutus puolestaan näkyi murre-esityksiin liittyvänä autenttisuuden vaatimuksena. (Kalliokoski 1998: 194.) Murteella kirjoittamisen ensi vuosikymmenillä murteita käytettiin kaunokirjallisuudessa hillitysti ja pääasiassa sävyä antavana lisänä. Itäsuomalaista dialogia kirjoittivat tuolloin muun muassa Juhani Aho ja Maria Jotuni. (Mielikäinen 1989: 92–93; Koski 2002: 61.) Murteella kirjoittamista myös kritisoitiin, koska sen katsottiin olevan sivistymätön ja alempien yhteiskuntaluokkien kielimuoto (Mielikäinen 1989: 95).

Varsinaisen läpimurron kirjalliset murteet tekivät Väinö Linnan Tuntemattoman sotilaan (1954) myötä, jossa limittyviä aluemurteita ja yleiskieltä käytettiin erityisesti luokkaerojen osoittamiseen. Hieman myöhemmin kirjallisesta puheesta keskusteltiin jälleen, kun Pentti Saarikoski suomensi J.D. Salingerin teoksen Sieppari ruispellossa (1961) käyttämällä Helsingin slangia. (Mielikäinen 2001: 5.) Tuohon aikaan alkoi myös vakiintua ajattelutapa, jonka mukaan kirjoitettu murre nähtiin teoksen taiteellisena elementtinä, minkä seurauksena siihen kohdistuneet autenttisuuden vaatimukset vähenivät (TN 2016: 242). Kirjallisuus heijasteli suomalaisen yhteiskunnan muutosta myös 1960–70-lukujen muuttoaallon aikana, jolloin kuvauksen kohteeksi pääsivät sekä kasvava pääkaupunkiseutu että tyhjenevä maaseutu (TN 2013: 134).

Murteet nousivat suomenkielisessä kirjallisuudessa uudenlaiseen arvostukseen 1990-luvun murrebuumin myötä. Sen aikana murretta alettiin käyttää kirjoitetussa kielessä laajemmin kuin koskaan aiemmin: julkaistiin murteella kirjoitettuja runoja, ja murrekäännöksiä tehtiin muun muassa sarjakuvista sekä Raamatun teksteistä. Eriaiheisilla julkaisuilla pyrittiin osoittamaan murteen sopivuus mihin tahansa tekstilajiin. Murrebuumin onkin katsottu nostaneen murteiden statusta, vaikka sitä on myös kritisoitu kaupalliseksi muoti-ilmiöksi. (Mielikäinen 2001: 5; Koski 2002: 53; Palander 2011: 164.) Kirjoitetussa kielessä murre on kuitenkin edelleen poikkeus (TN 2013: 43).

Murretta on kaunokirjallisuudessa, elokuvissa ja teatterissa käytetty ensisijaisesti paikantamaan tarinan tapahtumat ja paljastamaan henkilöhahmojen maantieteellinen ja sosiaalinen tausta. (Page 1988: 3; Mielikäinen 2001: 5, Hodson 2014: 3.) Kansanlingvistisen tutkimuksen piirissä on todettu, että suomalaiset osaavat edelleen hyvin sijoittaa eri murteet perinteiselle murrekartalle (ks. esim. Nupponen 2011). Koska murteet yhä tunnustetaan ja mielletään kuuluviksi tietyille alueille, ne luultavasti toimivat tehokkaina osoittajina myös kirjallisuudessa. Kirjailijat tietävät kiinnittää huomiota siihen, että romaanin tapahtumaympäristö ja kielimuoto ovat sovussa keskenään, sillä murteet ovat vähintään mielikuvan tasolla sidoksissa tiettyyn paikkaan (Mielikäinen 1989: 95; TN 2016: 247–248, 257).

Murteen puhujiin liitetään helposti stereotypioita, joiden taustalla ovat topeliaaniset heimokäsitykset. Näiden käsitysten mukaan savolaiset ovat lupsakoita, pohjalaiset vakavia ja karjalaiset iloisia. (Mielikäinen 1989: 96; Nummi 1993: 128–131; Vaattovaara 2016: 95.) Savolaisuuteen tuntuu liittyvän erityinen kansanomaisuuden mielikuva, joka aktivoituu sekä suhteessa puhujaan että Savon murteeseen. Veijo Hietalan (1991) mukaan savolaisuuden kuvaa ovat rakentaneet ja ylläpitäneet esimerkiksi Esa Pakarisen murretta puhuvat elokuvahahmot. Vaikka Pekka Puupään hahmo on mahdollisesti vahvistanut savolainen–maalainen–tyhmä-assosiaatiotaketjua, suurin osa Pakarisen hahmoista on yksiselitteisen positiivisia henkilökuvia. 1940–50-lukujen kotimaisten elokuvien savolaisilla on todettu olevan runsaasti myönteisiä ominaisuuksia, kuten verbaalinen kyvykkyys, tunteiden ilmaisukyky ja tarmokkuus. Savolaisuuden voi nähdä myös laajemmassa merkityksessä siten, että se ei edusta pelkkää maakuntaa asukkaineen, vaan kokonaista valtakulttuurin kääntöpuolta. (Hietala 1991: 14–18.)

Murteiden on katsottu edustavan vastavoimaa urbaanille ja globaalille elämäntavalle. Kun tietyt aluepuhekielisyudet assosioituvat kaupunkeihin ja Etelä-Suomeen, murteet yhdistyvät puolestaan maaseutuun ja alkuperäisyyden ideaaliin. Sen vuoksi niitä käytetään vahvistamaan paikallisidentiteettiä ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Murteilla tavoitellaan tuttavallista, rentoa ja ei-herraskaista vaikutelmaa. Lisäksi murteenkäytön voi nähdä puolustavan yksilöllisyyttä, perinnettä ja kielen rikkautta. (Mielikäinen 1989: 69; 2001: 7; Koski 2002: 73; Palander 2011: 164; Vaattovaara 2016: 83.) On huomattava, että murre-esitys myös itsessään tuottaa ja pitää yllä käsityksiä autenttisesta murteesta (Kalliokoski 1998: 185).

Murteet ovat lähikieliä, puhujien yksityisiä kielimuotoja. Murre on myös puhujan äidinkieli, minkä vuoksi sen on katsottu sopivan kaikkein henkilökohtaisimpien tunteiden välittämiseen. Hienovireisimmät elämäntunnot, jotka liittyvät etenkin uskoon ja rakkauteen, välittyvät vain omalla kielellä. (Mielikäinen 2001: 7.) Tunteet ja niiden psykologinen ulottuvuus näkyvät myös kaunokirjallisuuden kielessä. Hodson (2014) toteaa, että kirjallisuudessa hahmojen murteellisuus korostuu, kun tunnetilassa tapahtuu voimakas muutos. Esimerkiksi säikähdys, vihastuminen tai innostuminen voivat saada aikaan puhetyylin muuttumisen ja nimenomaan murteellisempaan

suuntaan. Kielen kontrollointi höltyy myös silloin, jos hahmo on stressaantunut tai paineen alla⁴. (mt: 174–175.)

Murteen käyttö on leimaavaa, jos vain osa hahmoista käyttää murretta ja loput replikoivat yleiskielellä (Page 1988: 75; Koski 2002: 62). Toisaalta on huomattava, että nykyään kaunokirjallisuuden repliikit ovat tyypillisesti puhekieltä jäljitteleviä (Hodson 2014: 86). Puhekielisyys on suomenkielisessä kirjallisuudessa jatkuvasti lisääntynyt (TN 2013: 143), joten voi melkein todeta, että yleiskielen sijaan puhekielisyys on repliikkien normi. Kirjoitetun puheen standardivarieteetti vaihtelee teoskohtaisesti. Pihkatapissa keskeisimmät henkilöahmot puhuvat tilanteesta riippumatta eriasteista savoa, jolloin murre näyttäytyy romaanin dialogeissa normikielenä. Romaanin maailmassa yleiskielinen, ei suinkaan murteellinen, puheenparsi vaikuttaa olevan poikkeus ja osoitus ulkopuolisuudesta. Murteiden käyttö ei olekaan kaikissa tekstilajeissa tai puhetilanteissa samanperusteista (Koski 2002: 74). Pihkatapissa Taskisen perheen lähipiirissä Savon murre on jos ei ainoa niin ainakin ensisijainen kielimuoto, ja siten tilanne on kuin Kosken (2002: 53) toteamuksessa: ”Kuopion torilla ei Savon murretta käytetä muodin vuoksi vaan normaalina tunnusmerkittömänä viestintäkeinona”.

Hodson (2014) on huomauttanut, että murteella puhuvia henkilöahmoja ei aina kohdella tekstissä samanlaisella arvostuksella kuin yleiskielisiä hahmoja. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että murretta puhuvat henkilöt eivät ole tarinassa yhtä keskeisiä kuin normikieltä puhuvat, heidät esitetään vähemmän älykkäinä tai heille kirjoitettujen murteisten repliikkien on tarkoitus ensisijaisesti naurattaa. (mt: 110–111.) Myös Kalliokosken (1998: 188) mukaan karikatyyriset, koomiset ja yleisesti alemmassa asemassa olevat henkilöt ovat tyypillisesti olleet niitä, jotka on laitettu puhumaan murretta. Kirjallinen kielen käyttö heijastelee tässä kohtaa autenttisten varieteettien käyttöaloja, sillä yleiskieli on usein murretta tavoitellumpi puheen tyyli (yleiskielen prestiisiasemasta ks. esim. Koski 2002: 55–57; Voutilainen 2016: 124). Pihkatapissa murteiden välttely näkyy Jussissa, joka maaseudulta muutettuaan ryhtyy tavoittelemaan yleiskieltä⁵. Romaanihahmon käytös vastaa autenttista savolaispuhujaa, sillä on todettu, että etenkin savolaismurteiset pyrkivät peittämään

⁴ Hodson (2014: 175) viittaa tässä yhteydessä William Labovin (1966) autenttista puhetta koskevaan tutkimukseen, jossa murteenpuhujia kehoitettiin kertomaan henkeä uhanneesta tapahtumasta. Labov havaitsi, että järkyttävästä tapahtumasta kertoessaan informanttien puhetyyli muuttui epämuodollisemmaksi.

⁵ ”—yritin puhua kirjakieltä, mutta rupesin sössöttämään tai änkyttämään niin, että asiakaspalvelijoiden oli pakko kysyä sanomaani useaan kertaan” (PT: 257), ”Paitsi huumaantunut, olin myös kaupunkilainen. Suoristelin murteeni särmiä ja lopulta opin kätkemään sen kokonaan” (PT: 258).

murretaustaansa vieraassa ympäristössä (ks. esim. Nuolijärvi 1986: 215). Jussi ilmentääkin Taskisen perheestä ja sen lähipiiristä ainoana halua muutokseen ja kaipausta maaseudulta kaupunkiin.

Huumori ja viihteellisyys ovat olleet murreteksteille ominaisia piirteitä. Murteiden koomisuuteen on vaikuttanut kirjakielisyyden korkea arvostus, johon suhteessa aluemurteet ja muut normista poikkeamiset ovat näyttäneet kirjakielelle varatuissa yhteyksissä huvittavilta (Mielikäinen 1989: 94; Kalliokoski 1998: 190; Mielikäinen 2001: 7). Murteella ei ole kerrottu vakavista asioista, vaan niiden käytöllä on pyritty hauskuuttamaan vastaanottajaa (Page 1988: 58; Kalliokoski 1998: 189–190; Koski 2002: 61). Murteenpuhujiin liitetyt stereotypiat ovat olleet huvittamisessa suosittua materiaalia. Keskimaa (2013: 498) on todennut, että kielenkäytöstä vitsaileminen on sosiaalisesti hyväksyttävää ja samalla toimii tehokkaana keinona luokitella ihmisiä.

Etenkin itämurteet, savolais- ja kaakkoismurteet, ovat olleet huumorikäytössä (Mielikäinen 1989: 94). Tämän alueen murteen puhujat ovatkin olleet narkästyneitä kotimurteeseensa liittyvistä kansanomaisuuden, yksinkertaisuuden ja naurettavuuden mielikuvista (Mielikäinen 1989: 94; ks. myös Koski 2002: 62). Nämä leimat ovat vaikuttaneet Savon murteen käyttöön siten, että käyttö on rajoittunut jo valmiiksi kapealle alalle. Vakavista asioista ei ole voinut kirjoittaa savoksi. Tiittulan ja Nuolijärven (2016) mukaan kirjailija Sirpa Kähkönen on tietoisesti halunnut muuttaa tätä asetelmaa. Kähkönen on kirjoittanut useita romaaneja savolaismurteita hyödyntäen ja on etenkin uransa alkuaikoina pyrkinyt näyttämään, että myös savoksi on mahdollista sanoa ”isoja ja yleviä asioita”. Kähkönen sanoo suoraan halunneensa myös osoittaa, että itäiset murteet kelpaavat kirjallisuuden keinona samoihin tarkoituksiin kuin muutkin murteet. (mt: 253, 255.)

Kaarlo Niemisen (1939) mukaan Suomen itä- ja länsimurteet ovat vanhemmassa kirjallisuudessa ilmentäneet vastakkaisia ominaisuuksia, joista kovuus ja voima ovat länsimurteille ominaisia kun taas itämurteella replikoivat hahmot ovat edustaneet pehmeää ja verkkaista ilmaisua. Niemisen mukaan savolaismurteiden pehmeyttä ja jyrkän ilmaisun välttämistä on luotu tekstiin esimerkiksi potentiaali- ja konditionaalimuodoilla. Lausumatavan leveyttä ja löyhää liittymää ovat korostaneet tietyt äännepiirteet, joita ovat muun muassa svaa-vokaali (*kolome*), yleisgeminaatio (*pittää*), sananalkuisten konsonanttiyhtymien välttäminen (*ristus*), *t:n* heikonasteen variantit (*pijän, piän*) ja *ts*-yhtymän edustus *ht* (*kahtoo*). Savolaispuheen verkkaisuutta luovat puolestaan muun muassa *loi*-monikot (*tuoliloita*), essiivipartisiipit (*tullunna*) sekä liitepartikkeleiden ja pronomiinien runsaus. (Nieminen 1939: 242–252.) Myös Mielikäinen (2008: 105–106) mainitsee savolaisen verkkaisuuden ilmaisukeinoiksi pronominit ja erilaiset partikkelit.

Mielikäisen (2008: 74–75) mukaan savolaismurteet tuottavat kirjoittajalle tavallista suurempaa päänvaivaa, koska niissä on enemmän ääntämysvivahteita kuin muissa murteissa. Merkitsemisen haastavuus on kuitenkin piirrekohtaista. Murteella kirjoittaminen ei ole suomen kielessä normitettua (Sarvas 1998: 13), joten kirjailijoiden on turvauduttava yksin kielitajuunsa ja hyödynnettävä murteentuntemustaan. Vaikka puheen illuusion ei kuulukaan olla aidon puheen kopio, on esityksen syytä olla riittävän lähellä oikeaa murretta myös siitä syystä, että oikeat puhujat reagoivat herkästi suoranaisiin virheisiin (Pulkkinen 1985: 6).

Savolaisteksteissä sanasto on ollut merkille pantava väriä antava lisä (Mielikäinen 2001: 6). Ekspressiivinen sanasto, johon kuuluvat sekä deskriptiiviset että onomatopoeettiset sanat, on tässä suhteessa huomiota herättävä ryhmä. Näillä sanoilla ei vain viitata tekemiseen, puhujaan tai asiaan, vaan luonnehditaan kohdetta tarkemmin. Tällöin joutsenet ovat *mossiaisia*, ryyppääminen *röiläämistä* ja riehuminen *riekoilua* (PT: 163, 139, 203). Ekspressiiviseen ilmaisuun kuuluvat myös koloratiivirakenteet, joissa deskriptiiviseen pääverbiin liittyy kyseistä toimintoa neutraalisti kuvaava verbi (VISK § 493): *lypsee räpsäätettään* (pro *lypsää räpsäytetään*), *naija jelekuttamaan* (*naida jekuttamaan*) (PT: 141, 159). Nominaaliset koloratiivit noudattavat samankaltaista rakennetta (Rytkönen 1937: 103–104), kuten näkyy sanoissa *ukonkyörä* ja *Jeesuksen kehveli* (PT: 96, 169). Mielikäisen (2008) mukaan ekspressiivinen sanankäyttö on näköhavaintoja luovaa, sillä sanat kuvaavat sitä, miltä tekeminen tai oleminen näyttää. Ekspressiivisessä ilmaisussa yleisiä ovat myös johtimilla *-hta* ja *-ele* muodostetut ja *Oi*-vartaloiset sanat. (mt: 102–105.)

Kuvailevan sanaston käyttö osoittaa Sarvaksen (1998: 13) mukaan kielen käytön luovuutta. Runsaassa murreosanaston käytössä voi kuitenkin olla ongelmana tekstin muuttuminen vaikealukuisiksi. Silloin sanoja ei muotonsa vuoksi tunnisteta tai merkitystä ei ymmärretä. Esimerkiksi edellä mainittu *röilätä* on verbi, jonka merkityksen lukija voi suurpiirteisesti päätellä kontekstista, mutta Pihkatapissa merkitys on myös selvennetty kertojaosuudessa: *Röelästely oli sama asia kuin viinanjuonti. Se oli pahasta, meillä ei sitä harrastettu.* (PT: 104). Sana on paitsi merkitykseltään myös äänneasultaan murteellinen, sillä ensitavussa on toteutunut diftongin reduktio.

Kirjoitetun murteen kuva poikkeaa murteen nykytilanteesta, koska murteella kirjoittavat suosivat helposti aluemurteiden vanhoja muotoja. Kosken (2002: 53) mukaan suosittu 1800–1900-vaihteen tilannetta, koska näiden muotojen ajatellaan olevan tasoittuneita murteita puhtaampia ja alkuperäisempiä. Tästä syystä kirjoitetussa murteessa esiintyy usein piirteitä, joiden käyttö on oikeilla puhujilla vähenemään päin. Kieli kuitenkin elää käytössä, eikä kielimuotoja todellisuudessa voi

palauttaa mihinkään koskemattomaan alkuperäismuotoon. Kirjoitettua murretta ei ole myöskään tarpeen luoda vain alueen leimallisimmilla piirteillä. Tunnistettavimpien murteellisuuksien lisäksi on tavanomaista ja suositeltavaa käyttää myös laaja-alaisempia piirteitä (TN 2016: 230), sillä oikeassakin puheessa esiintyy varianttien rinnakkaista käyttöä. Vaihtelulla kirjoitettuihin puheenvuoroihin tulee uskottavuutta ja ilmapuutusta sekä vältetään tekstin muuttuminen kaavamaiseksi. (Mielikäinen 1989: 101.)

2.4. Näköismurre eli eye dialect

Kirjoitettua puhetta tuotetaan ennen kaikkea näköaistille. Puheen illuusion visuaalisuutta painottaa termi *eye dialect*, jonka Jyrki Nummi (1993: 67) on suomentanut *näköismurteeksi*. Hänen mukaansa kyseessä on taiteellinen kuva autenttisesta puheesta, jota kirjailija luo kieltä koskevilla valinnoilla (mts: 67–68). Määritelmä lankeaa tältä osin yksiin aikaisemmin esittämieni puheen illuusion määritelmien kanssa (ks. luku 2.1.), vaikka termi viittaaakin nimenomaan murteeseen. Tästä eteenpäin käytän *eye dialectista* vain suomennettua muotoa *näköismurre*.

Näköismurteen merkitys on siis toisaalta sama kuin puheen illuusiolla, mutta toisaalta termillä on myös viitattu kirjoitetun puheen tuottamistapaan. Paul H. Bowdre Jr.⁶ määrittelee teoksessaan *A Study of Eye dialect* (1964) käsitteen kvasifoneettiseksi kirjoitukseksi, jossa sanan kirjoitettu asu poikkeaa normista, mutta edustaa kuitenkin normaalia ääntämystä. Englannin kielessä tällaisia poikkeavia kirjoitusasuja ovat esimerkiksi *minit* ja *wimmin* standardinmukaisten *minute* ja *women* sijasta. (Bowdre 1964: 2.) Hodsonin (2014) mukaan *näköismurre* tarkoittaa nimensä mukaisesti sitä, että kirjallisesti esitetty puhe on tarkoitettu silmille. Myös hänellä käsite viittaa normista poikkeaviin kirjoitusasuihin, joiden lausuminen on kuitenkin ääntämyksen konventioiden mukaista. (Hodson 2014: 95–96.)

Suomenkielisissä teksteissä tällainen vaihtelu kirjoitusmuotojen kesken ei ole yhtä laajalti mahdollista, koska suomen kielen oikeinkirjoitusjärjestelmä on pitkälle fonemaattinen. Joitain poikkeuksia kuitenkin on. Suomen kielessä ilmiöitä, joissa kirjoitusasu poikkeaa ääntämyksestä ovat muun muassa rajageminaatio, elisio ja vokaalien väliset siirtymä-äänteet (ks. Visk § 25, 34, 38).

⁶ Bowdre (1964: 2–3) viittaa vielä varhaisempaan termin käyttöön mainitsemalla Philip Krappin. Bowdren lainaamasta esimerkistä käy ilmi, että Krapp on jo 1925 ilmestyneessä *The English Language in America* -teoksessa käyttänyt *eye dialect* -termiä kuvaamaan kirjoitusta, jota tuotetaan näköaistille kirjoitetun kielen konventioita rikkomalla.

Pihkatapissa näitä ovat esimerkiksi *käveleppä*, *siinon* ja *syyvä*. Sananmuoto *käveleppä* on esimerkki siitä, miten kvasifoneettinen kirjoitus voi suomenkielisessä tekstissä toimia. Lukija osaa liittää rajageminaation myös kirjoitettuun *kävelepä*-asuun, koska autenttisessa yleispuhekielessä kahdennus on sanassa odotuksenmukainen. Siten geminaation ilmipano ei varsinaisesti paljasta mitään erityistä henkilöhaamon kielitaustasta (*pa*-liitepartikkelista puheen illuusiossa ks. TN 2013: 44). Toisaalta kirjoitetun kielen kontekstissa lukija reagoi välittömästi ortografian vastaisiin muotoihin (Chapman 1984: 59), minkä vuoksi kirjoitettuna rajageminaatiokin on poikkeavan kielen käytön osoitin.

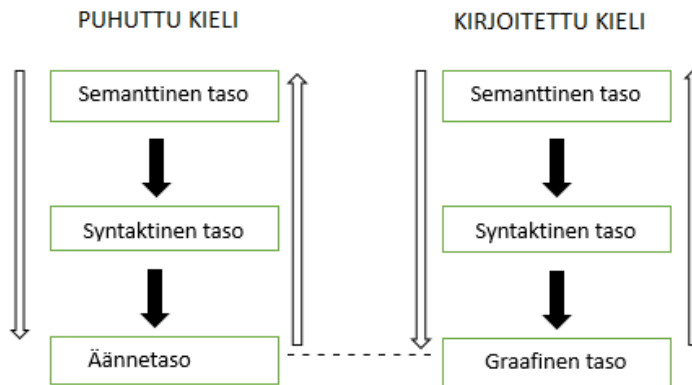
Näköismurretta voidaan kirjoittaa myös niin, että jäljitellään normista poikkeavaa ääntämistapaa (Nuessel 1982: 346). Suomenkielisessä kirjallisuudessa murteen illuusio rakentuu lähes väistämättä tätä kautta kirjain-ääne-vastaavuuden vuoksi. Kirjoituksella, jossa halutaan leikitellä eri vaihtoehtoilla, mutta säilyttää viittaus normaaliin ääntämykseen, on suomen kielessä pieni käyttöala verrattuna niihin kieliin, joissa oikeinkirjoitusjärjestelmä on epäsäännöllisempi. Pihkatapissa savolainen ääntämys on osoitettu korvaamalla yleiskieliset äännevariantit savolaisvaihtoehtoilla. Repliikit on mahdollista nähdä savolaismurteen ääneenlukuohjeina, vaikka perin riisuttuina sellaisina.

Se, millaisen muodon puheen illuusio saa, on viime kädessä kiinni paitsi kirjailijan tuotoksesta myös lukijan vastaanotosta: puheen illuusio toteutuu vasta kirjailijan kielivalintojen sekä lukijan kielituntemuksen ja ennako-oletusten yhteisvaikutuksena (Chapman 1984: 15; Page 1988: 78; Hodson 2014: 92–93). Kirjoitetun puheen vastaanottoon vaikuttavat kieli- ja murretuntemus sekä yleiset tiedot kirjallisen ilmaisun konventioista. Laajemmin vaikuttavat myös erilaiset ennakoasenteet ja mielikuvitus. (Page 1988: 26, 78.) Yksilöiden kielentuntemus vaihtelee, mikä johtaa siihen, ettei sama kirjallinen esitys ja -kielimuoto näyttäydy samanlaisina kaikille vastaanottajille (Page 1988: 56). Varsinkin sellaiset kielen piirteet, joille ei ole sovittua merkintätapaa aiheuttavat vaihtelevia tulkintoja. Kirjoitusasu yhdessä kieleen liittyvien konventionaalistuneiden assosiaatioiden kanssa ohjaa tällöin lukijaa äänteen tulkitsemisessa. (Hodson 2014: 91–93.) Kirjoitetussa Savon murteessa liudennus käy esimerkkinä piirteestä, jonka merkintätavassa on ollut paljon vaihtelua (ks. Mielikäinen 2004: 522), mikä taas voi johtaa vaihteleviin tulkintoihin.

Vaikka visuaalisuus on kirjoituksen ensisijainen ulottuvuus, puheen illuusion havaitseminen voi lähetä myös auditiivista kokemusta. Tällöin puhutaan *kuullun illuusiosta* (Chapman 1984: 19, 59, 85; Page 1988: 3; Leech & Short 2007: 96). Kun kirjoitettu puhe ja lukijan kielitaju tietyllä tasolla kohtaavat, syntyy vahva kokemus siitä, miltä kirjallisuuden henkilöt kuulostavat. Tiittulan ja Nuolijärven (2016: 226) mukaan tämä onkin näköismurteen lopullinen tavoite. Lukijalla kuullun

kokemus edellyttää ensinnäkin sitä, että puheen esitys on ensin ymmärretty kirjoitettuna: jos sanan kirjoitusasu ei aukea, ei voi myöskään saada käsitystä viitatusta lausumistavasta. On myös tärkeää, että jäljitely murre on puhuttuna kielimuotona vastaanottajalle riittävän tuttu (Hodson 2014: 12), sillä kuten todettua, kirjoitettu kieli ei pysty välittämään puheen koko kuvaa. Autenttisten kielimuotojen tuntemus ja havainnointi vaikuttavat myös siihen, miten kirjailija tapaa valita ja käyttää puheen piirteitä tekstissään. Oikean puheen kuunteleminen näyttää olevan yksi osa puheen illuusion luomisprosessia: puhe on kirjailijalle raakamateriaalia, josta hän poimii tarkoitukseensa sopivat ainekset. (TN 2016: 227, 296.) Näin ollen tekstissä näkyy väistämättä myös kirjailijan kyky tarkkailla puhuttua kieltä ja välittää auditiivista informaatiota visuaalisella keinolla (Chapman 1984: 14).

Leech ja Short (2007: 96) ovat havainnollistaneet, miten kieli toimii koodausjärjestelmänä. Sanoma konstruoidaan ensin lauseen tasolla ja ilmaistaan sitten kirjoituksena tai puheena. Vastaanottaja puolestaan tulkitsee puhuttua tai kirjoitettua ilmausta ja pyrkii ymmärtämään sen tarkoituksen. Kuvio 2 näyttää prosessin vaiheet molemmissa kielimuodoissa. Valkoiset alaspäin osoittavat nuolet kuvaavat ilmaisevan osapuolen prosessia, ylöspäin osoittavat nuolet puolestaan vastaanottajan prosessia. Katkoviiva äännetason ja graafisen tason välillä osoittaa Leechillä ja Shortilla (2007: 96) sitä, miten äänneet sisältyvät myös kirjoitukseen, vaikka yhteys ei ole tekstistä silmin havaittavissa.

KUVIO 2. Puhutun ja kirjoitetun kielen tuottamisen ja tulkitsemisen vaiheet. (Mukailtu lähteestä Leech & Short 2007: 96).

Koodausprosessin kautta voi kuvata myös puheen illuusion tuottamista ja vastaanottamista. Aiemmin esittämäni perusteella voi ajatella, että ideaalitalanteessa auditiivinen kokemus toimii sekä puheen illuusion alku- että päätepisteenä: ensin kirjailija havainnoi oikeita keskusteluja ja muokkaa

puheenomaisuutta saamiensa vaikutteiden pohjalta graafiseen muotoon. Vastaanottajalla lukukokemus voi grafeemien kautta suuntautua jälleen kohti kuullun kokemusta. Kuullun illuusion syntymisessä korostuu jo aiemmin esille nostamani ajatus kirjailijan ja lukijan välisestä yhteistyöstä. Sekä kirjailijan että lukijan auditiivinen herkkyys ja ”sisäinen korva” vaikuttavat illuusion syntymiseen (Chapman 1984: 15, 19, 36). Lopputulos riippuu siitä, miten kirjoitettu puhe tulkitaan ja miten pitkälle vastaanottaja kykenee kokemuksensa laajentamaan. Joillakin puheen illuusion kokemus voi syntyä esimerkiksi niin, että lauseessa *myö ollaan telekkarissa* (PT: 10) havaitaan persoonapronomini tai svaa-vokaali, ja niiden perusteella repliikki osataan liittää Savoan. Toinen lukija taas pystyy kielikokemuksensa perusteella kuulemaan samassa katkelmassa myös painotukset ja intonaationkin. Mielikuvituksen tuottama ääni voi syntyä esimerkiksi savolaismurteisen tuttavän puhettavan pohjalta. Pitkälle edennyt kuullun kokemus vaatii murteen parempaa, ja on pitkälti lukijasta riippuvaista: kirjailija voi kielivalinnoillaan stimuloida lukijan sisäistä korvaa, muttei lopulta aiheuttaa kirjoitetun puheen kuulemista (Page 1988: 26, 78).

Kirjailijan ja lukija välinen yhteistyö on puheen illuusion muotoutumisen kulmakivi, mutta on muistettava, ettei teksti aina herätä vastaanottajassa toivottua reaktiota (Chapman 1984: 84, 98, 106; Page 1988: 57, 78). Lukija ei ehkä tunnista lainkaan käytettyä kielimuotoa tai reagoi muuten ei-toivotulla tavalla. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että kirjailijat tiedostavat tämän, eivätkä siten odota vastaanoton olevan kaikilla tavoin täydellistä (Page 1988: 78). Riittää, että kirjailija voi luottaa lukijan jakavan riittävästi samaa kokemusmaailmaa, jotta tekstin vastaanottaminen ja ymmärtäminen ovat ylipäänsä mahdollisia.

3. Savolaismurteet kielentutkimuksen näkökulmasta

Seuraavaksi asetan tutkielmani dialektologian kontekstiin. Ensin luvussa 3.1. esittelen savolaismurteiden tyypillisiä piirteitä sekä savolaismurteiden sijoittumista Suomen murrekartalle⁷. Luvussa 3.2. tarkennan savolaisvaihteen käsitettä. Savolaisvaihte on ollut peruste tarkasteluun valitsemilleni piirteille, diftongin reduktiolle, yleisgemaatiolle ja liudennukselle, jotka esittelen luvussa 3.3. ennen tutkielmani analyysiosioon siirtymistä.

3.1. Savolaismurteiden levikki ja tyypilliset piirteet

Suomi jakautuu kahteen päämurrealueeseen, itä- ja länsimurteisiin⁸. Savolaismurteet kuuluvat itämurteisiin ja muodostavat kokonaisuudessaan laajalevikkisimmän Suomen murrealueen. Savolaismurteet jakautuvat edelleen kahdeksaan alamurteeseen. (Rapola 1990: 33, 135; Nupponen 2011: 41.) Murrealuejako on esitetty tarkemmin liitteessä 1. Oman tutkielmani kannalta kiinnostavin on Pohjois-Savon alamurre ja sen alueelle tyypilliset piirre-edustumat, sillä Antti Heikkinen on lähtöisin Nilsiästä⁹, joka sijoittuu keskelle murteen puhuma-alueita. Otan seikan huomioon analyysissäni, sillä murretausta usein näkyy kirjailijoiden teksteissä (Mielikäinen 2004: 510; TN 2013: 231).

Asetelmassa 1 on lueteltuna yleisimpiä savolaisia murrepiirteitä. Olen koostanut asetelman Martti Rapolan (1990: 134–138), Aila Mielikäisen (2008: 75–96) ja Anne-Mari Nupposen (2011: 45–52) esitysten perusteella.

⁷ Perinteisellä murrejaolla tarkoitan 1940-lukua edeltävää tilannetta eli aikaa ennen kaupungistumista ja uusia viestimiä. Molemmat ovat myöhemmin vaikuttaneet levikkeihin ja johtaneet murteiden tasoittumiseen. (ks. esim. Mielikäinen 1980: 1–6). Mantila (2008: 64–65) onkin huomauttanut, ettei nykymurteiden levikki ole yksin maantieteellinen, vaikka alueelliset erot ovatkin olemassa. Vaattovaara (2016: 100) puolestaan muistuttaa, että murrepiirteet esiintyvät usein lähtöaluetta laajemmalla alueella, ja myös muiden kuin lähtöalueen puhujien kielessä.

⁸ Tästä on myös poikkeavia näkemyksiä. Esimerkiksi Leino ym. (2006: 34) puoltavat murteiden kolmijakoa niin, että itä- ja länsimurteiden lisäksi pohjoismurteet pitäisi käsittää omana päämurrealueenaan.

⁹ Nilsiä liitettiin osaksi Kuopion kaupunkia vuonna 2013.

ASETELMA 1. Tyypillisiä Savon murteen piirteitä

- ensitavun pitkien väljien vokaalien diftongiutuminen: *mua, piä ~ moa, peä* (pro *maa/pää*)
 - jälkitavujen pitkien väljien vokaalien diftongiutuminen: *leipee, suoloo* (*leipää, suolaa*)
 - diftongin reduktio: *kaekki, kaonis, käörä* (*kaikki, kaunis, käyrä*)
 - *ee:n* labialisoituminen: *luuloo* (*luulee*)
 - *männä* (*mennä*)
 - liudennus: *olj* (*oli*)
 - loppu-*i:n* kato: *haitar* (*haitari*)
 - *ts-yhtymän ht-edustus*: *mehtä* (*metsä*)
 - Essiivipartisiippi: *käynynnä* (*käynyt*)
 - *kin*-liitepartikkelin edustus: *pöytäkii, sinnäi, minuttii* (*pöytäkin, sinäkin, minutkin*)
-
- svaa-vokaali: *ilima* (*ilma*)
 - yleisgeminatio: *tekkee* (*tekee*)
 - *t:n* heikon asteen vastineena kato tai siirtymä-äänne: *syyä, syyvä / tiä, tijä* (*syödä/tiedä*)

Katkoviivan yläpuolen piirteet ovat sellaisia, jotka esiintyvät sekä savolaismurteiden että kaakkoismurteiden alueella. Yleisimmät näistä piirteistä eivät kuitenkaan kata koko itämurteistoa, vaan esiintyvät sen sisällä rajatumilla alueilla. Viivan alapuoliset piirteet esiintyvät itämurteiden lisäksi myös laajalla alueella länsimurteita. (levikit ks. esim. Nupponen 2011: 44–51.) On kiinnostavaa, että laajasta levikistä huolimatta ei-kielitieteilijät pitävät svaa-vokaalia nimenomaan savolaisuuden tuntomerkinä. Yleisgeminatiolla on niin ikään savolaisleima, mikä entisestään korostuu jonkin toisen savolaispiirteen yhteydessä. (Palander 2007: 37; Mielikäinen 2008: 94; Palander 2011: 101; Nupponen 2011: 96–98.) Diftongin reduktion varianteista etenkin monoftongiutuneita, *aarinko*-tyyppisiä muotoja pidetään perisavolaisina (Mielikäinen 2008: 94). Siirtymä-äänteet kuulostavat savolaisilta varsinkin, jos kuulija on itse toiselta murrealueelta (Nupponen 2011: 173). Erittäin hyvin savoksi tunnistetaan myös diftongiutuneet muodot (Palander 2007: 37; Mielikäinen 2008: 79–80; Palander 2011: 99–101; Nupponen 2011: 174) luultavasti siksi, että ne vastaavat hyvin stereotyyppistä käsitystä *viäntelystä* ja *kiäntelystä*.

Savolaispiirteiden elinvoimaisuuksissa on eroja. Joidenkin piirteiden, kuten yleisgeminatian ja diftongin reduktion, on todettu perinteisellä levikkialueellaan olevan puheessa edelleen melko yleisiä (Kukkonen 2002: 36–37; Aittokoski 2011; Lipponen 2014; Palander 2016: 101, 108). Osa piirteistä

on puolestaan ollut jo jonkin aikaa väistyviä. Vokaalipiirteistä ensitavun diftongiutuminen (ks. asetelma 1) ja svaa ovat katoamassa, konsonanttipiirteistä puolestaan liudennus väistyy ja kuuluu enimmäkseen vain vanhemman polven puheessa (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 95; Palander 2008: 328, 343; Palander 2016: 107). Yleisesti on huomattu, että vokaalipiirteet väistyvät konsonanttipiirteitä nopeammin (Palander 2008: 346; 2016: 107). Tavuasema vaikuttaa siten, että sanan alussa ilmenevät piirteet karsitaan puheesta herkemmin kuin kauempana sanassa esiintyvät (Nuolijärvi 1986: 60; Kukkonen 2002: 43; Palander 2005: 110–111; Mielikäinen 2008: 336).

Kielenulkoiset tekijät niin ikään vaikuttavat siihen, miten hyvin piirteet säilyvät tai miten nopeasti katoavat. Esimerkiksi yleisgeminatian kaltainen, maaseudulla elinvoimainen piirre koetaan kaupungissa huomiota herättäväksi piirteeksi, jolloin sen käyttöä urbaanissa ympäristössä vältetään¹⁰ (Nuolijärvi 1986: 57; Nupponen 2011: 49, 145). Savolaisuuteen liitetään herkästi mielikuva maalaisuudesta¹¹, joka voi olla sekä kuulijan että puhujan itsensä mielestä kielteinen ominaisuus (Nuolijärvi 1986; Palander 2007: 40; Palander 2010: 183; Nupponen 2011: 108, 145). Stigmautumisen on yksi syy leimallisten savolaispiirteiden hiipumiseen. Toisaalta on huomattava, että stigmautumisen ei ole kiveenhakattua, vaan kielen piirteiden arvostukseen vaikuttavat puhetilanne sekä konteksti laajemmin (Vaattovaara 2016: 100–101). Murteellisten varianttien käyttöön vaikuttavatkin myös kieliyhteisö, puhujan ikä, sukupuoli sekä asema tai ammatti (ks. esim. Nuolijärvi 1986: 25–33, 223; Kukkonen 2002: 113–116).

3.2. Savolaisvaihde

Savolaiseen puheeseen on sanottu kuuluvan murteen omintakeinen ääntötapa. Kyseessä on sitkeästi puheessa säilyvä ominaisväri, jonka on havaittu jäävän puheeseen, vaikka ilmeinen murteellisuus muuten olisi vähäistä (Palander 2016: 109).

¹⁰ Sekä Mantila (2008: 76) että Vaattovaara (2016: 97–100) mainitsevat kaupungin ja maaseudun edustavan kulttuurisessa käsityksessä vastakkaisia mielikuvia. Mantilan (mt) mukaan sama mielikuva liittyy maantieteellisiin kategorioihin pohjoinen–etelä, joista pohjoinen edustaa maaseutua ja etelä kaupunkia.

¹¹ Nuolijärvi (1986: 214–215) havaitsi tutkimuksessaan, että maalta kaupunkiin muuttaneet savolaiset hylkäsivät murteensa helpommin kuin pohjalaismuuttajat. Selitys tähän löytyy Nuolijärven mukaan osin murteiden erilaisesta arvostuksesta ja murteisiin liitetystä mielikuvista (mt: 215).

Tästä savolaispuheen perimmäisestä tunnusmerkistä on käytetty nimitystä savolaisvaihde. Käsite on peräisin Leena Sarvakselta (1980: V), joka on antanut lukijalle ohjeen siitä, miten savolaista litteraatiota kuuluisi lukea:

”Tekstiä ääneen luettaessa olisi aidon sävyn saamiseksi käytettävä ”savolaisvaihdetta”, ts. suu asetetaan kokonaan toiseen asentoon: leukaa pidetään alempana, artikulaatiobaasis¹² on taaempana, huulien pyöristystä väljennetään ja yleensäkin äännetään veltommin kuin yleiskieltä. - - Myös klusiilit *k* ja *p* ääntyvät velton tuntuisesti samoin kuin siirtymä-äänteinä esiintyvät *v* ja *j*. - - Myös useimmat vokaalit poikkeavat yleiskielisistä. Yleispiirre on väljyys ja tietty velttous”.

Savolaisvaihde ei ole seurausta yksittäisen prosodisen ilmiön tai äännepiirteen esiintymistä, vaan kyseessä vaikuttaa olevan monen tekijän yhteisvaikutus (Mielikäinen 2008: 99). Nuolijärvi (1986: 53) onkin todennut, ettei savolaisvaihde ei ole mitattavissa oleva kielen ilmiö.

Savolaisvaihteeseen ovat Sarvaksen jälkeen viitanneet useat murteentutkijat. Osa tutkijoista on nähnyt yhteyden savolaisvaihteen ja tiettyjen äännepiirteiden välillä. Nuolijärvi (1986: 53) on todennut väljän ääntämistavan olevan diftongien redusoitumista tukeva ilmiö. Lisäksi hän on huomannut yleisgeminatian olevan piirre, joka nykyksenomaisesti kuljettaa savolaista puhetta (mt: 57). Mielikäinen (2004: 524) on puolestaan todennut liudennuksen olevan kiinteä osa savolaista artikulaatiotapaa, jossa sekä vokaalit että konsonantit ääntyvät yleiskieltä pehmeämmin.

Toiset tutkijoista ovat tehneet yleisempiä havaintoja savolaisten tunnistettavasta ääntötavasta, jota on hankalaa kuvata tyhjentävästi. Palander (2005: 32) on maininnut informantinsa puheessa kuuluvan ”savolaisen yleissävyn”, johon liittyvät ääntämyksen takaisuus ja labiaaliäänteiden väljentyminen. Nupponen (2011: 121) taas viittaa savolaisvaihteeseen tulkittessaan informanttia, jonka mukaan Savon murretta puhutaan ”leveällä suulla”¹³. Mielikäinen (2008) puolestaan huomauttaa, että savolainen ääntämys on ollut huomion kohteena jo 1800-luvulla, jolloin Henrik Gabriel Porthan on tehnyt merkintöjä siitä, miltä savo ulkopuolisen korvaan kuulostaa. On myös huomattu, että

¹² Artikulaatiobaasiksella (articulatory setting) tarkoitetaan ääntöelinten käyttötapaa ja valmiustilaa.

¹³ Nupposen (2011) väitöskirja koskee pohjoissavolaisten *Savon murteeseen* liittyviä käsityksiä. Teoriaosuudessa Nupponen mainitsee niin ikään Sarvaksen (1980: V), Palanderin (2005: 32) ja Mielikäisen (2008: 98) huomiot savolaisvaihteesta. (mt: 53.)

maallikkojen kuvaukset savolaisesta ääntämisestä ovat samoilla linjoilla kielentutkijoiden kanssa, vaikkeivät ne olekaan yhtä tarkkoja. (Mielikäinen 2008: 98–99.)

Toistuvat maininnat ja havainnot osoittavat, että savolaisvaihe on olemassa oleva ilmiö, vaikkei siitä ole toistaiseksi tehty tarkempaa tieteellistä tutkimusta. Tutkielmassani sovellan käsitettä kirjoitettuun murteeseen, vaikka kyseessä on puhutun kielen prosodinen ilmiö. Savolaisvaihteen tarkastelun tekstissä tekevät mahdolliseksi aiemmat havainnot siitä, millaisten äännepiirteiden tutkijat ovat kokeneet olevan yhteydessä savolaiseen ääntämistapaan. Edellä tässä luvussa mainitsin diftongin reduktion, yleisgeminatian ja liudennuksen olevan tällaisia piirteitä. Luonnehdintojen mukaan yhteys on joko sitä, että piirre-esiintymä vahvistaa savolaisääntämystä tai piirre ikään kuin sopii erityisen hyvin savolaisen ääntämisvalmiuteen. Lisäksi edellä mainitut kolme piirrettä ovat kaikki vähittäisiä, asteittain murteeseen ilmestyviä ja puheessa ilmeneviä (ks. esim. Mielikäinen 2004: 512). Piirteistä on havaittavissa erivahvuisia variantteja, mikä johtaa helposti siihen, ettei puhuja pysty niitä tietoisesti täysin kontrolloimaan. Tällöin puheeseen saattaa jäädä aavistus savolaisuutta, vaikka puhuja yrittäisi häivyttää murteensa. Jäljelle jääneet, aavistuksen omaiset variantit asettuvat osaksi savolaisääntämystä – ja toisaalta myös luovat sitä.

3.3. Tarkasteltavat murrepiirteet

Tässä luvussa esittelen lyhyesti diftongin reduktion, yleisgeminatian ja liudennuksen. Mainitsen kunkin piirteen yleiset esiintymisehdot sekä sen, miten piirrettä on tavattu merkitä ja käyttää kirjoitetussa murteessa.

3.3.1. Diftongin reduktio

Diftongin reduktiossa on kyse *i*, *u* ja *y* -loppuisten diftongien muuttumisesta *e*, *o* tai *ö* -loppuisiksi. Vahvimilla reduktion esiintymisalueilla *u* ja *y* -loppuiset diftongit voivat oieta monoftongeiksi: *laalu*, *näätös* (pro *laulu*, *näytös*). Suppeiden vokaalien keskenään muodostavat diftongit eivät redusoidu, vaan redusoituvan diftongin alkukomponentti on joko väljä tai puolisuuppea vokaali. Diftongin reduktio esiintyy savolaismurteissa lukuun ottamatta Keuruun–Evijärven murteita ja on vahvimmillaan Pohjois-Savon murteiden keskiosassa ja itäisissä savolaismurteissa¹⁴. (Kettunen

¹⁴ Diftongin reduktio esiintyy myös lounaismurteissa, mutta erilaisin fonologisin ehdoin (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 77).

1981: 158; Rapola 1990: 84, 136–137; Palander 2005: 44; Nupponen 2011: 46.) Savon murretta luonnehditaan kansanomaisesti *leveäksi* ja on todettu, että diftongin reduktio on yksi niistä piirteistä, jotka tätä vaikutelmaa puheeseen luovat (Mielikäinen 2008: 98; ks. myös Nuolijärvi 1986: 52).

Puhutussa kielessä diftongin reduktio on ollut tutkijoille haastava kohde sen lukuisten vahvuusasteiden vuoksi. Reduktion kuuleminen on subjektiivista, joten mittaus- ja luokittelutavat ovat olleet vaihtelevia. Tämä puolestaan on vaikuttanut suoraan tuloksiin ja päätelmiin, joten reduktiotutkimuksia on ollut vaikea verrata keskenään. (Sarvas 1980: VII; Nuolijärvi 1986: 49; Palander 2008: 327; Nupponen 2011: 46, aineiston luokittelusta ks. Aittokoski 2011: 25; Lipponen 2014: 16.) Piirteen varioivuutta kuvaa myös se, että samalla puhujalla voi esiintyä rinnakkain eriasteisia variantteja (Aittokoski 2011: 47–49; Lipponen 2014: 63).

Kirjoitetussa murteessa redusoituneella diftongilla voi olla enimmillään kolme rinnakkaista muotoa: redusoitumaton (*nauris*), väljentyneen jälkikomponentin mukainen (*naoris*) tai monoftongiutunut (*naaris*)¹⁵. Suurimmalla osalla diftongeista ei kuitenkaan ole kirjoitettuna kuin kaksi mahdollista ilmenemismuotoa, sillä vain *au* ja *äy* voivat redusoitua kirjoitetun kielen rajoituksista huolimatta kolmessa asteessa.

Anita Väisänen (2013) on tehnyt havaintoja diftongin reduktiosta Savon murteelle käännettyssä Aku Ankka -sarjakuvassa. Diftongin reduktio oli murre-sarjakuvassa lähes yksinomainen: vain kaksi prosenttia redusoitumiselle alttiista diftongeista esiintyi yleiskielisessä asussa. Huomattavaa on, että *au* ja *äy* redusoituiivat pelkästään ääriasteisiksi. (mt: 60–61, 70).

3.3.2. Yleisgemaatio

Yleisgemaatioissa lyhyen tavun jälkeinen konsonantti kahdentuu: *tekkee, käväsemään*. Gemaattaa seuraa joko diftongi tai pitkä vokaali. Yleisgemaatio voi toteutua joko pääpainollisen tai sivupainollisen tavun jälkeen eli sanan ensimmäisellä ja siitä edelleen joka toisella tavulla. (Turunen 1959: 187; Rapola 1990: 83–84.) Yleisgemaatio on gemaatioilmiöistä laajimmalle levinnyt¹⁶, ja sitä esiintyy itämurteiden lisäksi merkittävässä osassa länsimurteita (Kettunen 1981: 2;

¹⁵ Puhutussa murteessa diftongin reduktio voi toteutua myös lievempänä siten, että jälkikomponentti pysyy ennallaan, mutta alkukomponentti hieman pitenee, esim. *kòulu* (Palander 2005: 44).

¹⁶ Savolaismurteiden alueella tavataan myös itämurteiden erikoisgemaatiota, jossa mikä tahansa konsonantti voi kahdentua tavun pituudesta ja asemasta riippumatta (Palander 1987a: 11).

Palander 1987a: 10). Ilmiön synnyn taustalla ovat jälkitavujen pitkät vokaalit ja diftongit, jotka ovat vaatineet alkuperäisen lyhyen tavun kestolle pidennystä. Yksinäiskonsonantin geminoituminen on siis tasoittanut sanansisäisiä painosuhteita. (Turunen 1959: 188–189; Mielikäinen 1981: 174.) Rapolan (1990: 138) mukaan geminaatio luo puheeseen leveän ja rauhallisen vaikutelman ja Turunen (1959: 189) puolestaan toteaa geminoitumisen ilmentävän ”artikulaation höllyyttä” (ks. myös Nupponen 2011: 108). Näiden luonnehdintojen mukaan yleisgeminaatio vaikuttaa tyypilliseltä savolaisääntämyksen osatekijältä.

Yleisgeminaatiota on puhutun kielen piirissä tutkittu diftongin reduktion tavoin vaihtelevilla asteikoilla. Vaikka geminaatio onkin asteittain puheeseen ilmestyvä ja siinä esiintyvä piirre, väistyessään se saattaa kadota harppauksellisesti. Silloin murteellinen variantti vaihtuu suoraan yleiskieliseen. (Palander 2005: 109–110). Geminaation on todettu säilyvän parhaiten tietyissä määräsanoissa ja -muodoissa, kuten *tullee ~ tulloo, sanoo, mittään, ennää, ossaa* (Nuolijärvi 1986: 57; Kukkonen 2002: 40).

Kirjoitettuun murteeseen yleisgeminaatiota merkitään kahdentamalla kyseessä oleva konsonanti. Geminaatio on siis määrällinen muutos, joka ei edellytä samanlaista valintaa murteellisten varianttien välillä kuin diftongin reduktion merkintä. Geminaatioilmiöistä ainakin erikoisgeminaation esiintymisehdot tiedostetaan kirjailijoiden keskuudessa hyvin: piirre esiintyy kirjallisessa puheessa autenttisen puheen mukaisissa äänneympäristöissä ja on yleisin alkuperäisimmissä sanapaikoissa. (Palander 1987a: 214–221.)

Yleisgeminaation funktiota kirjoitetussa murteessa on kartoittanut Sari Keskimaa (2002) osana Kalle Pääatalon Iijoki-sarjaa käsittelevää tutkimustaan. Hän havaitsi yleisgeminaation olevan yksi niistä itämurteen piirteistä, joita repliikeissä matkittiin pilkkatarkoituksessa¹⁷. Lisäksi Tiittula ja Nuolijärvi (2013: 114, 139–140, 171, 189) ovat tehneet yleisgeminaation käytöstä runsaasti yksittäisiä havaintoja itämurretta sisältävissä romaaneissa. Murrekirjallisuutta tutkineen Niemisen (1939: 251) mielestä yleisgeminaatio korostaa itämurteelle ominaista pehmeää ja leveää tyyliä, joten piirteen voi nähdä vahvistavan savolaisleimaa myös kirjoitetussa muodossa.

¹⁷ Keskimään (2012) analyysi keskittyy pariskunnan dialogiin ja murteen rooliin parisuhteen eri vaiheissa. Lisäksi Keskimaa toteaa murteen käytön ja kommentoinnin paitsi kuljettavan juonta myös heijastelevan romaanin tematiikkaa ja erilaisia vastakkainasetteluja, joita ovat mm. mies–nainen ja agraarikulttuuri–modernisaatio. (mt: 512, 514, 517.)

3.3.3. Liudennus

Liudennuksessa dentaalikonsonanttien artikulaatiopaikka muuttuu siten, että kieli kohooa kohti kitalakea *j*:n ääntöpaikkaa kohti. Puheessa tämä kuuluu konsonantissa *i*-värinä. (Itkonen 1968: 77; Mielikäinen 2004: 510.) Suomen kielessä liudentuvia konsonantteja ovat *t, d, s, l, r* ja *n*. Liudennus on suomen kielessä yleisemmin regressiivistä, jolloin liudennukseen vaikuttava *i* esiintyy konsonantin jäljessä, esimerkiksi *olj, susj* (pro *oli, susi*). Progressiivisen liudennuksen aiheuttaa puolestaan konsonanttia edeltävä *i*. (Itkonen 1968: 76–77.) Yksinäiskonsonanttien lisäksi myöhäsyntyiset geminaatat ja tiettyjen konsonanttiyhtymien alkukomponentit voivat liudentua¹⁸: *ollii, lotja*. Alkuperäiset geminaatat eivät liudennu. (Kettunen 1940: 13; Turunen 1959: 192–194; Itkonen 1968: 83.) Vahvimmillaan liudennus on silloin, kun konsonanttia edeltävä vokaali on lyhyt takavokaali. Sen sijaan konsonanttia edeltävän lyhyen *i*:n jäljestä liudennus puuttuu, samoin pitkän suppean vokaalin ja *i, u, y* -loppuisen diftongin yhteydestä. Esiintymisehdot viittaavat siihen, että liudennuksen tehtävänä on helpottaa siirtymistä äänneestä toiseen, ja siksi se esiintyy todennäköisimmin niissä paikoissa, joissa matka *i*-äänneeseen on artikulatorisesti pisin. Tämän vuoksi on puhuttu myös *liudennussiirtymästä*. (Itkonen 1968: 81–83; Mielikäinen 2004: 516–517.)

Liudennus on ollut jo hyvän aikaa väistynyt piirre autenttisuudessa puheessa (Mielikäinen 2004: 523; Nuolijärvi 2005: 95; Nupponen 2011: 113; Palander 2016: 98). Oikeassa Savon murteessa liudennus esiintyy usein *i*:n loppuheiton paikalla (Nuolijärvi 1986: 297; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 95) ja niin ikään kirjoitetussa murteessa liudennus merkitään herkästi *i*:n loppuheiton yhteyteen (Mielikäinen 2004: 514, 523; Väisänen 2013: 89).

Luvussa 2.4. nostin liudennuksen esimerkiksi murrepiirteestä, jonka merkintä vaihtelee runsaasti kirjoitetussa puheessa. Merkintätavaksi on vakiintunut *j*-kirjain, joka regressiivistä liudennusta osoittaessaan esiintyy konsonantin jäljessä, esimerkiksi muodoissa *olj, omanj*. Progressiivisen liudennuksen jäljittelyssä *j* on voitu lisätä joko konsonantin edelle tai sen jälkeen: *kuojl, sillonj*. Geminaattojen liudennusta on merkitty lisäämällä *j* ensikomponentin jälkeen: *oljljii, tuljljii*. Kirjoitetussa murteessa liudennus on merkitty säännöllisimmin yksinäiskonsonantteihin. Tämä voi johtua siitä, että piirre on typografisesti hankalasti ilmaistava geminaatoissa ja konsonanttiyhtymissä. (Mielikäinen 2004: 513–515.) Liudennusta on voitu teksteissä lisätä myös paikkoihin, joissa se ei

¹⁸ Konsonanttiyhtymässä voi esiintyä liudennus, jos jälkikomponenttina on *j* ja sitä edeltää dentaalikonsonantti. Liudennukselle alttiita ovat myös *nh- rh-, ns-* ja *ts-*yhtymät. (Turunen 1959: 194.)

autenttisessa kielessä esiinny, esimerkiksi muotoon *yhteenj* (Sarvas 1998: 13). Toisaalta liudennuksen merkintä voi puuttua kokonaan. Merkitsemättä jättäminen saattaa olla merkki siitä, että kirjoittajat myötäilevät tiedostaen tai tiedostamattaan Savon murteen nykytilannetta, jossa liudennus on käynyt harvinaiseksi. Liudennus voi puuttua myös, koska *j*:n lisääminen saattaa vaikeuttaa lukemista esimerkiksi tavurajoja muuttamalla: *tuljin, takasjin*. Merkintöihin liittyvien rajoitusten ja vaihtelun vuoksi voikin ajatella, että murrekirjallisuudessa *j* toimii ensisijaisesti osoittimena, joka kertoo liudennuksen kuuluvan kyseiseen kielimuotoon. (Mielikäinen 2004: 512–513, 524–525.)

Tässä tutkielmassa liudennus on ristiriitainen tutkimuskohde, sillä sitä ei ole Pihkatapin murteeseen merkitty. Tarkastelu on mielestäni silti perustelua, koska repliikit on muutoin kirjoitettu äärimmäisen murteellisiksi: voi olettaa, että liudennus ”näky” tai ”kuuluu” kirjoituksessa siitä huolimatta, että sitä ei ole ilmipantu. Tulkinnanvaraisuutensa vuoksi liudennus tarjoaa oivan mahdollisuuden tarkastella romaanin kirjoitettua murretta nimenomaan illuusiona.

4. Diftongin reduktio Pihkatapissa

Aloitan piirrekohtaisen analyysini diftongin reduktiosta. Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen, miten diftongit redusoituvat ja kuinka taajaan sekä missä sana-asemissa ja lekseemeissä ne esiintyvät. Lisäksi pohdin, miten reduktio vaikuttaa sanojen ilmiäsuun. Tarkastelun tavoitteena on saada käsitys diftongin reduktiosta Pihkatapin murteen kokonaiskuvassa.

Kuten luvussa 1.3. totesin, en tarkastele kirjoitettua murretta variaatioanalyysin menetelmin. Esittämäni luvut ovat numeerisia kuvailevia tietoja, jotka toimivat kvalitatiivisen analyysini tukena.

Aineisto käsittää 543 redusoitunutta diftongia. Olen jakanut diftongit redusoitumistavan perusteella kahteen ryhmään, sillä redusoitumistavat ovat visuaalisessa mielessä eri tyyppisiä. Ryhmä 1 koostuu niistä diftongeista, jotka redusoituessaan säilyttävät diftongin muotonsa. Ryhmä 2 puolestaan koostuu diftongeista, jotka redusoituvat pitkiksi vokaaleiksi eli monoftongeiksi¹⁹. Diftongit *au* ja *äy* olin ajatellut käsitellä omana ryhmänään, koska ne voivat redusoitua sekä diftongin että monoftongin muotoon. Aineistosta löytyi kuitenkin pelkästään monoftongeiksi redusoituneita variantteja, joten olen sisällyttänyt *au* ja *äy* -diftongit ryhmään 2.

Käsittelyssä viitataan ryhmän 1 redusoituneisiin muotoihin termillä *diftongeiksi redusoituvat*, koska ne säilyvät jälkikomponentin muuttuessaan diftongeina. Ryhmän 2 redusoituneisiin muotoihin viitataan puolestaan joko *monoftongeina*, *pitkävokaalisina muotoina* tai *oienneina muotoina*. Termeillä *redusoitunut muoto* tai *reduktiotapaus* voin viitata kumman tahansa ryhmän variantteihin.

4.1. Diftongivarianttien redusoitumismäärät ja redusoitumistavat

Diftongin reduktiosta on havaittu autenttisessa kielessä lukuisia redusoitumisasteita (ks. luku 3.3.1). Pihkatapin repliikeissä kullakin diftongilla on redusoituessaan vain yksi ilmenemismuoto; piirre varioi kussakin diftongissa ainoastaan yleiskielisen ja yhden murteellisen variantin välillä.

Taulukosta 1 selviää Pihkatapin repliikeistä löytyneiden redusoitumistapausten jakautuminen diftongeittain. Kunkin diftongin yhteyteen olen poiminut esimerkin sekä ensi- että jälkitavussa.

¹⁹ Tätä samaa redusoitumistapaan perustuvaa jaottelua on käyttänyt aiemmin Martta Lipponen (2014) autenttisen murteen diftongin reduktiota koskevassa pro gradussaan. Jaottelua on tehty myös diftongin jälkikomponentin perusteella (ks. Tanja Aittokoski 2011: 21–49).

TAULUKKO 1. Redusoituneet diftongit esiintymiskertoineen ja esimerkit kustakin reduktiotyypistä.

DIFTONGI	Ensi-tavussa	Jälki-tavuissa	Esimerkki reduktiosta lauseyhteydessään
Ryhmä 1			
<i>öi > öe</i> (3)	3	-	- <i>Kaikki paskantöhkät vuan pennuille syötetään ja ite ee muuta kun <u>röelästellään</u>.</i>
<i>oi > oe</i> (13)	12	1	- <i>Jotta muka voi ja suola <u>poekkeen</u>.</i> - <i>Ne ylleesä näehin <u>aekehin</u> oovat sitä soroppia tuonna aena.</i>
<i>eu > eo</i> (0)	-	-	-
<i>ey > eö</i> (0)	-	-	-
<i>äi > äe</i> (4)	3	1	- <i>No arvelinhan minä soittoo vuan kun <u>äet</u> justiisa sano että...</i> - <i>Katohan kun ihan <u>säpsäen</u>.</i>
<i>ai > ae</i> (24)	24	-	- <i><u>Vae</u> oot Erkin poika perkele.</i>
	= 42	= 2	
Ryhmä 2			
<i>ou > oo</i> (51)	49	2	- <i>Mikähän ihme tämä haju muuten on... ihan <u>ooto</u>.</i> - <i>Vanahuuven <u>heekkoottaan</u> tai sairaattaan - -</i>
<i>öy > öö</i> (5)	5	-	- <i>Ee varmasti tästä <u>mualimasta löövy</u> semmosta lehmee - -</i>
<i>au > aa</i> (124)	110	14	- <i>- ja nyt myö lähetään sahhoomaan uuen navetan <u>laavat</u> - -</i> - <i>Siunoo <u>yiisaavella</u> minun ainutta poikooni Kalevia - -</i>
<i>äy > ää</i> (51)	43	8	- <i>Tosissaanko tuo kuvitteloo, jotta hänet muka toimittajakooluun tai <u>näätelijäks</u> otettas.</i> - <i>Liian vähäks lie jännä juominen, kun se Sohvi <u>lyöttäyty</u> puhheisiin - -</i>
<i>ei > ee</i> (268)	264	4	- <i>Mut <u>keettele</u> Tiina kahvit ja ota pakkasesta vehnästä - -</i> - <i>Soitan sitten yhdellä tiellään yhdelle <u>immeeselle</u>.</i>
	= 471	= 28	

Kuten huomataan, pitkäksi vokaaliksi oienneet diftongit ovat aineistossa huomattavasti yleisempiä kuin diftongeiksi redusoituvat: kun ryhmän 1 kokonaislöydösten määrä on 44, ryhmään 2 kuuluvia diftongeja löytyi 499 tapausta. Ryhmässä 1 oli myös diftongeja, joista ei löytynyt ainoatakaan redusoitunutta muotoa (*eu* ja *ey*) kun taas monoftongiryhmän kaikista diftongeista löytyi esimerkkejä. Ryhmässä 1 useimmin redusoitui *ai*, jonka variantti *ae* esiintyy aineistossa 24 kertaa. Monoftongiryhmässä eli ryhmässä 2 eniten reduktioesiintymiä on *ei*-diftongilla: yli puolet monoftongiryhmän reduktiotaapauksista kasautuu *ee*-monoftongiin. Ryhmän toiseksi eniten

redusoitua diftongi on autenttisessakin murteessa usein redusoitua *au*²⁰, joka esiintyi muodossa *aa* yhteensä 124 kertaa. *aa* ja *ee* -monoftongit kasautuvat vahvasti tiettyihin sanoihin, mitä käsitellen tarkemmin luvussa 4.2. Kirjoitetun murteen piirissä on tehty aiemminkin havainto *au*-diftongin vahvasta redusoitumisesta: Väisänen (2013: 60–61) tutkimassa murrearjakuvassa monoftongimuodot ovat *au*-diftongin reduktiomuotona yksinomaisia.

Suurimmassa osassa tarkastelemistani tapauksista reduktio esiintyy ensitavuissa. Vain 30 reduktiotapauksista esiintyy jälkitavuissa ja 14 näistä koskee *au*-diftongin monoftongiutumista. Myös *äy* redusoituu jälkitavuissa, yhteensä kahdeksan kertaa. Loput jälkitavujen reduktioesiintymät ovat muotoja *oo*, *ee*, *äe* ja *oe*. Jälkitavuissa monoftongit ovat lähes yksinomaisia, sillä vain kaksi jälkitavua redusoituu diftongiksi (*aeoehin* ja *säpsäen*). Oikeassa Savon murteessa jälkitavut näyttäisivät redusoituvan heikommin kuin ensitavut (Lipponen 2013: 33). Savon puhujat myös tiedostavat ensitavujen redusoitumisen paremmin kuin jälkitavujen reduktion (Aittokoski 2011: 49). Se, että Pihkatapin reduktio on keskittynyt ensitavuihin voi selittyä sillä, että kirjailijakin hahmottaa reduktion ennen kaikkea ensitavua koskeväksi vokaalimuutokseksi.

Diftongin reduktio on repliikeissä paikoin hyvinkin taajaan esiintyvä. Vaikka korostetun yleiskielisillä hahmoilla, kuten Parkkosen opettajapariskunnalla, sitä ei esiinny lainkaan, murteellisilla hahmoilla diftongin reduktio on yleinen. Seuraava Amalian kahvia haikaileva repliikki sopii esimerkiksi siitä, miten tiuhaan redusoituneet variantit tekstissä parhaimmillaan esiintyvät: *Ne yllesä näehin aekoehin oovat sitä soroppia tuonna aena... käätkö kysymässä, jotta millonka ne ruppeesivat sitä jakamaan* (PT: 112). Repliikissä diftongin reduktio on toteutunut kaikissa sille mahdollisissa asemissa. Reduktiolla on esiintymiä sekä ensi- että jälkitavuissa, ja molemmissa tavuasemissa on sekä ryhmän 1 että ryhmän 2 mukaisia edustuksia. Reduktio on myös toteutunut kaksi kertaa sanassa *aeoehin*. Diftongien voi ajatella redusoituneen kirjoitetun kielen mahdollistamissa rajoissa äärimmilleen: tämä todentuu ennen kaikkea *au* ja *äy* -diftongeissa, jotka voisivat ottaa myös lievemmin redusoituneet asut *ao* ja *äö*. Myös ryhmän 1 tapaukset voi nähdä repliikissä vahvan reduktion ilmaisuna: puhutussa kielessä vastaavanlaiset, *ae*, *oe* ja *äe* -tyyppiset muodot edustaisivat selkeää tai vahvaa reduktiota. Lievempi reduktio tarkoittaisi pelkän ensikomponentin pidentymistä (ks. esim. Palander 2005: 44). Kirjailijalla ei ole keinoja ilmaista

²⁰ Tästä on tuloksia muun muassa Palanderilla (2005: 46) ja Lipposella (2014: 29–30). *au*, *äy* -diftongeissa monoftongiutuminen on alkuperäisintä ja vasta näiden jälkeen se on levinnyt myös *ei*, *ou* ja *öy* -diftongeihin (Mielikäinen 1994: 82).

äänteiden pituuksia näin täsmällisesti, joten lievän reduktion sijasta vaihtoehdoksi jää valita yleiskielisen ja vahvaa reduktioastetta muistuttavan muodon välillä.

Kuten todettua, kirjailija on suosinut pitkävokaalisia reduktiovariantteja huomattavasti diftongimuotoisia variantteja enemmän sekä ensi- että jälkitavuissa. Taulukon 1 luvut osoittavat, että ero monoftongiutuneiden hyväksi on yli kymmenkertainen. Ero ei näytä johtuvan siitä, että ryhmän 1 diftongit olisivat repliikeissä harvinaisia, sillä havaintoni mukaan esimerkiksi *ai*-diftongilla on aineistossa yli 600 reduktiolle altista sana-asemaa. Näin ollen syitä siihen, miksi monoftongit ovat aineistossa niin paljon yleisempiä kuin diftongeiksi redusoituneet muodot, kannattaa etsiä muualta kuin ryhmän 1 diftongien niukasta lukumäärästä.

Yksi syy monoftongien runsauteen voi olla kirjailijan pyrkimys liittää romaanin henkilöt tarkemmin tietylle savolaisalueelle. Pitkävokaaliset variantit esiintyvät vain rajatulla savolaismurteiden levikkialueella, joten ne toimivat johtolankana romaanihahmojen murremaantieteelliselle sijainnille. Monoftongeja tavataan eniten keskellä reduktion levikkialuetta, pohjoissavolaisten ja itäisten savolaismurteiden alueella. Muualla reduktion levikkialueella ne esiintyvät satunnaisemmin. (Kettunen 1981: 158; Turunen 1959: 233; Nuolijärvi 2005: 79–80; vrt. Aittokoski 2011: 47.) Koska romaani sijoittuu maantieteellisen Savon puolelle²¹, voidaan tehdä päätelmä, että monoftongiutuneet muodot viittaavat Pohjois-Savon alamurteen puhujiin.

Toinen syy monoftongien käytölle voi löytyä johdonmukaisuudesta. Se, että varioivimmistakin diftongeista on käytetty vain yhtä murrevarianttia voi liittyä siihen, että vähäinen vaihtelu sujuvoittaa murteen lukemista. Jos yleiskielisestä muodosta olisi samassa piirteessä useita eri tyyppisiä poikkeamia, lukija ei pahimmassa tapauksessa enää hahmottaisi vaihtelun logiikkaa. Tämä voi olla syynä siihen, että diftongin reduktio näyttää Pihkatapin puheessa johdonmukaisemmalta kielen ilmiöltä kuin se todellisuudessa on. Runsaampi varioivuus voisi ehkä antaa realistisemmän kuvan savolaismurteesta, mutta kaunokirjallisten tavoitteiden kannalta se ei ole tarpeellista tai perusteltua. On vaikea nähdä, miten murrepiirteiden tätä suurempi vaihtelu vaikuttaisi esimerkiksi henkilöihahmon syvyyteen tai uskottavuuteen millään tavalla.

Murteen johdonmukaisuutta on pohdittu myös savonnetun Aku Ankan tarkastelussa, jossa kieli on todettu vähemmän varioivaksi kuin oikeiden puhujien murre. Syyksi on arveltu, että yhden säännön

²¹ Tämän oletuksen vahvistavat murrepiirteiden ja -muotojen lisäksi tekstissä esiintyvät vihjeet savolaispaikkakuntien läheisyydestä: näitä ovat esimerkiksi maininnat Pielavedestä ja Kuopion yliopistollisesta sairaalasta (PT: 11, 187).

soveltaminen helpottaa lukemista ja huomioi siten laajan lukijakunnan. (Väisänen 2013: 91, 94.) Murteen on todettu olevan haastavaa luettavaa, vaikka se olisi tuttua puhuttuna (Kalliokoski 1998: 188–189), ja siksi valittujen varianttien johdonmukainen käyttö on lukijan kannalta miellyttävää.

Redusoituneiden diftongien määrä ja vahvuusasteet kertovat myös liioittelusta. Tämä voi olla tietoinen tai tiedostamaton valinta, ja joka tapauksessa kirjoitetun kielen rajoitteet ohjaavat murretta helposti liioittelevaan suuntaan. Edellä totesin, että tekstissä esiintyvät *ae*, *äe* -tyyppiset muodot edustaisivat puhutun kielen piirissä vahvaa reduktioastetta, mutta kirjailija käyttää näitä muotoja kirjoitetun kielen rajoitusten vuoksi. Toisaalta monoftongien suuri lukumäärä sekä diftongien *au* ja *äy* ääriasteiden käyttö puoltavat epäilyä siitä, että kirjailija on tietoisesti halunnut tuottaa mahdollisimman vahvaa murretta.

4.2. Diftongin reduktio lekseemeissä

Tarkastelen seuraavaksi reduktion esiintymistä lekseemeittäin. Tutkin, mihin sanoihin reduktio on kasautunut ja millaisissa yhteyksissä sanat redusoituvat. Eräiden sanojen redusoitumista tarkastelen myös affektin kautta. Affektisuus tarkoittaa puhujan asennoitumista puheenaiheeseen tai keskustelukumppaniin, ja sitä voidaan ilmaista kielen kaikilla tasoilla. Esimerkiksi kiteytyneet konstruktiot (*Onpa täällä kuuma!*), huudahdukset (*hui, yäk, aah*) tai kiro sanat osoittavat erilaisia asenteita. (ISK: 1614.)

Taulukossa 2 näkyvät Pihkatapin kymmenen useimmin redusoituvaa lekseemiä. Lukumäärät koostuvat sekä itsenäisistä lekseemeistä että lekseemien yhdyssanaedustumista²². Samaan sanueeseen kuuluvat sanat olen käsitellyt yksikköinä (taulukon kohdat 4. ja 6).

²² Lekseemillä tarkoitetaan sanaston jäsentä kaikkine taivutusmuotoineen. Kun sana esiintyy osana yhdyssanaa, se edustaa lekseemiä leksikaalisena morfeemina, mutta ei ole kuitenkaan lekseemin toteuma. (Koivisto 2013: 39–42.) Käsitellen varsinaiset lekseemit ja niiden yhdyssanaedustumat yhtenä kokonaisuutena, koska diftongin reduktio on mahdollinen molemmissa tapauksissa.

TAULUKKO 2. Yleisimmät diftongin reduktion sisältävät sanat Pihkatapissa

REDUSOITUNEEN DIFTONGIN SISÄLTÄVÄ SANA	lkm
1. kieltosana <i>ee</i> (pro <i>ei</i>)	215
2. <i>käävä/käävvä</i> (<i>käydä</i>)	24
3. <i>kaet</i> (<i>kai</i>)	15
4. <i>laahu/laalaja/laalattaa</i> (<i>laulu/laulaja/laulattaa</i>)	15
5. <i>aato</i> (<i>auto</i>)	15
6. <i>haata/haavata/haatajaiset</i> (<i>hauta/haudata/hautajaiset</i>)	14
7. <i>koolu/koolukas</i> (<i>koulu/koulukas</i>)	13
8. <i>Raaha</i> (<i>Rauha</i>)	12
9. <i>jootaa</i> (<i>joutaa</i>)	10
10. <i>kaappa</i> (<i>kauppa</i>)	9

Selvästi eniten esiintymiä on kieltosanalla *ei*, joka esiintyy oienneessa muodossa *ee* yhteensä 215 kertaa. Tuntuvasti vähemmän redusoituneita esiintymiä on jo taulukon 2 toiseksi yleisimmällä lekseemillä, *käydä*-verbillä. Listasta voi huomata, että yleisimmän sanat sisältävät joko *ee* tai *aa* -monoftongin, jotka ovat koko aineiston kaksi yleisintä reduktiovarianttia (ks. taulukko 1). *ee*:n esiintymät kasautuvat taulukossa 2 yhteen ainoaan lekseemiin, kun *aa*:n esiintymät puolestaan jakautuvat useamman lekseemin kesken. Monoftongi *ää* esiintyy taulukossa 2 vain *käydä*-verbissä, monoftongi *oo* jakautuu puolestaan lekseemeihin *joutaa* ja *koulu*. Yleisimpien sanojen joukossa on myös *kaet*, joka toistuu repliikeissä 15 kertaa. Taulukosta 2 selviää, että *ae* on ryhmän 1 diftongeista ainoa, joka löytyy kymmenen yleisimmän reduktion sisältävän sanan joukosta. Jo aiemmin todettu monoftongimuotojen yleisyys Pihkatapin murteessa tulee näin esille myös sanaston kautta.

Koska redusoituneella kieltoverbillä on sekä määrällisesti että suhteessa koko reduktioaineistoon huomattavan paljon esiintymiskertoja, koin tarpeellisenä selvittää tarkemmin lekseemin murteellisten ja yleiskielisten edustumien suhdetta. Halusin selvittää, onko kieltosanan redusoitunut muoto *ee* Pihkatapin puhujilla leksikaalistunut eli syrjäyttänyt yleiskielisen muodon.

Aineistosta löytyi yhteensä yhteensä 344 kieltoverbin esiintymää, joista 215 (62,5 %) on redusoitunut. Yleiskielistä *ei*-varianttia esiintyy siis 129 (37,5%) kertaa. Varianttien suhde kertoo, ettei murteellinen kieltoverbi ole läheskään yksinomainen, mutta se on kuitenkin noin puolitoista kertaa yleisempi kuin yleiskielinen. Seuraavat esimerkit näyttävät kieltoverbin käyttöä repliikeissä.

Esimerkeissä 1–6 näkyy verbin redusoitunut muoto, 7–9 yleiskielinen muoto ja kohdan 10 repliikissä verbistä esiintyy rinnakkain molempia muotoja.

- (1) Eeköhän lie vuan paskoo puhuneet. Ee nuo nyt kettään pystymetästä ottane lehteen kirjuttelemaan. Tai jos ottaavat, niin eevät ainakaan palakkoo maksa. (Erkki, 184.)
- (2) Eevät ymmärrä, jotta ee sitä oo tottunna uusia vuatteita joka viikko ostamaan tämmönen muatilyöntekijä... (Rauha, 132.)
- (3) Hyvähän tuo on ies se. Eepähän tarvii minun tulla sulle kummittelemaan sen tähän, jotta valehellu oisit. Mut mieti ies. (Toivo, 229.)
- (4) Ja eekö ne ruokoo anna pihassa tuolle pennulle, uamusta hotkastel kitusiisa ihan kun ee ois ennen ruokoo nähä. (Tiina, 104.)
- (5) Heetät lukion kesken ja vaihat muamieskooluun, takkuulla ee kukkaan sulle naara eekä tyhmäks haaku. (Erkki, 187.)
- (6) Eekähän tuo hajukaan ikusuuksia tunnu... varmaan häviää viimestään kun ilimat viilistyy. Ja kun voima oikein jyllee, niin eehän siinä haju haittoo. Vai mitä. (Traktorikauppias, 84.)

- (7) No ei sitä ennee hyvin paljon yli neljänkymmenen vanahana lapsentekkoon. Ikä tulloo naisimmeiselle vastaan. Ja eikö tuota passoo olla tyytyväinen jo kahestakkii. (Ritva, 46.)
- (8) Voi kuule Erkki, minusta nähän minua saa sannoo vaikka kanahaukaksi. Kunhan ei tosiaan ihmisten aikaan aleta tapella. Ollaan rehellisiä toisillemme ja katotaan miten tullaan toimeen. Eikös joo? (Taina, 160.)
- (9) Ei tarvii ostella koneita eikä muutakaan minun takia. (Jussi, 187.)

- (10) Ee... tämä on kyllä niin mahinu että... mitenkä tästä ei oo ruosteita suojattu ollenkaan. Vaikka ee kaet siinä. Se pitää lähtee hajottamolta uutta putkee ostamaan. Ei se muusta katsastuksessa kiinni jää kuitenkaan. (Tartsan, 190.)

Esimerkeissä näkyy, ettei kieltoverbin monoftongiutumista rajoita persoonamuodoissa taipuminen tai liitepartikkelit. Sen sijaan henkilöhahmojen välillä voi havaita eroja. Redusoitunutta kieltoverbiä on sekä Jussin isällä että isovanhemmilla (1–5). Monoftongiutuneet muodot korostuvat siis henkilökategorian vanhimpien hahmojen repliikeissä. Myös satunnaisempien hahmojen, kuten traktorikauppiaan puheeseen, murteellinen variantti on lisätty. Yleiskielisenä kieltoverbi näkyy puolestaan Jussilla, Ritva-äidillä ja Erkin naisystävällä Tainalla.

Variantit esiintyvät myös rinnakkain, kuten esimerkissä 10. Tämä muistuttaa diftongin reduktion käyttäytymistä puhutussa kielessä, sillä oikeilla Savon murteen puhujilla variantit²³ voivat vuorotella

²³ Redusoituneiden diftongien variantit voivat olla puhutussa kielessä hyvin lähellä toisiaan, sillä ne ovat pienimmillään vain aste-eroja äänteiden pituuksissa (Nuolijärvi 1986: 49).

idiolektin sisällä (ks. Aittokoski 2011: 43). Tartsanin repliikissä on huomattava myös hokema *ee kaet siinä*, joka toistuu hahmolla useita kertoja romaanin aikana, ja joka kerran niin, että kieltoverbi on murteellinen. Hokeman toistuvuus selittää pitkälti sananmuodon *kaet* ja diftongin *ae* lukumääriä (ks. taulukot 1 ja 2).

Kieltoverbin redusoitumisherkkyydestä on kirjoitetussa murteessa tehty aiemminkin samansuuntaisia havaintoja. Väisänen (2013: 64) tutkimassa murrearjakuvassa vain 5 % *ei*-diftongeista²⁴ jäi redusoitumatta. Tästä voi varovasti päätellä, että myös kieltosana on pääosin ollut redusoituneessa asussa, vaikka tutkimuksessa ei eritelläkään tarkasti eri lekseemien osuuksia²⁵. Kieltoverbi redusoituu melko vahvasti Pohjois-Savon murteessa²⁶, joten kirjoitettu murre näyttää jokseenkin vastaavan murteen nykytilannetta sekä Väisänen tutkimassa sarjakuvassa että Pihkatapissa. Kieltoverbi esiintyy taajaan puheessa, ja siten kirjoitetussa murteessakin sille on valittava jokin edustus. *ei*-verbi esiintyy osana laajempaa kieltorakennetta ja on siten helppo tunnistaa, vaikka se edustuu muodossa *ee*. Murteellisen variantin suuri määrä tekstissä osoittaaakin mielestäni sitä, ettei sen odoteta tuottavan lukijalle tulkintaongelmia.

Kieltoverbin lisäksi Pihkatapin redusoituvissa sanoissa on muitakin huomiota kiinnittäviä seikkoja. Yksi näistä on erisnimet. Isoäiti Rauhan nimi toistuu redusoituneessa muodossa *Raaha* yhteensä 12 kertaa, ja on siten kahdeksanneksi yleisin reduktion sisältävä sana. Huomionarvoista on, että kyseiseen henkilöhaamoon viitataan repliikeissä ainoastaan kerran yleiskielisellä variantilla. Nimi esiintyy myös muodossa *Raahoo* (pro *Rauhaa*), jolloin siinä on reduktion lisäksi toteutunut jälkitavujen vokaalien diftongiutumisen (ks. asetelma 1 luvussa 3.1). Partitiivimuotoa *Raahaa* ei esiinny lainkaan. Monoftongiutuneella muodolla Rauhaan viitataan perheenjäsenten kesken (esimerkit 11–13), kun taas yleiskielistä muotoa käyttää naapurin Reino (esimerkki 14).

(11) Ai. Raahalle ja Toivolle kumminii ilimotit. (Tiina, 37.)

(12) Mulla on päivisin aikoo ja lystimpihän meillä on Raahan kanssa kummallae, kun kahestaan päivät ollaan. Minä laittelen ruuat ja raikkoilen paikattii, Topi suat kaikessa raahassa kulukee asioillas. (Tiina, 137.)

(13) Kokkoonnutas saman katon alle kaikki. Minä ja Raaha, sinä ja Jussi, Tiina sitten ja Taina tietennii. (Toivo, 170.)

(14) Riekkilän Elvihän se vielä suuttu, kun sen ukon nimi oli Arvo. Lähti ovet paakkuin ja noitu, jotta helevettiäkö se Taskilan Rauha hänen miestään himohtoo. (Reino, 81.)

²⁴ *ei*-diftongin kokonaismäärä 217 (Väisänen 2013: 61).

²⁵ Myös Väisänen (2013: 63, 68) tutkimuksen esimerkirepliikit osoittavat kieltosanan redusoituvan.

²⁶ Kieltoverbi redusoitui Lipposen (2014: 40) tutkimuksen nuorilla pohjoissavolaisilla nuorilla 52-prosenttisesti.

Esimerkissä 12 esiintyy erisnimen lisäksi myös appellatiivinen *raahassa*. Kirjailija ei ole siis tehnyt eroa näiden samanmuotoisten sanojen välille niin, että murteellinen asu kuuluisi vain henkilönnimelle tai yleisnimelle, vaan se voi esiintyä kummalla vain. *Rauhan* lisäksi myös henkilöhahmo *Taunon* nimi redusoituu repliikeissä. Nimi mainitaan repliikeissä kahdesti ja molemmilla kerroilla se on oienneessa muodossa, kuten esimerkeissä 15 ja 16 näkyy. *Taunosta* ei esiinny repliikeissä kertaakaan yleiskielisenä.

(15) Määppä polokemmaan siiloo, niin Taano piäsöö minun kaveriks laskemaan lehmät sisälle. (Erkki, 159.)

(16) Nyt varsinnii kun Taano osti sen kuorma-aatosa ja rupes soranajjuun eekä ennee joova ies lypsykaveriks. (Erkki, 184.)

Rauha ja *Tauno* redusoituvat repliikeissä yhtä poikkeusta lukuun ottamatta joka kerran. Reduktiota ei kuitenkaan ole koskaan lisätty niihin nimiin, joissa pitkävokaalinen muoto ei ole mahdollinen. *Toivo* ja *Taina* voisivat redusoitua muotoihin *Toevo* ja *Taena*, mutta ne säilyvät yleiskielisinä. Näin ollen nimien redusoitumiseen pätee aineistoa laajemmin koskeva havainto siitä, että monoftongeiksi redusoituneet variantit ovat diftongeiksi redusoituneita yleisempiä (ks. luku 4.1). Tätä havaintoa valottaa vielä esimerkki 11, jossa esiintyvät rinnakkain pariskunnan osapuolten nimet muodoissa *Raaha* ja *Toivo*. Toisaalta on huomattava, etteivät kaikki monoftongiutumaan kykenevätkään nimet redusoidu, sillä *Reinosta* ei esiinny muotoa *Reeno*. Erisnimistä on todettu, etteivät ne oikeassa murteessa redusoidu juuri koskaan²⁷, vaikka affektin vaikutuksesta se on todennäköisempää (Lipponen 2014: 47). Pihkatapissa nimien redusoituminen näyttäisi kuitenkin perustuvan ennemmin siihen, mihin muotoon nimen sisältämä diftongi voi redusoitua. Affektin ilmaisua on hankalaa arvioida nimikohtaisen vähäisen vaihtelun vuoksi, mutta kuten todettua, *Raaha* on variantti, jota käytetään perheen ja sukulaisten kesken kun taas ainoa esiintymä *Rauhasta* on perhepiirin ulkopuolisen hahmon repliikissä. Siten varianttien jakautumisella voi periaatteessa olla affektinen merkitys, mikä tässä tarkoittaisi sitä, että kirjailija on tiedostanut murteellisen muodon olevan lähikieltä ja ilmentävän varieteettia, jota käytetään lähipiirissä ja siihen kuuluviin ihmisiin viitattaessa. Yksittäisen esiintymän perusteella en voi kuitenkaan tehdä tästä varsinaista johtopäätöstä, vaan ainoastaan varovaisen tulkinnan.

²⁷ Väite kaipaisi tuekseen useamman lähteen, mutta selvän kannanotton aiheeseen löysin vain tästä mainitusta lähteestä.

Keskustelujen aiheet vaikuttavat tiettyjen sanojen yleisyyteen aineistossa. Esimerkiksi laulamiseen liittyvä sanasto esiintyy tiheästi dialogikatkelmassa, jossa Rauha sivittää miestänsä Anita Hirvosen tuotannosta:

- (17) --- No senhän se niät laallaa esmerkiks sen että Te va kukku te. Kuulitko? Toivo?
- Hä?
- Semmonen Te va kukku te.
- Mikä helevetin kukku?
- Te va kukku te. Sen niminen laalu. Semmosta laalaa se Hirvonen.
- No laalakaan tok minusta nähen.
(PT: 36).

laulaa ja muut sanueen sanat redusoituvat paitsi tässä esimerkissä myös muualla aineistossa pitkävokaalisiksi muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Yksittäinen yleiskielinen muoto löytyy kieltomuodossa *ei laula* (PT: 240). Myöskään laulujen nimissä, jotka repliikeissä esiintyvät muodoissa *Näläkämuan laulu* ja *maammelaulutkaan* (PT: 117, 187), ei ole reduktiota. Tähän saattaa vaikuttaa puheenaiheen virallisuus, vaikka repliikissä *maammelaulua* käytetäänkin yleisnimenä. Nimet viittaavat teoksiin, joista molemmat assosioituvat arvokkuuteen ja kansallistuntoon, ja mahdollisesti sen vuoksi niihin ei ole lisätty reduktiota. Toisaalta *näläkämua* on savonnettu svaa-vokaalin ja diftongiutumisen avulla, joten teoksen nimi on jätetty vain pääsanaltaan yleiskieliseksi.

Lekseemi *koulu*²⁸ sekä sanue *hauta* niin ikään korostuvat, sillä romaanissa käydään useampia aiheisiin liittyviä keskusteluja. Hautajaiset ja haudat toistuvat Pihkatapin puheessa, kun Taskisen perheessä ja naapureissa vanhetaan, sairastutaan ja kuollaan (esim. 18–20). *Haataan joutamisesta* (pro *hautaan joutaminen*) puhuu myös isoäiti Tiina uhmakkaaseen sävyyn kokiessaan itsensä hyödyttömäksi (21).

- (18) - - mulle tarvii tammiarkkuja ostella eekä pittee isoja haatajaisia... sukuhaataan vuan... (Toivo, 229.)
(19) - - kyllä hiän nyt eläkepaperit kirjuttas. Ee kuulema keuhkot muuten haataan asti kestä. (Erkki, 241.)
(20) Toivalan Tenhonniihan ne haatoovat nyt ens viikon tiistaina. (Erkki, 260.)
(21) On uuet emännät piirakanteossa jo tässä talossa. Taitasin jo haataan jootoo tästä. Nurmituomas kuhtuu.
(Tiina, 173.)

Pihkatapissa Jussi viittaa koulun käyntiin ja opiskelupaikkoihin variantilla *koulu*, kun taas Erkin ja Tiinan repliikeissä esiintyy vain variantti *koolu*. Kun Tiina toteaa esimerkissä 26, ettei ole *kooluja kääny* eikä *kaapunkilainen*, puheen muoto ja sisältö muodostavat toisistaan erottamattoman sanoman:

²⁸ *Koulum* on todettu olevan myös autenttisessa murteessa herkästi redusoituva sana ja reduktion ydinalueella pohjoissavolaisten nuorten piirissä jopa leksikaalistunut (Lipponen 2014: 40–41).

kouluttamaton ja maalla asuva henkilö puhuu todennäköisemmin murretta kuin muuttajat tai ne, jotka ovat tekemisissä ulkopuolisten vaikutteiden kanssa. Tässä sanassa diftongin reduktio erottelee henkilöahmoja siten, että reduktion sisältävää varianttia käyttävät isä Erkki ja perheen isovanhemmat, ja yleiskielistä varianttia käyttävät puolestaan Jussi sekä sivistystä edustavat henkilöahmot, kuten Jussin peruskouluopettajat.

Auto-lekseemi²⁹ esiintyy repliikeissä usein joko itsenäisesti tai yhdyssanan osana. Lekseemin variantit jakautuvat isän ja pojan henkilöahmojen välillä selkeästi: Jussilla *auto* on aina yleiskielinen ja Erkillä monoftongiutunut *aato*. Tämän voi havaita esimerkkidialogista 22. Keskustelussa väitellään siitä, voiko Jussi käyttää isänsä autoa kesätyössään.

- (22) - Eikä kun maksaa ne. Ja juttukeikoista suan vielä bensarahat erikseen.
- Vai pensarahat. No mikäpä. Siinähan tuo suapi mopo kyitiä, kun niillä keekoillas körryyttelet.
- Tyhmä. En kait minä mopolla aja kun autolla.
- Vai aatolla oikein. Vai antaa ne talon puolesta oikein aaton lainaks.
- No ei kun sinun autolla tietysti.
- Hehe... Vai niin. Jopa on herralla selevät sävelet. Sepä on kuitennii vielä minun vallassa, jotta mitenkä sinä minun nimissä olevalla aatolla ajelet. Nii. (PT:184.)

Konfliktin taustalla on Erkin vastustus kesätoimittajan työtä kohtaan, sillä hän tahtoisi kouluttaa Jussia maatilán tehtäviin, eikä halua tämän tekevän töitä muualla. Auto muodostuu kynnyskysymykseksi ja vallankäytön välineeksi, kun Erkki tyrää Jussin toiveen saada perheen auto käyttöönsä. Tunteet näkyvät keskustelun molemmilla osapuolilla. Jussin osuuksissa affektia viestivät puheenvuoron aloittava ja kantaaottava *eikä*, *tyhmäksi* haukkuminen sekä adverbi *tietysti*, joka osoittaa, että Jussi pitää oikeuttaan autoon itsestänselvytenä. Erkillä puolestaan neljästi toistuva vuoronalkuinen partikkeli *vai* osoittaa Jussin puheiden arviointia ja kyseenalaistamista. Lisäksi Erkin toistamana murteelliseksi muuttunut *aato* (4. rivillä) osoittaa, että sinänsä neutraali puheenaihe, auto, on erityisen painavan arvioinnin kohteena. Viimeisen rivin repliikissä Erkki muistuttaa selväsanaisesti Jussia siitä, kuka perheessä toistaiseksi määrää. Kuten *koulu*-lekseemissä, myös *auto*-lekseemissä yleiskielinen variantti korostaa suuntautumista kodin ulkopuolelle ja murteellinen variantti taas kodin piiriin kuulumista.

²⁹ *Auto* redusoituu usein ja vahvasti oikeilla murteen puhujilla (Aittokoski 2011: 44).

Sana *äiti* redusoituu Pihkatapissa kerran (esimerkki 23). Puhutussa murteessa affektit³⁰ vaikuttavat vahvasti tämän sanan redusoitumiseen, ja murteen puhujilla *äiti* myös redusoituu usein. Pihkatapissa redusoitunut muoto on harvinainen, vaikka äidit ovatkin useamman kerran puhuttelun kohteina ja puheenaiheina.

(23) No arvelinhan minä soitto vuan kun äet justiisa sano että... (Erkki, 37.)

(24) Tuo äiti tuklaata. (Jussi, 47.)

(25) Herättääkö se samalla sitten äitinnii? (Jussi, 11.)

(26) Minä kun en oo kooluja kääny enkä kaapunkilainen, niin minä tien niin kun äiti penskana opetti. (Tiina, 173.)

Jussin puhuessa äidistään reduktio ei sanassa toteudu, vaikka repliikit 24 ja 25 voi tulkita affektisiksi jo pelkästään siksi, että ne ovat lapsen ja vanhemman välistä vuorovaikutusta. Esimerkin 24 lapsenkielinen kauppatoive (*tuklaata*) on suunnattu Ritva-äidille, ja esimerkissä 25 alle kouluikäinen Jussi tiedustelee isältään, herättääkö Jeesus ylösnoustessaan äidinkin kuolleista. Myös isoäiti Tiinalla *äiti* pysyy yleiskielisenä, vaikka nimenomaan omaa äitiä muistellessa autenttisella puhujalla reduktio vahvistuu³¹. Muoto *äet* on reduktion ja loppuheiton vaikutuksesta muuttunut yksitavuiseksi sanaksi. Kyseinen muoto voi olla haaste murteen lukijalle, joten yleiskielinen *äiti* on ollut tekstiin varmempi valinta.

Muita yksitavuisia sanoja, joissa merkityksen voi reduktion seurauksena katsoa hämärtyneen, näkyy esimerkeissä 27–29.

(27) -- ee se nyt kumminkaan vielä kuolleesta kää (pro *käy*). (Tiina, 88.)

(28) No hee (*hei*). (Toivo, 171.)

(29) No vee (*vei*). (Erkki, 34.)

Sanoista voi redusoitumisen seurauksena tulla opaakkeja eli merkitykseltään läpinäkymättömiä. Useampitavuisien sanojen merkityksen voi päätellä pidemmästä sanahahmosta verraten helpommin (esim. edellä käsitellyt *laalu*, *aato*). Yksitavuisen sanan redusoituessa merkityksen ymmärtäminen voi vaatia laajempaa kontekstia: esimerkiksi repliikin 29 kommentti *no vee* on ymmärrettävämpi osana dialogia, jossa se toimii vastauksena kysymykseen *veekö ne sen* (pro *veikö ne sen*). Lähes identtinen *no hee* voi olla tunnistettavampi ilmaus, kun sen yleiskielinen muoto *no hei* on kiteytynyt hyvästelyfraasi.

³⁰ Murteellisuusasteen on todettu voimistuvan kun puheenaihe tai puhetilanne on tunteita herättävä (Hodson 2014: 174–175). Myös diftongin reduktiossa affektiivisuus vaikuttaa piirteiden vahvuusasteeseen (ks. Aittokoski 2011: 46, 48–49, 108; Lipponen 2014: 47–49).

³¹ Ks. Aittokoski 2011: 43.

4.3. Diftongin reduktio muiden savolaispiirteiden yhteydessä

Esittelen vielä lyhyesti muutaman huomion, jonka olen tehnyt diftongin reduktion yhteydestä muihin savolaismurteen piirteisiin Pihkatapin repliikeissä.

Yksi näistä savolaisuuksista on itämurteille tyypillinen *t*:n heikkoasteinen variantti *v*, *j* tai *kato* (Kettunen 1940: 114–115). Siirtymä-äänteiden on todettu mahdollisesti ehkäisevän edeltävän diftongin redusoitumista, ainakin reduktion lievealueilla (Räisänen 1972: 97), mutta Pihkatapissa tämä havainto ei näytä täysin toteutuvan. Repliikeissä on useita esimerkkejä *aa* ja *ää* -muodoista, jotka esiintyvät siirtymä-äänne *v*:n edellä.

(30) Pittää käävä laittamassa kahvi tippumaan. (Tiina, 20.)

(31) Pistäävy tuonne lattoon ja pistele siellä kuivia heeniä poskees niin paljo kun renttelis kestää - (Erkki, 102.)

(32) Minun ukko on kumminii haavattu ja varmasti tiijän itekseenolosta enemmän kun tuo hankmo. (Tiina, 88.)

(33) Kuukaaven piästä suap yskiä keuhkosa ulos lusikallasyötävinä palasina. (Reino, 77.)

Sanasta *käävä* esiintyy kerran myös geminoitunut muoto *käävvä*. Kahdesti reduktio toteutuu myös katovariantin yhteydessä, muodoissa *laassa* ja *laassakii* (pro *ladossa*, *ladossakin*), jossa kadon seurauksena muodostunut diftongi *ao* on redusoitunut. Toisaalta *j*:n ollessa siirtymä-äänteenä diftongit eivät redusoidu: *taija*, *vojja* (PT: 43, 77). Näiden sanojen diftongit kuuluvat ryhmään 1 eli niihin, jotka eivät voi oieta pitkiksi vokaaleiksi. Näyttää siltä, että Pihkatapissa siirtymä-äänteiden edellä tapahtuvassa reduktiossa merkittävää ei ole siirtymä-äänteen laatu, vaan vaikuttava tekijä on jälleen diftongin kyky redusoitua monoftongiksi.

Diftongin reduktio on toteutunut useamman kerran sellaisissa sanoissa, joissa on myös yleisgeminaatio. Näitä ovat esimerkiksi *kollaata* (pro *kolauta*), *tillaaksen* (*tilauksen*), *puoluekokkooksien* (*puoluekokouksen*), *tujjaakset* (*tujaukset*), *lörääkset* (*löräykset*) (PT: 40, 175, 200). Näköismurteen kannalta huomiota kiinnittää muotojen pituus yleiskielisiin variantteihin nähden: geminaation myötä konsonanttien määrä lisääntyy, mutta kiinnostavaa on, että myös monoftongit voivat vaikuttaa kvalitatiivisen sijaan kvantitatiiviselta muutokselta: aivan kuin kyseessä olisikin yksinäisvokaalin pidentyminen eikä jälkikomponentin laadun vaihtelu. Näin syntyy illuusio, jonka voi nähdä henkilöhahmojen repliikeissä *venyttämisenä* tai *leveytenä*, jotka molemmat ovat tyypillisiä savolaispuheesta käytettyjä luonnehdintoja (Savon murteen kansanomaisista luonnehdinnoista ks. Nupponen 2011: 104–105, 179).

Diftongin reduktiota on lisätty myös sanoihin, jotka ovat jo lähtökohtaisesti savolaismurteisia: *immeenen, koohotella, voohotella, taatta, suivaattaa, poekkeen ja röelätä*³². Kun sana itsessään jo viittaa savolaismurteeseen, voisi ajatella, että savolaisen äännepiirteen lisääminen murretta kirjoitettaessa on tehokeinona ylimääräinen. Toisaalta voi ajatella, että jos variantti kuuluu lähes yksin tietyn murrealueen leksikkoon (niin kuin esimerkiksi *immeinen* kuuluu itämurteeseen), kyseisen alueen leimallisimmat äänne- ja muotopiirteet kuuluvat elimellisesti sanojen rakenteeseen. Voi siis kärjistäen sanoa, että tiettyjä savolaissanoja ei ole olemassa yleiskielessä. Edellä luettelemistani sanaesimerkeistä muodolle *taatta* ei löytynyt Pihkatapista yleiskielistä edustusta. Murreanakirjassakin selitys löytyi redusoituneen hakusanan avulla. Siten kyseinen esiintymä toimii esimerkkinä murteellisen variantin ensisijaisuudesta, ja tapauksesta, jossa sana ja siinä esiintyvät murrepiirteet eivät ole noin vain eroteltavissa.

Huomionarvoista on, että redusoitunut diftongi voi paitsi toimia morfeemin osana myös itsenäisesti muodostaa sellaisen. Näin on sananmuodoissa *aenae* ja *minnäe* (PT: 88, 19), joissa jälkitavujen *ae* ja *äe* ovat *kin*-liitepartikkelin savolaisedustuksia. Redusoituneet muodot juontuvat lievemmin murteellisista muodoista *ainai* ja *minnäi*³³, mutta murretta tuntemattomalle lukijalle tämä yhteys ja siten yleiskielinen merkitys voivat olla vaikeita päätellä.

4.4. Kokoavasti diftongin reduktiosta Pihkatapissa

Olen tässä luvussa käsitellyt diftongin reduktiota ja sen ilmenemistä Pihkatapin repliikeissä. Olen vertaillut eri tavoin redusoituvien diftongien yleisyyttä aineistossa sekä tarkastellut reduktion esiintymisympäristöjä, ja tehnyt autenttiseen murteeseen vertaamalla johtopäätöksiä siitä, miten kirjailija on tiedostanut piirteen esiintymisehdot.

Huomiota herättävin seikka Pihkatapin diftongin reduktiossa on se, että ryhmän 2 diftongit eli monoftongeiksi redusoituneet diftongit ovat aineistossa huomattavasti yleisempiä kuin ryhmän 1 diftongit, jotka säilyvät redusoitumisenkin jälkeen diftongimuotoisina. Redusoituneista muodoista 499/543 on monoftongeja. Pitkien vokaalien yleisyys suhteessa diftongeihin tuli esille kaikissa

³² *im(m)einen* = ihminen (Mielikäinen 2008: 101; SMS; ks. myös Palander 2011: 157), *koohottaa* ~ *voohottoo* = touhuta tyhjänpäiväistä; *voohake* = haihattelija, vouhottaja (Lappalainen 2001: 55, 159), *poekkeen* = pois (Eskelinen 1985: 68), *suivaantua* = kiukustua, suuttua, vihastua (KS), *röilätä* = juoda viinaa, ryypätä (PT: 104), *taatta, tautta* = takia, vuoksi, tähden (Eskelinen 1985: 89).

³³ Diftongin jälkikomponentti *i* on *kin*-liitteen heikkoasteinen savolaisvariantti (ks. esim. Palander 2005: 102).

tarkastelunäkökulmissa: ne ovat yleisempiä sekä ensi- että jälkitavuissa, yleisimmin redusoituneissa lekseemeissä sekä yhdessä muiden tarkasteluun päätyneiden savolaispiirteiden kanssa. Oikeaan murteeseen verrattuna Pihkatapin kirjoitettuun murteeseen on valittu erityisen vahvaa murretta kuvastavia variantteja, sillä puheessa monoftongimuodot ovat lievemmin redusoituvia muotoja harvinaisempia³⁴. Kirjoitetun Savon murteen kontekstissa Pihkatapin reduktiomerkinnyt eivät kuitenkaan ole poikkeus (ks. esim. Väisänen 2013).

Monoftongimuotojen käytön arvelen juontuvan syistä, jotka toin ilmi jo luvun 4.1. lopussa: Kirjailija on halunnut liittää tapahtumat ja henkilöt Pohjois-Savoon, jossa diftongin reduktio ja sen monoftongivariantit ovat autenttisessa murteessa elinvoimaisimpia. Myös johdonmukaisuuteen pyrkiminen voi olla syynä monoftongien käyttöön ja piirteen vähäiseen variaatioon. Kielensisäinen logiikka hahmottuu lukijalle nopeammin, jos samasta piirteestä ei esiinny lukuisia variantteja. Toisaalta kirjailija on voinut tarkoituksella tallentaa tekstiin liioitellun kuvan Savon murteesta. Liioittelu on osaksi myös kirjoitetun kielen rajoitteiden sanelema välttämättömyys, koska reduktion väliasteisia variantteja olisi mahdotonta ilmaista ilman erikoismerkkejä.

Sanastoa tarkastellessa korostui kieltosana, joka redusoituu Pihkatapissa usein suhteessa muihin lekseemeihin ja on myös herkkä redusoitumaan: repliikeissä lähes kaksi kolmasosaa kieltosanoista on oiennut *ee*-variantiksi. Kieltoverbi on ainoa tapaus, josta laskin tarkemmin yleiskielisten ja redusoituneiden varianttien suhdetta. *ee* on yleinen useimmilla henkilöahmoilla, etenkin päähenkilö Jussin isällä ja isovanhemmillä. Jokseenkin vähemmän se näyttäisi esiintyvän nuoremmilla naishahmoilla, Jussilla ja selkeästi yleiskielisillä hahmoilla, mutta kyseessä on vain tuntuma, sillä en ole tehnyt henkilöahmoista systemaattista vertailua. Autenttisessa murteessa kieltosana redusoituu herkästi piirteen ydinalueella, muttei juuri koskaan esiintymäalueen laitamilla³⁵. Tältä osin Pihkatapin murre mukailee jälleen Pohjois-Savon savolaismurretta.

Kieltoisanan lisäksi kiinnitin huomiota erisnimien redusoitumiseen. Henkilönnimistä redusoituvat ne, joissa monoftongi on mahdollinen. Yhdessä reduktion kanssa esiintyy siirtymä-äännettä ja yleisgeminaatiota, ja reduktio paikoin lisätty myös sanoihin, jotka jo lähtökohtaisesti ovat savolaismurteisia.

³⁴ Ks. esim. Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 79–80; Aittokoski 2011: 47–48; Lipponen 2014: 27, 24.

³⁵ Kieltosana ei redusoidu pyhäjärvisillä koskaan (Aittokoski 2011: 41) kun taas nilsiäisillä kieltosana redusoituu diftongin *ei* keskiarvon mukaan (Lipponen 2014: 40).

Tarkastelin myös affektin vaikutusta henkilönnimien ja *äiti*-sanon redusoitumiseen. En havainnut affektisten tilanteiden ja diftongin reduktion välillä varmaa yhteyttä Pihkatapin repliikeissä. Ainoastaan *Rauha*-nimien reduktiossa voisi olla kyse emotionaalisen läheisyyden osoittamisesta, mutta yksittäisen esiintymän vuoksi tätä havaintoa ei voi yleistää. Affektin vaikutuksen puuttuminen ei ole sinänsä yllättävä havainto, koska sen vaikutuksesta murteeseen on saatu tuloksia nimenomaan autenttisessa puheessa. Puhuttuun murteeseen verrattuna kirjoitettu murre on kauttaaltaan harkittu kielimuoto ja affektin näkyminen kirjoituksessa on riippuvaista siitä, tiedostaako kirjailija affektin ja murteellisuuden suhteen, ja lopulta siitä, katsooko hän tarpeelliseksi hyödyntää tätä tietoa. On myös huomattava, että affektia kannattaisi tutkia pikemminkin dialogeissa kuin yksittäisen piirteen esiintymissä.

Erotteleva tehtävä diftongin reduktiolla on Jussin ja Erkin välisessä kommunikaatiossa. Tämä ilmenee dialogissa 22, jossa sana *auto* esiintyy yleiskielisenä Jussilla kun taas Erkki käyttää varianttia *aato*. Jussin ja Erkin dialogit ovat romaanissa niitä kohtia, joissa yleiskieliset ja murteelliset variantit edustavat selkeästi vastakkaisia maailmoja, kuten kotia ja maaseudun elinkeinoja sekä kodin ulkopuolista maailmaa ja palkkatyötä. Nämä vastakohdat edustavat vielä laajemmin katsottuna uutta ja vierasta sekä vanhaa ja perinteistä. Myös *koulu*-sanon variantit näyttävät jakautuvan henkilöhahmoille periaatteella, jossa koti ja murre sekä ulkopuolelle suuntautuminen ja yleiskieli muodostivat merkitysyhteyden. Oikeiden puhujien on todettu diftongin reduktion käytöllä tai välttelyllä osoittavan asenteita omaa kotipaikkaansa kohtaan ja rakentavan sitä kautta identiteettiään (Lipponen 2014: 64). Tämä ajatus sopii tulkitsemaan myös Pihkatapin hahmojen murteellisuuseroja.

On arveltu, että kirjoitettu murre heijastaa kielenkäyttäjien murrekäsityksiä niin, että leimallisimmat piirteet esiintyvät murreteksteissä tiuhaan (Korhonen 2007: 74–75). Diftongin reduktion on todettu puhutussa kielessä olevan murrepiirre, joka yhdistetään Savoan, mutta jonka tunnistaminen on vaihtelevaa ja subjektiivista. Tähän vaikuttavat sekä informanttien kielitausta että diftongin redusoitumistapa. Savolaistaustaiset tunnistavat paremmin monoftongit osaksi kotimurrettaan kun taas muualta tulleet pitävät ennen kaikkea *i*-loppuisten diftongien (ks. taulukko 1) reduktiota Savon murteena. Maallikko ei välttämättä myöskään tiedosta erinäköisten varianttien edustavan samaa ilmiötä. (Nupponen 2011: 92, 100, 104, 169, 173.) Kirjoitetun murteen ja keskivertolukijan näkökulmasta piirteen tunnistaminen tai -nimeäminen lienee toisarvoista. Mielikuvilla puolestaan on vaikutusta, ja diftongin reduktio näyttäisi olevan toimiva keino savolaisuuden korostamisessa, kun se kuitenkin kielitaustasta riippumatta osataan liittää Savoan.

Diftongin reduktion osa savolaisvaihteessa on ollut *leveän* tai *väljän* kuulaisen artikulaation ylläpitäjä (Nuolijärvi 1986: 53; Mielikäinen 2008: 98–99; Nupponen 2011: 105). Pihkatapissa tätä vaikutelmaa luovat ennen kaikkea monoftongit, jotka saattavat vaikuttaa lukijan silmään pikemminkin yksinäisvokaalin pidentymiseltä kuin diftongin jälkikomponentin muutokselta. Oienneet muodot voi siten nähdä tekstissä *leveän* ja *väljän* ääntötavan symbolina. Avainasemassa ovat aineiston yleisimmät monoftongit *ee*, *aa* ja *ää*. Nämä kolme ovat olleet vanhan murteen yleisimpiä oienneita muotoja (ks. esim. Sarvas 1980: VII), ja ne ovat foneettisesti määriteltynäkin laveita äänneitä – *aa* ja *ää* myös väljiä.

5. Yleisgemmaatio Pihkatapissa

Tässä luvussa tarkastelen yleisgemmaatiota osana Pihkatapin savolaismurteen illuusiota. Aluksi käyn läpi geminoituneiden konsonanttien lukumäärät ja jakautumisen sana-asemiin, jonka jälkeen esittelen piirteen ilmenemistä tietyissä lekseemeissä ja muotoryhmissä. Kiinnitän huomiota geminaation kanssa esiintyviin savolaispiirteisiin, sillä yleisgemmaation savolaisvaikutelman on todettu korostuvan muiden savolaisuuksien yhteydessä (Nupponen 2011: 96–98, 336). Autenttisen puheen yleisgemmaatiosta tehdyt tutkimustulokset kulkevat mukana vertailukohtana, jotta voin saada käsityksen siitä, miten kirjailija on piirteen tiedostanut. Tavoitteena on selvittää, millainen tehtävä yleisgemmaatiolla on Pihkatapin murrepuheessa.

Olen kerännyt Pihkatapin repliikeistä kaikki gemmaatioesiintymät ja jaotellut ne sekä konsonanteittain että tavuaseman mukaan. Käsittelyssä on 554 repliikeistä löytyvää gemmaatiotapausta. Lukumäärät toimivat käsittelyssä vain laadullisen analyysini lähtökohtana, eikä tarkoitukseni ole tehdä variaatioanalyysiä, vaikka paikoin tarkastelenkin yleiskielisten ja gemmaatallisten varianttien suhdetta (ks. tarkemmin luku 1.3). Käytän tästä eteenpäin termejä *yleisgemmaatio* ja *gemmaatio* rinnakkain, sillä tarkastelussa ei ole muita gemmaatioilmöitä³⁶.

5.1. Geminoituneiden konsonanttien määrät ja tavuasemat

Aineiston 554 geminoituneesta konsonantista ensitavuissa³⁷ esiintyy 472 (85 %) ja jälkitavuissa 82 (15 %). Gemmaattakonsonanttien frekvenssit ja jakautuminen tavuasemiin selviävät taulukosta 3. Konsonantit on esitetty repliikeissä yleisimmin esiintyvistä harvimmista esiintyvään.

³⁶ Aineistosta löytyi muutamia itämurteen erikoisgemmaatioesiintymiä: esimerkiksi sanat *laallaa* ja *juuttaan* sekä *kin*-liitepartikkelin savolaisvariantteja *-kii* ja *-(i)i*, joiden yhteydessä esiintyy geminoitumista. Geminoituneista *kin*-liitepartikkelin savolaisvarianteista ovat aineistossani mukana vain ne esiintymät, jotka äänneympäristön ja tavuaseman puolesta täyttävät yleisgemmaation ehdot (ks. luku 3.3.2).

³⁷ Ensitavujen gemmaatiolla tarkoitan ensi- ja toisen tavun rajalla esiintyvän konsonantin kahdentumista. Jälkitavujen geminoitumisella puolestaan tarkoitan kaikkia myöhemmin sanassa esiintyviä tapauksia, jotka yleisgemmaatioissa ovat aina sivupainollisissa tavuissa.

TAULUKKO 3. Geminoituneiden konsonanttien lukumäärät ja tavuasemat Pihkatapissa.

Geminoitunut konsonantti	Ensi-tavussa (lkm)	Jälki-tavussa (lkm)	Esimerkit lauseyhteydessä
<i>tt</i> (115)	109	6	- <i>Mitte</i> se noituu? - <i>Sitten</i> lypsee <u>räpsäätetään</u> - -
<i>kk</i> (78)	49	29	- <i>Mitä</i> se tiällä <u>tekköö</u> . - <i>Ois</i> se mulle uuen auton <u>ostanukkii</u> - -
<i>mm</i> (79)	50	29	- <i>Vaikka</i> <u>kommee</u> nimihän se ois. - <i>No</i> mitäpä näistä <u>huutelemaan</u> .
<i>ll</i> (71)	68	3	- <i>Ee</i> kuulemma kiinnosta <u>polliisiakaan</u> . - <i>Tosissa</i> anko tuo <u>kuvitteloo</u> - -
<i>nn</i> (71)	63	8	- <u>Tännään</u> soitti lääkäri, että kyllä hiän nyt <u>eläkepaperit</u> kirjuttas. - <i>Kuuloo</i> se. <u>Vastailoo</u> <u>takasinnii</u> .
<i>hh</i> (51)	48	3	- <i>Nuuka</i> kun piru, mut <u>rahho</u> on kun <u>Rokkenvellerillä</u> . - <u>Näläkähkiihhän</u> tuo ruppee jo olemaan, kun en oo koko päivänä syönnä.
<i>pp</i> (27)	27	-	- <u>Luppootko</u> sen?
<i>ss</i> (28)	27	1	- <i>Otat</i> semmosen akan, jolla <u>pyssyy</u> lypsimet koprassa... - <i>Nyt</i> se kuatuu ja <u>halakassoo</u> piäsä!
<i>rr</i> (12)	12	-	- <i>Jotta</i> toinen penska heti <u>perrään</u> tulossa?
<i>jj</i> (11)	8	3	- - otetaan pienet <u>tujjaokset</u> joolun kunniaks. - <i>Tai</i> ennen vaikka paskakuski, mutta ei <u>viljelijää</u> , ei ikinä.
<i>vv</i> (11)	11	-	- <i>No</i> <u>hyvvee</u> yötä.
	= 472	= 82	

Aineiston yleisimmin geminoituvat konsonantit ovat *t*, *k* ja *m*³⁸. Näistä *tt* esiintyy lähes yksinomaan ensitavussa kun taas geminaatioilla *kk* ja *mm* on runsaasti esiintymiä myös jälkitavussa. *t*:n geminaatio kasautuu tiettyihin lekseemeihin (ks. luku 5.2.) ja konsonanttien *k* ja *m* geminaatio puolestaan tiettyihin muotoryhmiin³⁹ (ks. luku 5.3). Pihkatapin geminoituneista konsonanteista myös

³⁸ Pihkatapin yleisimmät geminaattikonsonantit ovat samoja kuin Palanderin (1987) tutkimien murretekstien erikoisgeminaatioesiintymissä, mutta niiden keskinäinen järjestys on toinen: *m*, *k*, *t* (mt: 218). Klusiilit geminoituvat usein myös autenttisisessa puheessa (Aittokoski 2011: 61).

³⁹ Myös autenttisisessa savossa ensitavujen geminaatio näkyy lekseemeissä ja jälkitavujen geminaatio taas muotoryhmissä (Kukkonen 2002: 42).

n:llä on jonkin verran esiintymiä jälkitavuista, mutta loput konsonanteista (*l, h, s, j, r, v* ja *p*) ovat keskittyneet ensitavuihin; jälkitavuissa niillä on vain joko muutama esiintymä tai ei lainkaan.

Pihkatapin murteessa yleisgemaatio on kaikkien konsonanttien tapauksessa yleisempi ensitavussa kuin kauempana sanassa: ensitavuihin merkitty gemaatio on lähes kuusi kertaa yleisempi⁴⁰. Yleisgemaatio on autenttisessa murteessa piirre, jonka olemassaolo tiedostetaan erityisesti sanan alussa, mikä näkyy puhujien kyvyssä kontrolloida gemaatiota ensitavun rajalla paremmin kuin kauempana sanassa (Palander 1988: 240; Kukkonen 2002: 42–23; Palander 2005: 110–112; Mielikäinen 2008: 336; Aittokoski 2011: 60–61). Siten Pihkatapin ensitavun gemaatioesiintymien voi olettaa olevan linjassa maallikon kielitajun kanssa. Voi olla, että kirjailija on niin ikään hahmottanut gemaation ensisijaisesti tähän asemaan kuuluvaksi, mikä selittäisi ensitavujen gemaation suhteellisesti suuremman määrän.

Pienemmästä määrästä huolimatta myös jälkitavujen gemaatio näyttää olevan kirjailijan hyvin tiedostama ilmiö. Tästä osoituksena käy se, että kolmannen ja neljännen tavun rajan yleisgemaatiolle alttiit MA-infinitiivin tunnuksen nasaalit ovat repliikeissä yksinomaan gemaatallisessa muodossa (ks. tarkemmin luku 5.3). Näin systemaattinen yleisgemaation käyttö osoittaa sen, että piirrettä on haluttu hyödyntää huolellisesti lisäämällä se mahdollisimman moneen ehdot täyttävään sana-asemaan. Tämä näkyy myös muotojen *sallailemaan* ja *sallailemistakkaan* (PT: 155) kaltaisissa esiintymissä, joissa gemaatio on toteutunut molemmissa sanoissa kahdesti. Piirteen taajuutta Pihkatapissa osoittaa puolestaan repliikki, jossa Tiina-mummo pohtii kuoleman ennalta-arvaamattomuutta: *Vaikka jos lähtöhetki tulloo, niin siinä ee sillon kukkaan ossoo kättäsä etteen nostoo* (PT: 134). Tässä repliikissä yleisgemaatio toteutuu kaikissa sille mahdollisissa kohdissa, yhteensä neljä kertaa. On todettu, että yleisgemaatio tukee savolaista ääntämystä kuljettamalla puhetta nykyksenomaisesti (Nuolijärvi 1986: 57). Mielestäni sekä useamman gemaatan sisältävät sanat että Tiinan repliikin rytmi, joka syntyy sen geminoituneista muodoista, kuvaavat kirjoitetussa murteessa osuvasti yleisgemaation roolia osana savolaisvaihdetta. Autenttisessa Savon murteessa yleisgemaation on sanottu tuovan puheeseen rauhallista sävyä (Rapola 1990: 138) sekä myötäilevän *höllää* artikulaatiota, joka ilmenee myös diftongien ääntötavassa (Turunen 1959: 189). Tiinan repliikkiin on lisätty myös redusoitunut muoto *ee*, joten

⁴⁰ Ks. autenttisen murteen tilanne: Nuolijärvi 1986: 60; Kukkonen 2002: 42–43; Aittokoski 2011: 59.

yleiskieltä *veltompi* ja *väljempi* ääntämys näkyy puheenvuorossa molempien Turusen mainitsemien piirteiden kautta.

Pihkatapin murteellisilla henkilöahmoilla yleisgemaatio on repliikeissä yleinen kun taas vähemmän murteellisilla hahmoilta sitä löytyy satunnaisesti tai ei ollenkaan: yleiskielisimmät hahmot, kuten Parkkosen opettajapariskunta, ovat myös muiden piirteiden osalta yleiskielisten varianttien kannalla. Murteellisilla henkilöahmoilla gemaation määrä korreloi puolestaan repliikkien määrän ja pituuden kanssa.

5.2. Yleisgemaatio lekseemeissä

Tässä luvussa tarkastelen yleisimpiä geminoituvia sanoja sekä selvitän, missä yhteyksissä ne repliikeissä esiintyvät. Taulukosta 4 selviää Pihkatapin 10 yleisintä gemaattakonsonantin sisältävää lekseemiä esiintymäkertoineen.

TAULUKKO 4. Yleisimmät yleisgemaation sisältävät sanat Pihkatapissa

Yleisgemaation sisältävä sana	lkm
1. <i>pittää/pittee</i> (pro <i>pitää</i>)	35
2. <i>tullee/tulloo</i> (<i>tulee</i>)	31
3. <i>im(m)einen/im(m)eenen</i> (<i>ihminen</i>)	29
4. <i>mittään</i> (<i>mitään</i>)	23
4. <i>ennää/ennee</i> (<i>enää</i>)	23
6. <i>ruppee</i> (<i>rupea(a)</i>)	17
7. <i>ossoo</i> (<i>osaa</i>)	13
8. <i>puhhe-/puhhu-</i> (<i>puhe-/puhu-</i>)	12
9. <i>mennee/männee/männöö</i> (<i>menee</i>)	11
10. <i>jottain</i> (<i>jotain</i>)	9

Pihkatapin herkästi geminoituvat sanat ovat pitkälti samoja kuin autenttisessa savossa. Sanojen *tullee/tulloo, mittään, puhhuu, ossaa/ossoo* ja *jottain* vahva geminoituminen, jopa leksikaalistuminen, on havaittu oikeiden pohjoissavolaisten puheesta ⁴¹. Niin ikään geminoituneiden muotojen *mennee/männee/männöö, ennää/ennee* ja *pittää/pittee* runsas määrä on pistetty merkille. (Nuolijärvi 1986: 57–58; Kukkonen 2002: 40.) Kuten oikeassa savolaispuheessa myös Pihkatapin kirjoitetussa murteessa kyseiset muodot ovat varsin taajaan esiintyviä.

Muodoille *pittää, tullee, ruppee* ja *jottain* ei repliikeissä löydy lainkaan geminoitumattomia vastineita. Muillakaan taulukon 4 sanoilla ei juuri ole yleiskielisiä variantteja: aineistossa esiintyvät vain kertaluonteisesti muodot *enää, menee, mitään* sekä *osaa*, joka on tässä muodossa ainoastaan verbiketjussa *otan osaa* (ks. esimerkki 56). Nämä yleiskieliset esiintymät löytyvät tarinassa ohimennen esiintyvien sivuhenkilöiden repliikeistä. Geminoituneet lekseemit ovat puolestaan jakautuneet repliikeissä Jussille ja tämän sukulaisille sekä murteellisille sivuhenkilöille.

Lekseemi *puhe* esiintyy repliikeissä kahdesti yleiskielisessä asussa. Yleiskielinen variantti löytyy muun muassa yhdyssanasta *puheenjohtaja*, josta on aineistossa myös geminoitunut muoto. Repliikeistä 34 ja 35 selviää varianttien lauseyhteys.

(34) Kööhistä puhhuuvat, vaikka on puheenjohtajana niin hyvinsyöneen näkönen mies kun mitä tämä Soinin porsas. (Toivo, 200.)

(35) Meijän Topista tekivät sotaveteraaniin piirijärjestön puheenjohtajan. (Rauha, 131.)

Geminaation vaihtelua voi näissä repliikeissä selittää puheenaiheen ja -tilanteen muodollisuudella. Oikeilla savolaisilla *puheenjohtaja* on katsottu sanaksi, joka edustaa virallisuutta, minkä vuoksi se jää usein geminoitumatta (Kukkonen 2002: 42). Toivon repliikki (34) onkin virallissävyyinen siten, että siinä puhutaan puoluepolitiikasta. Virkkeen alussa esiintyy kyllä paitsi geminaatiota myös diftongin reduktiota, mutta viitatessaan poliittisen puolueen puheenjohtajaan geminaatio jää toteutumatta. Repliikissä 35 taas on äänessä Rauha, joka tiedottaa miehensä uudesta asemasta järjestötoiminnassa. Puheenjohtajan tehtävää voi tässäkin yhteydessä pitää virallisena puheenaiheena, mutta sana esiintyy siitä huolimatta geminoituneena. Murteellisen muodon käyttö voi johtua siitä, että toisin kuin repliikissä 34, viittauskohteena on nyt niinkin läheinen ihminen kuin oma puoliso. Repliikin epävirallisuutta ja puheenaiheena olevan henkilön läheisyyttä repliikissä kuvastaa myös

⁴¹ Näissä sanoissa yleisgeminaation on todettu säilyvän myös kaupunkiin muuttaneilla savolaisilla (Nuolijärvi 1986: 57–58).

Toivosta käytetty lempinimi *Topi*. Koska *puheenjohtaja* on tässä tapauksessa perheenjäsen, sana saa murteellisen asun. Murre on todennäköisempi kielimuoto silloin kun konteksti on epämuodollinen ja puheenaiheet henkilökohtaisia ja affektisia (Mielikäinen 2001: 7; Lipponen 2014: 47). Murteellinen variantti repliikissä 35 osoittaa, että läheinen suhde Toivoon vaikuttaa Rauhan puheeseen enemmän kuin puolison saavuttama arvovaltainen asema.

Virallissävyyinen on myös aineistosta löytynyt lekseemi *poliisi*. Sana esiintyy kaksi kertaa ja kummassakin tapauksessa kuolemantapauksesta puhuttaessa. Tässäkään tapauksessa virallisuus ei estä sanaa geminoitumasta⁴². Geminoitunut *l*-konsonantti on myös todennäköinen liudennusasema, josta lisää luvussa 6.1.4.

(36) Isäs soitti ja hoki, että polliisit käv ja sano, että pitäs sairaalaan lähtee. (Tiina, 23.)

(37) Ee kuulemma kiinnosta polliisiakaan. (Reino, 106.)

Huomion arvoinen on myös *ihmisen* itäsuomalainen muoto *im(m)einen*. Oman tuntumani mukaan geminoitunut variantti on pohjoissavolaisissa murteissa leksikaalistuneessa asemassa, eikä se juurikaan esiintyisi geminoitumattomana⁴³. Pihkatapissakin sana esiintyy vain geminoituneessa muodossa sekä yksin että yhdyssanan osana, yhteensä 29 kertaa.

(38) Kun sitä aina ossoo naisimmeinen toiselle er tavalla huastella kun mitä työ ukot. (Lomittaja Leena, 34.)

(39) Nyt ruppee hyvä immeinen pikkisen miehistymmään jo - - (Erkki, 185.)

Pihkatapin henkilöhahmoilla *immeinen* on huomattavasti yleiskielistä varianttia yleisempi, sillä *ihminen* esiintyy repliikeissä vain viisi kertaa. Eräät savolaismaallikot ovat todenneet *immeisen* olevan savolaisilla ihmistä tarkoittavan sanan ensisijainen variantti (Nupponen 2011: 124), joten sanan vahva savolaisleima tuntuu ilmeiseltä.

⁴² Kukkonen (2002: 41) mainitsee sanan uudehkojen lainasanojen listassa, jotka jäävät pohjoissavolaisilla yleensä geminoitumatta.

⁴³ Pohdin aineistoa käsitellessäni, onko muotoa *immeinen* tarpeellista huomioida yleisgeminaation yhteydessä lainkaan, sillä sanan geminaatta ei välttämättä ole yleisgeminaation vaikutusta vaan muuta kautta tapahtunut äänteenmuutos (ks. esim. SSA). Eri lähteet (Korhonen 2007: 20, 28, 49, 51, 57, 61; Mielikäinen 2008: 101; Nupponen 2011: 124; Pellikka 2017: 78–79; Juntunen 2018: 28) vahvistivat osaltaan mielikuvaa siitä, että varianttia *immeinen* käytetään sekä puhutussa että kirjoitetussa savossa yksinomaisesti eli sana vaikuttaisi leksikaalistuneen geminaatalliseen muotoon. Toisaalta sanan levikkikartoissa (ks. Mielikäinen 2008: 101; SMS) ei ole eroteltu yksinäis- ja geminaattakonsonantin sisältäviä variantteja vaan lähteiden mukaan molemmat ovat Pohjois-Savossa mahdollisia. Myös Palander (2011: 157) vaikuttaisi tulkitsevan sanaan geminaation.

5.3. Yleisgemaation kasautuminen muotoryhmiin

Kun ensitavujen gemaatio näyttää Pihkatapin repliikeissä kasautuvan tiettyihin lekseemeihin, jälkitavujen gemaatio keskittyy puolestaan tiettyihin muotoryhmiin⁴⁴. Pihkatapissa yleisimmin geminoituva jälkitavujen muotoryhmä on MA-infinitiivin illatiivi. Kuten aiemmin mainitsin, MA-infinitiivin geminoitunut nasaali on aineistossa tavujen 3–4 rajalla yleisgemaatioasemassa ollessaan yksinomainen. Esimerkkejä piirre-esiintymistä on kohdissa 40 ja 41.

(40) Kyllä pitäs ruveta kiinnostamaan. Minä kun ihan rehellisesti sanon, niin mulla on ruvenna hengitystä ahistamaan niin ilikeesti, jotta hyvä jos persesilimän kaatta henki ujeltaa. (Erkki, 187.)

(41) En ala minä pilleripurkki povitaskussan kuleksimaan, enkä varsinkaan ruppee heenänkorsia pureksimaan, niin kun nämä tiällä käskivät tehdä. (Toivo, 227.)

Tunnus geminoituu esimerkeissä jokaisella esiintymiskerralla. Palanderin (1987a: 219) mukaan kirjailijat ovat lisänneet gemaatiota tähän muotoryhmään myös erikoisgemaatioasemassa. MA-infinitiivin geminoitunut alkukomponentti lienee kirjoitetussa savolaismurteessa yleinen siksi, että se on tavallinen myös puhutussa murteessa⁴⁵. Se vaikuttaa olevan tunnistettava savolaisuus, jota kaunokirjallisuudessa kannattaa hyödyntää paikallisleiman antajana.

Toiseksi yleisin jälkitavuissa geminoituva muotoryhmä on *kin*-liitepartikkelin savolaisvariantit: *-kii*, *-(i)i*⁴⁶. Vahva-asteinen variantti *-kii* muodostaa valtaosan kaikista *k:n* jälkitavujen gemaatiotapauksista (ks. taulukko 3). Vahva-asteinen edustus näkyy repliikissä 42 ja heikkoasteinen puolestaan repliikeissä 43–45.

(42) Liäkärikki sano, jotta siinon pelekkä mahdollisuus jiihä henkiin. (Toivo, 227.)

(43) Perkele kyllä ee tarvii opettoo, ossoo poika jo opettamattahhi. (Jallu, 99.)

(44) Pittää tässä jotennii ite kenennii vuan... Kunhan vuan suinnii. (Erkki, 109.)

(45) Sitähän minnäen. (Toivo, 175.)

Esimerkissä 44 merkille pantavaa on *ii*-variantin taajuus ja yksinomaisuus yleiskieliseen edustukseen nähden. Toivon repliikissä 45 näkyy liitepartikkelivariantin vaikutuksesta syntyneen *äi*-diftongin redusoituminen.

⁴⁴ Jakautuminen mukailee oikeaa murretta, ks. Kukkonen 2002: 42.

⁴⁵ Ma-infinitiivin tunnus geminoituu usein myös oikeassa murteessa, ks. esim. Kukkonen 2002: 42 ja Aittokoski 2011: 59–60.

⁴⁶ Esiintymisehdot ks. esim. Mielikäinen 1981: 106–113.

Maininnan arvoisia jälkitavujen geminoituvia muotoryhmiä ovat myös liitepartikkeli *-kAAAn* sekä tekijännimen johdin *-jA*. Kohdan 47 jälkimmäisessä virkkeessä voi vielä huomata, että savolainen *kin*-variantti esiintyy aineistossa myös ensitavussa.

(46) Luuloovat siellä Rysselissä, jotta tiältä Suomesta laitetaan tirektiiviin ja tarkastajiin pelossa joka ainut lehmä lahtiin. (Erkki, 187.)

(47) Ee se muistakkaan ennee entisen akkasa kotipaikkoo. Hylännä lopulta sekkii minut. (Tiina, 162.)

Kaarlo Nieminen (1939) on todennut itämurteisten kirjailijoiden suosivan sellaisia taivutusmuotoja, joissa sivupainoiset tavut ja sanan loput ovat ”täyteläisempiä”. Tällä hän tarkoittaa itämurteelle ominaista aikaa vievän sanomistavan vaikutelmaa, mikä syntyy esimerkiksi yleiskieltä suuremmasta suffiksien määrästä ja niiden pituudesta. Niemisen mukaan tämä murteen kirjallinen ilmaisutapa on sopusoinnussa paitsi itäsuomalaisen sanapainon myös tempon hitauden kanssa. (mt. 256–258.) Jälkitavujen geminaation voi katsoa olevan ilmiö, joka lisää sivupainollisten tavujen kautta verkkaisuuden tuntua murteen illuusion. Niemisen näkemyksiin nojaten ajattelen, että sivupainollisiin tavuihin vaikuttamalla kirjailija on tavoittanut Pihkatapin kirjoitettuun murteeseen savolaisprosodiaa, mikä ei kirjoitetun kielen rajoitteissa ole yksinkertainen tehtävä.

5.4. Yleisgeminaatio muiden savolaispiirteiden yhteydessä

Kuten jo taulukkoa 4 tarkastelemalla saattoi huomata, osassa yleisimmin geminoituvista sanoista on myös yleiskielestä poikkeava vokaaliedustus. Suurin osa näissä sanoissa tapahtuvasta vokaalivaihtelusta on joko jälkitavujen *AA:n* diftongiutumista tai *ee:n* labialisaatiota. Nämä kaksi piirrettä esiintyvät Pihkatapissa usein yleisgeminaation yhteydessä: jälkitavujen diftongiutuminen 70 ja labialisaatio 46 kertaa.

Sekä *ee:n* labialisaatio että jälkitavujen *AA:n* diftongiutuminen ovat leimallisia savolaisuuksia, mutta myös sellaisia, jotka ovat autenttisesta murteesta väistymässä (Palander 1987b: 42; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 89–92; Mielikäinen 2008: 343). Puheen illuusion kannalta on kiinnostavaa, että Pihkatapissa on käytetty piirteitä, jotka eivät todellisuudessa ole enää yleisiä tyypillisessä savolaispuheessa. Toisaalta on tavallista, että murreteksteissä nojataan murteen arkkityyppiin, sellaiseen kielimuotoon, jonka ajatellaan edustavat mahdollisimman vanhaa ja alkuperäistä murteen kuvaa (ks. esim. Koski 2002: 53; Nupponen 2011: 111). Labiaalistuminen ja jälkitavujen *AA:n* diftongiutuminen edustavatkin osaltaan mielikuvaa perisavolaisesta ja puhtaasta murteesta.

*AA:n diftongiutuminen*⁴⁷ ilmenee äänneympäristöstä riippuen joko pitkänä *oo:na* tai *ee:nä* (Palander 1987b: 24). Pihkatapissa vokaalimuutos *ää–eä–ee* löytyy muodoista *pittee* (pro *pitää*), *ennee* (*enää*), *ikkee* (*ikää*), *lissee* (*lisää*), *mittee* (*mitä*), *hyvvee* (*hyvää*), *ellee* (*elää*) ja *issee* (*isää*). Muutos *aa–oa–oo* puolestaan näkyy muodoissa *ossoo* (*osaa*), *sammoo* (*samaa*), *ommoo* (*omaa*), *kuvvoo* (*kuvaa*), *limmoo* (*limaa*), *pahhoo* (*pahaa*), *rahhoo* (*rahaa*), *kovvoo* (*kovaa*), *tavvoo* (*tavaa*), *roskakalloo* (*roskakalaa*), *sahhoomaan* (*sahaamaan*), *luppoo* (*lupaa*), *syönvikoo* (*sydänvikaa*), *lomittajoo* (*lomittajaa*) ja *makkoomaan* (*makaamaan*). Näistä *pitää*-verbi on ainoa, jolla geminoitunut mutta diftongiutumaton variantti (*pittää*) on yleisempi kuin molemmat savolaispiirteet sisältävä muoto (*pittee*). Muilla edellä listaamistani sanoista on kokonaisuudessaan vain muutama lievemmin murteellinen tai yleiskielinen edustus. Tämä tarkoittaa sitä, että valtaosa listan sanoista ei ole Pihkatapin murteessa geminoituneena ilman jälkitavujen diftongiutumista.

Adverbi *ennee* on Pihkatapin repliikeissä yleisin jälkitavun *AA:n* diftongiutumisen sisältävä geminoitunut lekseemi. Yleiskielinen *enää* ja lievemmin murteellinen *ennää* esiintyvät molemmat kerran ja ainoastaan sivuhenkilöiden repliikeissä. Repliikit 48 ja 49 havainnollistavat murteellisen muodon käyttöä osana repliikkejä.

(48) En minä ennee näillä kymmenillä akkain puhheisiin usko. (Toivo, 227.)

(49) Ee aata ennee, vaikka mitenkä suojainta piässä pitäs. (Erkki, 241.)

ennee on Kukkosen (2002: 64) mukaan lähestulkoon leksikaalistunut oikeiden pohjoissavolaisten puhujien murteeseen. Siten kyseisen variantin käyttö paikantaa Pihkatapin henkilöt kyseisen alamurteen levikkialueelle.

Pitää-verbin muoto *pittee* esiintyy aineistossa rinnakkain variantin *pittää* kanssa. Seuraavat esimerkit 50–55 kuvaavat muotojen jakautumista eri asemiin.

(50) Rehuja pittää tillailta Hankkijalta. (Erkki, 155.)

(51) Vuan sika se pittää sitten tänä jooluna teurastoo. (Toivo, 170.)

(52) Pittää käävä laittamassa kahvi tippumaan. (Tiina, 20.)

(53) - - jotta ee vuan toiset alakas raakkana pittee. (Erkki, 139.)

(54) - - mulle tarvii tammiarkkuja ostella eekä pittee isoja haatajaisia. (Toivo, 229.)

(55) Koitan pittee hyvästi, jotta jäp teelle sitten perinnöks siisti ja velaton asunto. (Tiina, 135.)

⁴⁷ Piirteiden nimitys juontuu kehitysvaiheesta, jossa jälkitavujen pitkä *AA* on ollut diftongiutunut. Muodostuneen diftongin jälkiosa on sittemmin assimiloitunut alkukomponentin kaltaiseksi: *leipää–leipeä–leipee* tai *suolaa–suoloa–suoloo*. (Ks. esim. Palander 2005: 38.)

Esimerkeistä 50–52 huomataan, että *pittää* esiintyy verbiketjun ensimmäisenä osana merkityksessä *pitää* + *tilailla/teurastaa/käydä*. Kun *pitää* toimii lauseessa välttämättömyyttä ilmaisevana modaaliverbinä, se ei ole diftongiutunut. Esimerkit 53–55 taas näyttävät, että *pittee* esiintyy lauseissa joko itsenäisesti tai verbiketjun semanttisena osana. Piirteen merkintätapa mukailee kielitajuani, jonka mukaan esimerkiksi *pittee tillailla* olisi savolaismurteen jäljittelyssä virheellinen muoto. Muotojen jakautuminen eri tehtäviin Pihkatapin murteessa tarkoittaa, että kirjailija on tiedostanut jälkitavujen diftongiutumisen esiintymisehdot, sillä piirre esiintyy vain paikoissa, joissa se kuulostaa luontevalta savolaisen henkilöahmon puheessa.

Verbin *osata* vartalomuoto esiintyy geminoituneena ainoastaan asussa *ossoo*. Muoto *ossaa* ei esiinny aineistossa ollenkaan, ja *osaa*-varianttikin vain kerran. Yleiskielinen variantti esiintyy *osa*-substantiivin partitiiviedustuksena *ottaa osaa* -fraasissa. Edustumien käyttöä Pihkatapin repliikeissä valaisevat esimerkit 56–58.

(56) Tyttövauva kuuluu olleen. Otan osaa. (Lääkäri, 48.)

(57) Tiijä tässä jotta onnitellako pitäs vai ottoo ossoo. (Tiina, 43.)

(58) Enhän minä herra ihme ossoo tämmösen vehkeen kansa pelata, kukahan onneton lie tämän ostanna.... (Tiina, 174.)

Lääkäri pahoittelee repliikissä 56 kolarissa menehtyneiden kuolemaa Erkille ja ilmaisee siten aidon osanoton. Tiinan repliikissä on puolestaan kyse ironisesta ilmauksesta, sillä hän ei osaa päättää, tulisiko juuri kerrotusta vauvauutisesta olla iloinen vai ei. *ottoo ossoo* onkin tässä yhteydessä tulkittavissa lapsenhankintaa koskevaksi arvosteluksi, joka on kohdistettu omalle tyttärelle ja tämän miehelle. Voimakas asennoituminen sekä läheiset välit keskustelukumppaniin ovat murretta lisääviä tekijöitä oikeassa puheessa (ks. esim. Mielikäinen 2001: 7), ja näiden vaikutusta epäilen myös tässä kirjoitetussa puheenvuorossa. Tulkintaan houkuttelee myös varianttien selkeä jakautuminen eri henkilöahmoille: instituutiota ja etäisyyttä päähenkilön perheeseen edustava lääkäri on täysin yleiskielinen kun taas perhepiiriin kuuluvalla Tiina-mummolla murteellinen variantti ei ole pelkän geminaation sisältävä *ossaa* vaan kaksinkertaisesti murteellinen *ossoo*.

Kiinnostava tarkastelun kohde on myös *isä*-lekseemin partitiivi *issee*. Dialogin 59 alleviivatuissa kohdissa viitataan Erkkiin ja repliikissä 60 Tiina-mummo viittaa puolestaan omaan isäänsä.

(59) - Issees olin linjakkaalle suatilla kun se ol lomillaan ja...
- Issee? Etkös tuota nyt ukkia kuminnii? (PT: 20.)

(60) - - Paitsi Mustakorven Uunoo, kun se löi minun penskanaollessan minun issee muuriitoin piällisinä hiilikookulla piähän. (Tiina, 23.)

Issee-muoto esiintyy Pihkatapissa viisi kertaa ja on ainoa isään viittava murteellinen variantti. Partitiivista ei esiinny muotoa *issää*, joten muodolle on valittu murteellisin mahdollinen edustus. Tässä yhteydessä muistutan, että myös lekseemi *äiti* edustuu aineistossa kerran murteellisena, jolloin se on muodossa *äet* (ks. luku 4.2.). Vanhempiin viittaavilla muodoilla on erilaiset edellytykset tulla savonnetuksi kirjoitetussa kielessä, mikä näkyy etenkin nominatiivimuodoissa. Muoto *äiti* on altis diftongin reduktiolle kun taas *isä*-lekseemin murteellisuus näkyy vain taivutusmuodoissa. Kuitenkin suurin osa paitsi *isä* myös *äiti* -lekseemeistä edustuu repliikeissä yleiskielisinä taivutusmuodosta riippumatta.

Jälkitavujen diftongiutumisen lisäksi toinen Pihkatapissa usein yleisgeminaatioon yhdistyvä piirre on *ee*:n labiaalistuminen. Piirteessä *e*-vartaloisen verbin jälkitavujen *ee* muuttuu *OO*-muotoon akt. ind. preesensin 3. persoonassa⁴⁸. Pihkatapissa piirre esiintyy geminaation kanssa lekseemeissä *tulloo* (pro *tulee*), *männöö* (*menee*), *tekköö* (*tekee*), *lämmittellöö* (*lämmittelee*), *hokkoovat* (*hokevat*), *näkköö* (*näkee*), *kuvittelloo* (*kuvittelee*) ja *immöö* (*imee*). Listan kolmea ensin mainittua verbiä lukuun ottamatta näiden lekseemien esiintymät ovat aineistossa kertaluonteisia. Geminoituneina listan verbit esiintyvät lähes ainoastaan asussa, jossa on toteutunut myös labialisaatio: geminoituneiden varianttien keskinäistä vaihtelua esiintyy vain muodoissa *tullee* ~ *tulloo* ja *mennee* ~ *männöö*.

Yleisin geminaatan ja labiaalistumisen yhteinen esiintymisympäristön on verbissä *tulloo*. Lievemmin murteellisen *tullee*-muodon osuus on vain 3/26, eikä täysin yleiskielistä *tulee*-varianttia ole aineistossa lainkaan. On huomattava, ettei labialisaatio voisi Pihkatapin murteen *tulee*-verbeissä esiintyä ilman geminaatiota, koska variantti *tuloo* ei enää kuvaa stereotyyppistä savolaisedustusta (Kettunen 1940: 281; vrt. Mielikäinen 1981: 176–177). Muotojen *tulloo* ja *tullee* rinnakaista esiintymistä havainnollistavat tarkemmin Jussin repliikit 61 ja 62, joissa molemmissa hän julistaa tulevaisuudensuunnitelmaansa.

(61) Vittu minun ei tarvii sinua totella, minä en ikinä ala sinun paskasten lehmiis perseitä rapsutella! Kuulitko, en ikinä! Minusta tulloo kirjailija tai näyttelijä! (Jussi, 156.)

(62) Minusta tullee joku kirjottaja tai joku. Näyttelijä. Tai ennen vaikka paskakuski, mutta ei viljelijää, ei ikinä! (Jussi, 152.)

⁴⁸ Labiaalistuminen voi toteutua myös muiden verbien potentiaalinen preesensin 3. persoonan muodoissa, esim. *antanoo* (Palander 1987b: 26–27). *ee*:n labiaalistumisen levikki ks. esim. Kettunen 1981: 159 ja Nupponen 2011: 95.

Tulloo-variantin sisältävä repliikki on vihainen ja uhmakas, isälle suunnattu puheenvuoro. Jälkimmäinen vuoro on osa Jussin kaverinsa kanssa käymää dialogia, jossa tulevaisuuden suunnitelmat ilmaistaan pohdiskelevampaan sävyyn. Murteellinen variantti näkyy siis repliikissä, jossa henkilöhahmo on voimakkaamman tunnetilan vallassa. Varianttien esiintymissä on huomattava, että aineiston harvat yleiskielisemmät esiintymät *tulla*-verbistä jakautuvat jälleen niille hahmoille, jotka ovat joko Taskisen perheen ulkopuolisia tai verrattain yleiskielisiä hahmoja. Puhutun murteen tutkimuksessa on huomattu, että yleiskieleen pyrkiessään savolainen vaihtaa kaksinkertaisesti murteellisen muodon *tulloo* suoraan yleiskieliseen varianttiin *tulee*. Lievemmin murteellista *tullee*-edustustakin esiintyy, mutta harppauksellinen muutos täysin yleiskieliseen muotoon on tavallisempaa. (Nuolijärvi 1986: 58–59.) Aineistosta löytyvien *tulloo*-varianttien määrästä voi päätellä, että Pihkatapin henkilöhahmot kuvaavat sellaista kieliyhteisöä, jossa savolaismurteesta luopuminen ei ole tavoiteltua.

Verbin *mennä* labialisoitunutta muotoa *männöö* esiintyy yhteensä kahdeksan kertaa. Tämä muoto on kolminkertaisesti murteellinen, sillä geminaation ja labialisaation lisäksi sanassa on ensitavun vokaalina *e*:n sijasta savolaismurteen mukainen *ä*⁴⁹. Muut aineistosta löytyneet verbin geminoituneet asut ovat *männee* ja *mennee*, joilla on yhteensä vain kolme esiintymää. Lisäksi aineistossa on yksi yleiskielinen *menee*-muoto. Labialisoituneiden varianttien esiintymistä havainnollistavat esimerkit 63 ja 64. Näistä ensimmäisessä Erkki muistuttaa Jussia antamistaan vapauksista ja jälkimmäisessä Tiina kehottaa tuomaan lapsenlapsen luokseen hoitoon.

(63) Perkele oon antanna koolut käävä ja kirjat ostoo, lukioon männöökään en kieltännä vaikka se on sinun kohalla yhtä tyhjän kansa. (Erkki, 185.)

(64) Männöö tässä mulla kolomekkii hoijokkia, kun penskasta tuo jo kääpi isässä. (Tiina, 44.)

Männä on autenttisessa puheessa ollut käytössä etenkin savolaismurteiden pohjois- ja itäosissa (Palander 1987b: 44; vrt. Mielikäinen 1981: 176–177). Siten myös Pihkatapissa esiintyvät *männöö*-muodot rajaavat romaanin tapahtumaympäristöä niin, että tulkinta romaanin tapahtumapaikasta Pohjois-Savon ja sen alamurteen alueella vahvistuu.

Aineistossa on vielä eräs mainitsemisen arvoinen, geminaation yhteydessä esiintyvä vokaalipiirre, nimittäin *svaa*-vokaali. Rapola (1990: 138) on näet todennut geminaation antavan puheeseen rauhallisen sävyn etenkin välivokaalien kanssa. Niemisen (1939: 250–251) mukaan yleisgeminaatio

⁴⁹ Levikki ks. esim. Kettunen 1981: 142; Mielikäinen 2008: 325; Nupponen 2011: 47.

ja svaa-vokaali löyhentävät äänteiden ja tavujen välistä intensiteettiä. Verkkaista sävyä ja veltoa lausumistapaa edustavat näin ollen muun muassa muodot *silippukonneeseen, olovinnaan, jäläkeennii, vilikutellakkii* ja *halakassoo* (PT: 254, 44, 228, 31, 156). Kirjoitetussa kielessä nämä piirteet jäljittelevät puheen hidasta tempoa myös siksi, että niiden savolaisvariantit ilmipannaan lisäämällä sanaan äänteitä kuvaavat kirjaimet. Murteellisen variantin pituus verrattuna yleiskieliseen tulee siten näkyväksi.

5.5. Kokoavasti yleisgemmaatiosta Pihkatapissa

Olen tässä luvussa tutkinut yleisgemmaation esiintymiä Pihkatapissa konsonanteittain, lekseemeittäin ja muotoryhmittäin. Lisäksi tarkastelin yleisgemmaation yhteyttä savolaisiin vokaalipiirteisiin.

Yleisimmin geminoituvat konsonantit aineistossa ovat *t*, *k* ja *m*. Geminaatioesiintymät mukailevat sitä, miten piirre autenttisesti savossa ilmenee ja miten puhujat piirteen tiedostavat: Aineistossa yleisimmin geminoituvat sanat ja muotoryhmät ovat sellaisia, jotka geminoituvat vahvasti oikeassa puheessa. Murteen todellisuutta mukailee myös Pihkatapissa ensitavujen gemmaation kasautuminen tiettyihin lekseemeihin ja jälkitavujen gemmaation tiettyihin muotoryhmiin. Se, että ensitavujen gemmaatio on aineistossa huomattavasti jälkitavujen gemmaatiota yleisempää voi johtua siitä, että piirre tunnustetaan paremmin sanan alussa. Kirjoitetussa murteessa hyödynnetään murteen stereotyyppisiä ominaisuuksia ja sen vuoksi kirjailija on voinut lisätä yleisgemmaatiota runsaasti juuri siihen sana-asemaan, jossa lukijat sen todennäköisimmin tunnustavat. Myös jälkitavuissa yleisgemmaatio on Pihkatapissa yleinen, ja esimerkiksi MA-infinitiivin nasaalin geminoitunut variantti on kolmannen ja neljännen tavun rajalla yksinomainen. Taajaan geminoituvat yleisgemmaation ehtojen mukaisesti myös *kin*-liitepartikkelin savolaisvariantit.

Yleisgemmaation vahvasta asemasta tekstissä kielii se, että eräät lekseemit esiintyvät Pihkatapissa ainoastaan geminoituneessa asussa. Tarkastelemieni sanojen joukossa tällaisia tapauksia oli neljä: *pittää ~ pittee, tulee ~ tulloo, ruppee* ja *jottain*. Kaksi ensin mainittua ovat myös aineiston taajimmin esiintyvät geminoituneet lekseemit (ks. taulukko 4). Geminoituneiden varianttien runsaus sekä suhteellinen yleisyys geminoitumattomiin variantteihin nähden osoittavat, että yleisgemmaatio on tärkeä osa romaanin Savon murteen illuusiota. Piirteen käyttöä lisäävästi saattaa vaikuttaa se, että kvantitatiivisuutensa vuoksi piirre on lukijalle yksinkertainen tulkittava: poikkeavaa yleiskieleen

nähdessä on vain jäljitellyn äänten merkkinä toimivan konsonantin lukumäärän muutos. Toki geminaatio saattaa aiheuttaa esimerkiksi homonymiaa yleiskielisten muotojen kanssa, mutta piirre ei kuitenkaan vaadi avautuakseen samanlaista murteentuntemusta niin kuin kvalitatiiviset piirteet, kuten diftongin reduktio, saattavat helposti vaatia.

Yleisgeminaation tarkastelussa kiinnitin huomiota siihen, miten vokaalipiirteet korostavat piirteen savolaisuutta (ks. esim. Nupponen 2011: 96–98, 336). Huomioni kiinnittyi etenkin jälkitavujen *AA*:n diftongiutumiseen ja *ee*:n labiaalistumiseen. Tietyt taajaan esiintyvät lekseemit ovat lähes aina kaksinkertaisesti murteellisia: *ennee*, *ossoo*, *issee*, *tekköö* ja *tulloo* ovat repliikeissä tavallisimmin näissä muodoissaan ja yleiskieliset tai lievemmin murteelliset muodot ovat puheenvuoroissa poikkeuksia. Tämä pätee myös kolminkertaisesti murteelliseen muotoon *männöö*, joka on yleisimmin tässä muodossa huolimatta sille mahdollisista lievemmin murteellisista edustuksista. Oikeassa murteessa yleisgeminaation ja labialisaation on todettu muodostavan tiiviin sanahahmon (Nuolijärvi 1986: 58–59), mikä nähdäkseni pätee myös geminaation ja jälkitavujen *AA*:n diftongiutumisen tapauksessa. Moninkertaisesti murteellisten muotojen käyttö Pihkatapissa kertoo mielestäni siitä, että myös kirjoitetussa murteessa piirteiden on tiedostettu olevan ikään kuin toisistaan erottamattomia ja yhdessä muodostavan kiinteitä sanamuotoja. Lekseemeissä esiintyvä moninkertainen murteellisuus ja joissain tapauksissa murteellisen sanamuodon yksinomaisuus vaikuttaa Pihkatapin Savon murteen illuusion siltä, että murrereplikointi lähentyä paikoin perinteistä murrekirjallisuutta, jolloin murretta kirjoitetaan analyttisesti ja mahdollisimman johdonmukaisesti.

Yleiskielisten ja murteellisten varianttien suhdetta aineistossa tarkastelin affektisuuden avulla. Analysoimieni esimerkkien valossa näyttää siltä, ettei sanan tai puhetilanteen virallinen sävy aina estä yleisgeminaatiota Pihkatapin hahmoilla. Tämä kävi ilmi sanojen *puheenjohtaja*, *poliisi* ja fraasin *ottaa osaa* käsittelyissä. Geminoituneet muodot näistä sanoista esiintyvät silloin kun keskustelukumppani tai puheenaihe ovat osa lähipiiriä. Emotionaalinen etäisyys puolestaan säilytti muodon geminoitumattomana. Isään viittaava partitiivimuoto *issee* edustuu aineistossa ainoastaan tässä kyseisessä asussa. Suurin osa isään viittaavista sanaesiintymistä on kuitenkin yleiskielisessä muodossa taivutusmuodosta riippumatta. Affektin vaikutuksesta kirjoitetussa puheessa on hankalaa sanoa kuitenkaan mitään varmaa varsinkaan yksittäisen piirteen kautta tarkasteltuna. Kirjoitetussa kielessä ei voi kuulla niitä prosodisia vihjeitä, jotka puheessa osoittavat affektisuutta, vaan ilmiötä voi jäljittää vain tekstuaalisella tasolla. Koska tunnetilan vaikutus ei kaikissa tarkastelemisani repliikeissä ole yksiselitteisesti ilmipantua vaan perustuu pikemminkin tulkintaani, on mahdollista,

että yleisgemmaation vaihtelu Pihkatapin murteessa selittyykin jollain toisella tekijällä, mikä kirjoitetun puheen kontekstissa voi olla esimerkiksi murteen luettavuus.

Yleisgemmaation rooli osana savolaisvaihdetta näkyy Pihkatapin murteessa ensinnäkin siten, että esiintyessään toistuvasti joko samassa sanassa tai kokonaisessa repliikissä se luo puheen illuusiossa murretta eteenpäin kuljettavaa rytmiä (puheen rytmistä tekstissä ks. TN 2016: 256). Kun geminoituminen on lisätty jälkitavuihin, se korostaa savolaiselle tyypillistä hidasta ja rauhallista lausumistapaa. Jälkitavujen runsauden on todettu olevan itämurteisuuden tuntomerkki kirjoitetussa murteessa (Nieminen 1939: 256). Lisäksi yleisgemmaatio yhdessä svaa-vokaalin kanssa muistuttaa savolaismurteille tyypillisestä löyhästä artikulaatiosta. Kiinnostavaa on myös, että aineistossa yleinen *tulloo*-muoto tekee puheesta maallikkojen mukaan *pyöreää* ja *leppoisaa* (luonnehdinnasta ks. Nupponen 2011: 177).

Yleisgemmaatio liitetään herkästi juuri Savoan⁵⁰ siitä huolimatta, että piirre esiintyy savolais- tai itämurteita laajemmalla alueella⁵¹. Maallikot ovat kuvailleet piirrettä muun muassa *vääntämiseksi*, mikä on stereotyyppinen Savon murretta koskeva luonnehdinta (Nupponen 2011: 103–104). Yleisgemmaation runsas hyödyntäminen Pihkatapin murteessa perustuu tietoon siitä, että piirre on riittävän tunnistettava laajalle yleisölle ja se luo mielikuvan savolaisesta puhujasta. Yleisgemmaatiolla on ollut jo pidemmän aikaa maalaisuuden leima⁵², joten gemmaatiolla väritetty puhe luo vähintään mielikuvan ei-urbaanista henkilöahmosta, vaikkei murretta muuten tunnistaisi.

Yleisgemmaation savolaisleimaa on hyödynnetty useissa kaunokirjallisissa teoksissa⁵³ jo ennen Pihkatappia. Tästä huolimatta piirteen ilmipano saattaa vaikuttaa murteen jäljittelyssä liioittelulta. Erään kirjoitettua murretta kommentoineen informantin mukaan liioiteltu vaikutelma perustuu siihen, ettei yksittäinen gemmaatta tunnu oikeassa puheessa olevan ”niin pitkä” (Palander 2011: 163). Gemmaattoja on todettu käytettävän juuri realistisen vaikutelman tavoittelemiseen (Nieminen 1939: 251), mutta kuten maallikon kommentti osoittaa, pyrkimyksestä huolimatta kirjoitetun kielen rajoitteet voivat tehdä äännepiirteestä puheen illuusiossa epäuskottavan näköisen. Toisaalta

⁵⁰ Yleisgemmaatio on tunnistettu leimalliseksi savolaispiirteeksi maallikoiden keskuudessa esimerkiksi Nupposen (2011: 91, 112) ja Palanderin (2011: 101) tutkimuksissa.

⁵¹ Yleisgemmaation levikki ks. Kettunen 1981: 2.

⁵² Ks. esim. Nuolijärvi 1986: 58–59; Kukkonen 2002: 37; Palander 2011: 104.

⁵³ Ks. esim. Nupponen 2011: 111; Keskimaa 2013: 517; TN 2013: 114, 139–140, 171, 189.

Pihkatapin kaltaisissa teoksissa, joissa murteen illuusio on luotu useiden savolaispiirteen avulla, yksittäinen piirre ei erotu yhtä selkeästi, sillä vaikutelma on kauttaaltaan vahvan murteellinen.

Puhutussa kielessä yleisgemaatiosta voi diftongin reduktion tavoin esiintyä useita kestoasteita (Mielikäinen 1981: 172–173; Nuolijärvi 1986: 54–55; Palander 2005: 109). Vaikka yleisgemaatio on puhutussa kielessä vähittäin ilmenevä piirre, kirjoitetussa kielessä kahdennettu konsonantti on murteellisen variantin osoittimena ainoa vaihtoehto. Piirteen asteittaisuus ei ilmene kokonaisuudessaan tekstissä, kun yksinäiskonsonanttien ja gemaattojen väliin jääville kestoasteille ei ole merkintätapaa. On sängen kiinnostava sattuma, että kirjoitetun kielen sallimat vaihtoehdot kuvaavat osuvasti juuri piirteen sydänsavolaista ⁵⁴ edustusta: tällä vakiintuneella yleisgemaatioalueella piirteen vaihtelu nimittäin tapahtuu enimmäkseen täysgemaatan ja yksinäiskonsonantin välillä (Palander 1988: 239; Kukkonen 2002: 36). Näin ollen kirjoitetun kielen rajoitukset ikään kuin vahingossa korostavat tekstiin siirretyn yleisgemaation pohjoisavolaista vaikutelmaa.

⁵⁴ Sydänsavolaismurteisiin katsotaan kuuluvan etelä- ja pohjoissavon maakuntien itämurteiden alamurteet (ks. esim. Rapola 1990: 137).

6. Liudennus Pihkatapissa

Tässä luvussa syvennyn siihen, miten liudennus eli palatalisaatio ilmenee Pihkatapin repliikeissä. Käsittelen ensin regressiivistä liudennusta luvussa 6.1., jonka jälkeen tarkastelen progressiivisen liudennuksen tapauksia luvussa 6.2.

Liudennuksen käsittely poikkeaa kahden edellä käsittelemäni piirteen, diftongin reduktion ja yleisgemiaation, tarkastelusta, sillä liudennusta ole typografisesti merkitty Pihkatapin murteeseen: merkintätavaksi vakiintunut *j* puuttuu kokonaan niistäkin sanoista, joissa olisi liudennukselle potentiaalinen fonologinen tai morfologinen ympäristö. Merkitsemättä jättäminen antaa mahdollisuuden tarkastella Pihkatapin savolaismurretta puhtaasti illuusion näkökulmasta.

Liudennusaineistoni koostuu sanoista, joissa *i:n* kato on toteutunut joko loppu- tai sisäheittoasemassa. Autenttisessa puheessa liudennus tuntuu voimakkaammin kadonneen *i:n* vaikutuksesta (Turunen 1959: 192) ja kirjoitetussa murteessa liudennuksella on ollut tehtävä kadonneen loppuvokaalin substituutiona (Mielikäinen 2004: 524). Käytän paikoin määritelmää *i:n loppuheiton näköinen*, mikä viittaa siihen, että typografisesti kyseessä on loppuheitto, mutta kyseessä voisi olla myös ilmipanematon liudennus. Termejä *liudentua* ja *palataalistua* käytän rinnakkain.

Liudennus on yksi leimallisimmista savolaismurteisuuksista⁵⁵ (Kettunen 1940: 12; Eskelinen 1985: 8; Mielikäinen 2008: 95) ja itämurteisesta levikistä huolimatta se liitetään tyypillisesti savolaispuheeseen (Mielikäinen 2004: 524; 2008: 95). Piirteen on todettu olevan kiinteä osa savolaista ääntämistapaa jopa niin, että Rapolan (1990: 138) mukaan liudentumaton savolaismurre kuulostaa ”epäsavolaiselta”. Liudennus pehmentää konsonanttien artikulaatiota, mikä sopii kuvaukseen savolaisvaihteesta (ks. Sarvas 1980: V). Puheessa liudennus on diftongin reduktion ja yleisgemiaation tavoin vähittäinen, foneettinen muutos (Mielikäinen 2004: 522), jonka asteittaista luonnetta on hankala tavoittaa kirjoitetussa kielessä (Itkonen 1968: 77–78).

⁵⁵ Toisaalta liudennuksen on todettu jo jonkin aikaa olevan väistyvä piirre Savon murteen puhujilla: sitä tavataan enimmäkseen vanhemman sukupolven murteessa (Mielikäinen 2004: 523; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 95; Palander 2005: 84–87).

6.1. Regressiivinen liudennus Pihkatapissa

Aloitan tarkastelun regressiivisestä liudennuksesta, jolloin liudennuksen aiheuttaa konsonantin jälkeinen *i*. Olen kerännyt regressiivisen liudennuksen aineiston kolmesta morfologisesta kategoriasta: nominien yks. nominatiivimuodot, yks. 1. persoonan omistusmuodot sekä yks. 3. persoonan imperfektimuodot (muotoryhmien käytöstä aiemmissa tutkimuksissa ks. Mielikäinen 2004: 517–520; Väisänen 2013: 86–88). Aineistossani ei ole *s:n* jälkeisiä loppuheittotapauksia, koska liudennus on kirjoitetussa murteessa ollut tämän konsonantin jälkeen harvoin merkittynä⁵⁶ (ks. Mielikäinen 2004: 525; Väisänen 2013: 82–84). Lisäksi *s:n* loppuheitto on puhutussa kielessä laajalevikkinen piirre (Kettunen 1981: 175–176), joten piirre ei ole savolaisilluusion näkökulmasta merkittävä.

6.1.1. Nominien yks. nominatiivien liudennus

Olen poiminut Pihkatapista neljä *i:n* loppuheiton näköistä nominatiivimuotoa⁵⁷, joihin olen tulkinut liudennuksen: *miel* (pro *mieli*), *kotpihhaan* (*kotipihaan*), *maharenttel* (*maharentteli*) ja *vertulppa* (*veritulppa*). Näistä ensimmäisinä käsittelen ne, joissa liudentuva konsonantti on *l*. Kyseinen konsonantti on oikeassa puheessa herkästi liudentuva ja piirrettä ylläpitävä äänneympäristö (Mielikäinen 1981: 312; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 95; Palander 2005: 85–86).

Liudennusaineiston yleisin *l*-konsonantin sisältävä nomini on *miel*, joka esiintyy repliikeissä sekä yksin että yhdyssanan osana, kuten selviää repliikeistä 65–68. Lekseemistä on tekstissä myös yleiskielisiä variantteja, mikä näkyy esimerkeissä 69 ja 70.

(65) Ja jos satutaan olemaan munasillaan kun pukuhuoneeseen tulet, niin koita ies olla naaramata. Se tulloo meelle vanahoille ukoille niin herkästi paha miel! (Toivo, 199.)

(66) Yhenlainen lorsake vuan, immeisten aikaan ilikijät tuommosia satupuhheita pittee ja ihtes nuilla mielkuvitusjutuillas häpästä. (Erkki, 234.)

(67) Sen jäläkeen ee oo käännä kun pari kertoo, sano jotta paha miel hälle noosoo sen tappaaksen piällisinä tänne tullessa. Vaikka ee kait tässä hyvä miel oo kenelläkkään. (Erkki, 240.)

(68) Anna anteeks, jos minä oon sulle mielpahhoo jättännä. En varmasti oo sitä pahhuuttan tehä. (Toivo, 229.)

⁵⁶ Mielikäisen (2004: 517) liudennustutkimuksen *si*-päätteisiä muotoryhmiä ovat supistumaverbien yks. 3. persoonan imperfekti, yks. 2. persoonan possessiivisuffiksi sekä yks. 3. persoonan konditionaali. Koska liudennusta ei ole typografisesti merkitty Pihkatappiin, ei piirrettä voi varmasti erottaa *i:n* loppuheitosta. Tulkinnanvaraisuuden vuoksi on ollut järkevää keskittyä vain niihin muotoryhmiin ja sana-asemiin, joissa liudennus on aikaisemmin tehtyjen havaintojen perusteella todennäköisin.

⁵⁷ Tämän muotoryhmän esiintymiä on merkitty kirjoitettuun murteeseen usein liudentuneiksi (Mielikäinen 2004: 517; Väisänen 2013: 86).

(69) Sinulla on hirmu hyvä ulosanti ja mielikuvitus. Mutta muista Jussi, että ylpistyä ei saa. Et siitäkään, että minun teki jo tuossa ainetta palauttaessa mieli sanoa, että jos tämä Jussin aine on oikeasti Jussin itsensä tekemä, niin meillä on tässä luokassa tuleva kirjailija. (Opettaja-Parkkonen, 134.)

(70) Niille tulloo paha mieli taivaasta. (Jussi, 108.)

Lekseemin sisältämä *ie*-diftongi on todettu liudennusta ehkäiseväksi äänneympäristöksi, mutta tällöin on ollut puhe Etelä-Savon alamurteista (Mielikäinen 1981: 312). Liudennuksen illuusiota lekseemissä puoltaa se, että kirjoitetussa murteessa on havaittu runsaasti *mielj*-asua (Mielikäinen 2004: 516; ks. myös Väisänen 2013: 82), jolloin liudennus on selvästi ilmipantuna. Teksteissä, joissa liudentunut variantti esiintyy, on tavoiteltu joko stereotyypistä Savon murteen kuvaa tai tarkemmin pohjoissavolaista väriä (Mielikäinen 2004: 510; Väisänen 2013: 3–6). Tällä perusteella *miel*-variantit on mahdollista tulkita liudentuneiksi myös Pihkatapissa, jossa jäljitellään pohjoissavolaisia alamurteita⁵⁸.

Pihkatapissa muoto *miel* esiintyy murteellisilla ja *mieli* taas yleiskieltä lähestyvillä hahmoilla. Tämä näkyy repliikeissä 66 ja 69, joissa esiintyy sana *mielikuvitus*. Loppuheitollinen variantti on Erkillä, joka moittii Jussia siitä, että tämä on kertonut ammattihaaveensa perheen ulkopuolisille ja lyttää lopulta Jussin suunnitelmat *mielkuvitusjuttuina*. Erkin puhe on sekä affektista että vahvan murteellista, kuten repliikkien savolaisvarianttien määrät osoittavat, mikä voi edesauttaa kuvittelemaan liudennuksen *i*:n loppuheiton yhteyteen. Opettaja-Parkkosen repliikissä (69) on puolestaan yleispuhekielinen sävy, joka ei samalla tavalla tue liudentunutta vaikutelmaa.

Myös itsenäisinä lekseemienä *miel* ja *mieli* jakautuvat henkilöhahmoille kielimuodon perusteella. Murteellisten hahmojen, Toivon ja Erkin repliikeissä (65 ja 67), joissa puhutaan *pahasta mielestä*, esiintyy loppuheitollinen edustus. Yleiskielinen *paha mieli* -edustus löytyy puolestaan Jussin repliikistä (70). Hypoteettinen liudennus näyttää tässä sanaliitossa jakautuvan ikäperusteisesti, kuten autenttisen murteen liudennuksessa: piirteen on todettu säilyvän parhaiten iäkkäimmillä savon puhujilla, eikä piirrettä juurikaan kuule nuorilla⁵⁹ (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 95; Palander 2005: 84). Pihkatapin liudennusmahdollisuudet myötäilevät tämän perusteella oikean murteen yleiskielistymistendenssiä.

⁵⁸ Ks. pohjoissavolaisuutta ilmentävät variantit luvuissa 4.1, 5.2. ja 5.3. sekä romaanin paikantamista auttavat vihjeet alaviitteessä 21.

⁵⁹ Liudennus ei ole aivan kokonaan kadonnut nuoriltakaan: eräs viimeaikainen havainto on Martta Lipposen (2014: 58) nilsiäläisinformantilta.

Mahdollisesti liudentuvan *l*-konsonantin sisältää myös nominaalinen koloratiivirakenne *maharenttel*, joka esiintyy sairastumisestaan kertovan Taunon repliikissä: *Kasvannaisia maharenttel täännä* (PT: 220). Autenttisessa murteessa yksinäis-*e* mahdollistaa liudennuksen, mutta ei niin todennäköisesti kuin takavokaalit (ks. Kettunen 1940: 12; Itkonen 1968: 82). Ensisijaisesti liudennustulkintani perustuu ekspressiivisyyteen, joka on savolaissanoille tyypillinen ominaisuus. Ekspressiivisyys ilmenee joko koloratiivirakenteissa tai muuten kohdetta yleiskieltä tarkemmin luonnehtivissa sanavalinnoissa (ks. luku 2.3). Taunon kertoma uutinen on arkaluonteinen, mutta asia tuntuu kepeästi kerrotulta leikkisän koloratiivin ansiosta. Kepeys ja leikkisyys saattavat lisätä murteen voimakkuutta, ja siten *renttel*-muodon loppuheitto voikin implikoida liudennusta, joka myös sopisi luontevasti Taunon murrepuheeseen.

Kirjoitetussa murteessa yhdyssanojen määräiteosat ovat voineet olla liudentuneita siinä missä itsenäiset lekseemitkin (Mielikäinen 2004: 517; Väisänen 2013: 82). Lekseemeihin *mielpahhoo*, *kotpihhaan* ja *vertulppa* olen tulkinnut liudennuksen sisäheiton asemaan. Konsonantit *t* ja *r* liudentuvat oikeassa puheessa *l*:ää heikommin (Mielikäinen 1981: 312; Palander 2005: 82–85), mutta liudennuksen mahdollisuutta *kot* ja *ver* -määriteosissa lisäävät ensitavun jälkeinen asema ja edellisessä myös lyhyt takavokaali *o* (liudennuksen esiintymisehdot ks. Mielikäinen 1981: 312). Molemmat lekseemit on todettu liudentuviksi joko autenttisessa tai kirjoitetussa murteessa: murteentutkimuksessa *koti* mainitaan esimerkkinä konsonantti *t*:n liudennusympäristöstä (Itkonen 1968: 76; Kettunen 1940: 13) ja määräiteosana sen on havaittu liudentuvan yhdyssanassa *kotpaekka* (Palander 2005: 82). *Veri*-lekseemi on puolestaan esiintynyt liudennusta ilmentävässä *verj*-muodossa useissa savolaisteksteissä (Mielikäinen 2004: 514–515; Väisänen 2013: liite 5). *kotpihhaan*-esiintymässä yleisgeminatian voi ajatella lisäävän liudennusillusion mahdollisuutta, sillä autenttisessa puheessa liudennus näyttää vaativan ympärilleen murteellisen kontekstin (Palander 2008: 328, 342).

6.1.2. Yks. 3. p. imperfektimuotojen liudennus

Pihkatapin liudentuvat yksikön 3.p. imperfektimuodot voisivat tulkintani mukaan olla seuraavat: *ol* (pro *oli*), *tul* (*tuli*) ja *män* (*meni*). Nämä kolme verbiä liudentuvat oikeassa puheessa usein, ja piirre on säilynyt kyseisissä verbeissä siitä huolimatta, että piirre on muuten katoamassa (Palander 2005: 82–83; Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 95; Palander 2016: 99). Sanojen äänneympäristö on sekä

vokaalien että konsonanttien osalta otollinen liudennukselle (ks. piirteen esiintymisehdot Mielikäinen 1981: 132).

Muoto *ol* esiintyy Pihkatapin puheessa taajaan, ja yleiskieliset *oli*-muodot ovatkin Jussilla ja perhepiirissä satunnaisia. Esimerkeistä 71–75 selviää yleiskielestä poikkeavien verbimuotojen lausekonteksti. Rauhan repliikistä 72, jossa tämä muistelee lapsiaan vastasyntyneinä, löytyvät myös verbien *kin*-liitepartikkelilliset muodot.

(71) Tuommonenhan se ol Ritva. Katoppa kun sillä ol ihan niin kun sinun nokkas. Samanlainen nykeröinen. (Rauha, 30.)

(72) Ja isoja pentuja olitta kaikki, sinustae sano kätälö heti, jotta tästä tul muanviljelijä kun on isot käet ja muutennii työmiehen näkönen. Ahti ollii sitten pikkisempi, no siitäpä tulli lukumies. Martti ol isompi kun sinä, vuan eehän tuon tarvinna paskanäpiks ruveta senkään. Ja Kaarina ol niin pikkinen ja siro, piti ihtennii kahesti kahtoo, jotta nukkeko sieltä tuli. (Rauha, 37.)

(73) Sai se partajessikka Reinolle kyllicks konjakkia juotettua. Tuota se varmaan ol sen yhen heinäntekopäivän ostamassa. Ilimankos ol niin hiljanen kun pellolle takasin tul. (Erkki, 86.)

(74) Sinuttel vielä kumpastakkii, Piiroset ol ihan järkyttyneitä suorastaan. (Rauha, 91.)

(75) Isässii ol täys mulukku. Kuopiossa ol miärännä minun isän tapettaviin ryhmään. (Turunen, 204.)

Esimerkkipoiminnoissa *oli* on johdonmukaisesti loppuheitollinen, joten esiintymiin tarjoutuu liudennukselle altis asema. Myös *tuli* on esimerkeissä yhtä poikkeusta lukuun ottamatta loppuheitollinen. Aiemmissa murreteksteissä on käytetty runsaasti *olj*-muotoja, ja *tulj* on niin ikään ollut tavallinen (Mielikäinen 2004: 515, 517, 520; Väisänen 2013: liite 5). Tästä syystä savolaismurteisia tekstejä aiemmin lukenut voisi liittää liudennuksen myös Pihkatapin *ol* ja *tul* -esiintymiin. Oikeilla puhujilla etenkin *oli* pitää liudennusta toistaiseksi elossa, vaikka piirre muuten väistyy (Palander 2005: 83). Maallikoiden mielikuvissa liudennus koskee juuri *olla* ja *tulla* -verbejä (Vatjus 2004: 37; Mielikäinen 2008: 95). Tämä lisää mahdollisuutta siihen, että lukija tulkitsee liudennuksen *ol*, *tul* -muotoihin myös kirjoitetussa murteessa. Imperfektimuotojen liudennusalttius saattaa edesauttaa vaikutelman syntymistä myös liitepartikkelin sisältävissä muodoissa *olpa* ja *tulpa*⁶⁰.

⁶⁰ Liitepartikkeli muodostaa verbin vartalon kanssa morfologisesti sen verran löyhän liittymän, että liudennus on tulkittu mahdolliseksi morfeemien väliin (Mielikäinen 2004: 515; ks. myös ISK: 68).

Kolmas yks. 3.p. imperfektin liudennustapaus voisi olla kaksitavuisessa verbimuodossa *män*⁶¹ (*pro meni*). *i:n* loppuheiton näköinen muoto esiintyy repliikeissä neljä kertaa, joten suuritajuinen se ei ole. Kuitenkin *män* on murteellisilla henkilöahmoilla yleinen siten, että esiintymät jakautuvat viidelle eri henkilölle, kuten näkyy esimerkeistä 76–79.

(76) Hitto kun män tuota letunpaistosavua silimiin. (Tiina, 31.)

(77) Illalla vielä niin virkeesti män muata... (Reino, 107.)

(78) No ee oo uni tullunna vielä, muathan nuo män muata jo tovi sitten. (Toivo, 175.)

(79) Tais Ierikka tykätä vuan pahhoo, kun Jussi män vieraihin kuullen noitasemmaan. (Alpo, 233.)

(80) Että syyttelyks meni taas. (Jussi, 256.)

Yleiskielinen *meni* esiintyy niin ikään neljästi, ja on keskittynyt esimerkkiä 80 lukuun ottamatta vain yleiskielisten sivuhenkilöiden repliikkeihin. Verbimuodon liudennusmahdollisuus rajoittuu siis yksin romaanin keskeisimmille hahmoille. Kirjoitetussa murteessa *män*-muotoa ei ole aina liudennettu (Mielikäinen 2004: 516–517), ja verbin vokaaliympäristö onkin liudennukselle vähemmän altis kuin *ol* ja *tul* -muodoissa (ks. Mielikäinen 1981: 312). Muoto *män* on kaksinkertaisesti murteellinen, eikä astetta yleiskielisempää *men*-edustusta löydy aineistosta. Valinnat Pihkatapin murteeseen on siis tehty äärimmäisen murteellisen ja täysin yleiskielisen edustuksen välillä.

Huomionarvoinen tarkastelun kohde on Toivon repliikissä 78 nomini *uni*. Sana on liudennukselle altis, mutta loppuheitollinen muoto *un* voisi vaikuttaa kirjoitusvirheeltä tai olla merkitykseltään epäselvä. Kirjoitetussa murteessa sanan liudentuminen vaatisi grafeemin ollakseen helposti ymmärrettävä, ja koska Pihkatapin murteessa piirrettä ei merkitä, *uni*-sana on ollut selkeintä jättää yleiskieliseen asuun.

Kirjoitetussa murteessa kaksitavuiset imperfektimuodot on merkitty liudentuneiksi todennäköisemmin kuin tätä pidemmät verbimuodot. Pidemmistä imperfektimuodoista on liudennettu etenkin *ele*-johdoksia frekventatiiviverbejä. (Mielikäinen 2004: 517, 519–520.) Pihkatapissa näitä ovat esimerkiksi *heeluttel* (*pro heilutteli*), *hotkastel* (*hotkasteli*), *sinuttel* (*sinutteli*) ja *viskel* (*viskeli*) (PT: 91, 96, 104, 202). Murreteksteissä *ele*-verbien liudennus on ollut usein liioiteltua verrattuna oikeaan murteeseen, sillä *e:n* jälkeinen konsonantti liudentuu keskimääräistä heikommin. Liudennusmerkinnällä on murreteksteissä haluttu korostaa savolaisvaikutelmaa, mitä

⁶¹ Sanan ensitavussa on savolaismurteen mukainen vokaaliedustus, ks. verbin käsittely yleisgemiaatiota koskevassa luvussa 5.4.

verbien ekspressiivinen luonne jo itsessään tuo. (Mielikäinen 2004: 520.) Pihkatapin frekventatiiviverbeistä *sinuttel* esiintyy samassa repliikissä toisen liudennukselle alttiin muodon, *ol*-verbin, kanssa (ks. edellä esimerkki 74). Jos repliikissä esiintyvä verbi *ol* hahmotetaan liudentuneeksi, voi pohtia, miten todennäköisesti sama lukija havainnoi piirteen myös virkkeen aloittavaan *sinuttel*-verbiin. Lukija saattaa kuvitella liudennuksen *sinutella*-verbiin sen perusteella, että loppuheiton etinen konsonantti on tässäkin sanassa *l*. Maallikon näkökulmasta liudennus voi vaikuttaa ensisijaisesti *l*:ään liittyvältä piirteeltä, kun piirre on keskittynyt puhutun murteen nykytilanteessa niin vahvasti kyseiseen konsonanttiin ja sen sisältäviin sanoihin.

6.1.3. Yks. 1. persoonan omistusliitteen liudennus

Huomiota herättävä *ni*-omistusliitteen loppuheittomuoto löytyy muodosta *poikan*, joka näkyy esimerkissä 81.

(81) Minä aikanaan arvelin, jotta Eeu se minulta mualiman kuataa. Vuan senpä tekikii minun oma poikan.
(Erkki, 256.)

Muoto herättää huomiota, koska omistusliitteestä jäljelle jääneen, sananloppuisen *n*-konsonantin vuoksi se muistuttaa genetiiviä. Lekseemin sanavartalo ei kuitenkaan vastaa yleiskieltä tai odotuksenmukaista savolaisedustusta⁶². Yleispuhekielinen variantti taas hylkäisi koko omistusliitteen: *minun oma poika*. Jäljelle jäänyt omistusliitteen konsonantti tuntuu vaativan selitystä, joten lukijan täytyy päätellä sen alkuperä. Niille lukijoille, jotka tunnistavat sanassa tapahtuneen loppuheiton, *i*:n vaikutus voi näkyä jäljelle jääneessä komponentissa, mikä saattaa johtaa mielikuvaan liudennuksesta. On todettu, etteivät nominatiivimuotoihin liittyneet yksikön 1.persoonan omistusliitteet esiinny kirjoitetussa murteessa johdonmukaisesti liudentuneina⁶³, eikä piirre ilmene aina autenttisessakaan puheessa (Mielikäinen 1994: 178; 2004: 518; ks. myös ISK: 68–69). Korostankin, että *poikan*-lekseemin hypoteettinen liudennus on piirteen ilmenemisehtoihin perustuva tulkintani, aivan kuten kaikki muutkin esittämäni Pihkatapin liudennustapaukset.

Muita huomionarvoisia yksikön 1.persoonan omistusliitteen tapauksia Pihkatapissa ovat partitiiviobjektimuodot *leipeen* (pro *leipääni*), *mökkiän* (*mökkiäni*) ja *pumppuan* (*pumppuani*).

⁶² Yleiskielessä genetiivi aiheuttaa *poika*-sanassa morfofonologisen muutoksen: *poja + n*.

⁶³ Pihkatapissa 1. persoonan omistusliitteen sisältäviä nominatiivimuotoja ovat myös [minun] *laipion* ja *elämän* (PT: 234, 19). *i*:n loppuheiton seurauksena nämä muodot ovat identtisiä genetiivimuotojen kanssa (vastaavia tapauksia ks. esim. Mielikäinen 2004: 511; ISK: 56).

Jälkimmäisen muodon voi ajatella olevan liudennukselle muita alttiimpi sen sisältämän *ua*-diftongin vuoksi (ks. Turunen 1959: 192).

- (82) Tulpa vaikka persereijän vahtikoira, niin sinä piet tässä mökissä turpas kiinni niin pitkään kun minun leipeen syöt! (Erkki, 156.)
(83) Enhän minä nyt ruppee mökkään kylymilleen jättämään, elä tok hurjaa. (Tiina, 89.)
(84) En minä anna näihin alakoo pumppuan puukkoin kansa ropeloija. (Toivo, 227.)

Myös partitiiviobjekteissa huomion kiinnittää sananloppuinen nasaali, joka on jäänyt *ni*-liitteestä jäljelle *i:n* kadottua. Puhekielen tavoittelussa odotuksenmukaista näissäkin esiintymissä olisi jättää omistusliite kokonaisuudessaan pois. Kun muodot eivät suoraan muistuta yleiskielistä lauserakenteen vaatimaa edustusta, ne voivat ohjata tulkitsemaan piirteen Savon murteen ilmiöksi, minkä vuoksi liudennustulkintakin on sanoissa mahdollinen.

6.1.4. Geminoituneiden konsonanttien ja konsonanttiyhtymien liudennus

Pihkatapissa eräs liudentuneen geminaatan sisältävä sana voisi olla *polliisit*, joka esiintyy aineistossa kaksi kertaa. Toinen esiintymistä on Tiinan repliikissä, jossa tämä muistelee tyttärensä Ritvan kuolinpäivää: *Isäs soitti ja hoki, että polliisit käv ja sano, että pitäs sairaalaan lähtee* (PT: 23). Sana sisältää dentaalikonsonantin jälkeisen *-ii:n*, joka puhutussa murteessa lisää edeltävän konsonantin mahdollisuutta liudentua (liudennuksen esiintymisehdot ks. Mielikäinen 1981: 314). Sama vokaaliedustus löytyy myös verbimuodoista *ollii* ja *tullii*. Jälkimmäinen esiintyy aineistossa kertaluontoisesti, *ollii* puolestaan kolmesti. Koska *olj* on nykymurteen yleisin liudennuksen esiintymisympäristö, liudennus saatetaan sen seurauksena mieltää kuuluvaksi verbin muihinkin muotoihin. Edellä ollut esimerkki 72 sekä esimerkit 85 ja 86 näyttävät verbien käyttöä henkilöhahmojen puheessa.

- (85) Ja kuulkee, niinhän se lopulta ollii! Se ol se Jeesuksen kehveli yönseutuun vironna takasin elämälle ja pyöräättännä sen kiven haatasa eestä nuin vuan naks ja kiivennä kultasia liukuportaita myöten taivasten valtakunnan illoihin isäsä Jumalan kaikenvaltijaan tykö. (Pyhäkoulun opettaja, 96.)
(86) Tässä tuntuu niin kun ois koko ikäsä issoo reppua johonnii määränpiähän ruahanna ja perillä sitten huomois, jotta katoppas perkele, tähän ollii tyhjä (Erkki, 241.)

Konsonanttiyhtymien dentaaliset alkukomponentit ovat liudennusalttiita *j:n* edellä (Turunen 1959: 193). Pihkatapissa liudentuvia, *j:tä* edeltäviä dentaalikonsonantteja löytyy esimerkeistä 87–90. Olen merkinnyt poimintoihin myös muut mahdolliset liudennukset, jotka ovat lekseemeissä *itsekseni* ja *oli*.

- (87) Olkohan vielä joku kulukeva taati, niitähän ol siihen aikaan aasialaista ja espanjalaista ja niitä. (Tiina, 19.)
(88) Otin tuossa toisen lasin konjakkia ja aattelin, että istun nyt vähän aikoo iteksen ja tuumailen. (Toivo, 175.)

- (89) Paljokohan lie kello. (Tiina, 20.)
(90) - - ala tehdä töitä eläkä vutjaile tyhjее paskoo. (Erkki, 185.)

Konsonanttien liudentuvaa vaikutelmaa lisää se, että repliikkien 87–89 hahmot ovat Pihkatapin henkilökategorian iäkkäimpiä, joiden fiktiiviseen idiolektiin liudennus on helppo kuvitella. Erkin repliikissä (90) liudennustulkintani koskee ekspressiivistä verbiä *vutjailla*⁶⁴. Pohdin jo luvussa 4.3. sitä, miten savolaiset äännepiirteet vaikuttavat olevan kiinteä osa murre sanoja. Mitä vahvemmin sana tuntuu kuuluvan yksin savolaiseen leksikkoon sitä luultavammin savolaisia äännepiirteitä ei voi erottaa sanan merkityksestä. Voi pohtia, millainen vaikutus *vutjailla*-lekseemiin on sillä, tavoitellaanko konsonanttiyhtymässä yleiskieltä vai savolaisittain pehmeää ääntämystä, ja miten eri variantit sopisivat Erkin fiktiiviseen idiolektiin. Jos lukija tuntee Savon murretta, epäilen, että repliikin savolaispiirteiden runsaus ja *vutjailla*-verbin hahmottuminen murre sanaksi auttavat lukijan sisäistä korvaa tavoittamaan konsonanttiyhtymään savolaisen lisäartikulaation.

Huomionarvoinen liudennuspaikka on nimessä *Vatjukohvin Niilo* (PT: 76, 200). Sukunimi sisältää *tj*-yhtymän ja tarjoaa liudennuspaikan niin ikään lyhyen takavokaalin jäljessä. Liudennusvaikutelmaa edesauttaa se, että nimi vaikuttaa venäläisperäiseltä, minkä vuoksi liudentuvat konsonantit sopivat sen ääntämykseen (ks. liudennuksen alkuperästä Turunen 1959: 194–195; Itkonen 1968: 79–80, 102). Maininnanarvoinen on myös repliikin 83 kuvaileva verbi *hurjuta*. Verbi vastaa merkitykseltään hillitöntä käytöstä tai hurjastelua, ja sen levikki keskittyy Pohjois-Savoon (SMS). *rj*-yhtymä on vanhan murteen mukaan liudennukselle altis etenkin takavokaalin jäljessä (Kettunen 1940: 12; Turunen 1959: 193), joten sana-asema on käypä liudennuksen illuusiolle.

6.2. Progressiivinen liudennus Pihkatapissa

Seuraavaksi esittelen progressiivisen liudennuksen mukaisiksi tulkitsemiani tapauksia. Näissä liudennuksen aiheuttaa dentaalikonsonantin etinen *i*. Mukana tarkastelussa on kolmen muotoryhmän mukaisia tapauksia: *i*-diftongin sisältäneet nominien monikkomuodot, *i*-diftongin sisältäneet

⁶⁴ Verbi viittaa laiskotteluun, vetelehtimiseen tai työn vieroksumiseen (Eskelinen 1985: 104, ks. *vutjake* ja *vutkuilla*).

imperfektimuodot sekä yks. 3. p. konditionaali⁶⁵ (ks. muotoryhmiin jaottelusta Mielikäinen 2004: 520–522). Progressiivisen liudennuksen esiintymiä on huomattavasti vähemmän kuin regressiivisen liudennuksen mukaisia, minkä vuoksi alalukuihin jako ei ole tarpeellista. Keskityn vain sanoihin, joissa konsonantin etinen *i* on jätetty merkitsemättä, sillä *i*:lliset muodot edustavat kirjoitettuna yleiskieltä.

Puheessa progressiivisen liudennuksen ilmenemiseen vaikuttaa se, millainen tehtävä diftongin *i*:llä on. Morfeemin osana *i*:n katoaminen ei ole yhtä merkityksellistä kuin sen ollessa itsenäinen morfeemi, kuten monikon tai imperfektin tunnuksena. (Mielikäinen 1981: 316–321.) Progressiivisen liudennuksen tarkastelussa punaisena lankana toimii havaintoni siitä, synnyttääkö *i*:n kato sanassa homonymiaa tai muuta tulkinnanvaraisuutta.

Monikkomuodoista tarkastelunarvoinen on *rahoistasi*, joka löytyy Rauhan repliikistä ”*Elä ala kenenkään kansa veljeillä ja pie rahostas huolta*” (PT: 105). Mielikäisen (2004) mukaan murreteksteihin on merkitty monikon *i*:n tilalle liudennusta johdonmukaisesti vain instruktiivissa⁶⁶. Elatiivimuodoista on käytetty teksteissä joko *i*:töntä tai *i*:llistä muotoa. Elatiivissa jälkitavun diftongi on voinut myös redusoitua. (mt: 521.) Vaikutelma muuttuisi, jos *rahoistasi*-muodon painoton tavu olisi merkitty redusoituneeksi, jolloin muoto olisi *rahoestas*. Väisänen (2013) on arvellut lukijan hahmottavan liudennuksen kirjoitettuun sanaan helpommin, jos diftongi ei redusoidu vaan säilyttää *i*:n jälkikomponenttinaan: sen vaikutus seuraavaan konsonanttiin on tällöin näkyvämmän ilmaistu⁶⁷. (mt: 66.) Olen samoilla linjoilla Väisäsen kanssa siinä, että *oe*-diftongi luultavasti vähentää liudennustulkinnan mahdollisuutta, mutta toisaalta ajattelen, että sisäheittainen *asu* on liudennuksen illuusiolle vielä *i*:n säilyttänyttä muotoakin otollisempi. Monikon *i*:n säilyttäminen on yleiskielen mukainen ratkaisu, minkä vuoksi en usko, että varsinkaan Savon murretta vähemmän tuntevat lukijat siirtävät *i*-äänteen vaikutusta loppukonsonanttiin. Lisäksi *rahoistas*-muodossa tapahtuva *i*:n loppuheitto *s*:n jälkeen on laaja-alainen puhekielisyys, joten yksin loppuheittolinen variantti ei välttämättä herättäisi tekstissä samanlaista huomiota ja tulkinnan tarvetta kuin Pihkatappiin valittu muoto *rahostas*.

⁶⁵ Konditionaalin tunnuksessa liudennuksen voi tulkita joko regressiiviseksi tai progressiiviseksi (Mielikäinen 1981: 318; 2004: 518).

⁶⁶ Pihkatapista löytyy instruktiivimuoto *hyvissä ajon* (PT: 192).

⁶⁷ Väisäsen (2013: 66) analyysi koskee muotoa *pumpuljuakkusein* (pro *pumpulikaakkusein*) osana virkettä ”*Jokkoon se minun pumpuljuakkusein oes naatittavissa?*”.

Imperfektimuotoja, jotka voisivat liudentua progressiivisesti ovat Pihkatapissa *sanon* ja *suaton* (pro *sanoin*, *saatoin*). Tunnus on sanoissa distinktiivisessä asemassa, minkä vuoksi sen katoaminen aiheuttaa homonymiaa preesens- ja genetiivimuodon kanssa⁶⁸ (homonymiasta tässä yhteydessä ks. ISK: 56). Pihkatapissa sanojen merkitys selviää kuitenkin lausekonteksteista:

(91) Minä kun ihan rehellisesti sanon, niin mulla on ruvenna hengitystä ahistammaan niin ilikeesti, jotta hyvä jos persesilimän kaatta henki ujeltaa. Työterveyvenhoitajallekkii tuassa siitä sanon, ja uhkas allerkiatestiin laittoo. (Erkki, 187.)

(92) Enkä minä röilännä sinun iässäs vielä muutenkan, mitä nyt jollonnii seurantalolla tanssissa kävin ja rehellisesti sannoin suaton tupakkiakii maistoo. (Erkki, 139.)

Repliikissä 91 voi nähdä, miten *sanon* esiintyy ensin preesensmuotona, jonka jälkeen seuraavassa virkkeessä samanmuotoisena se edustaakin imperfektiä: tämän paljastaa viimeisen lauseen verbimuoto *uhkas*. *i*-väri on jälkimmäiseen *sanon*-esiintymään verrattain helposti hahmottuva, kun preesens-tulkinta ei vaikuta lauseessa oikeakieliseltä.

Suaton-muodossa (92) on sisäheiton lisäksi tapahtunut ensitavun *AA*:n diftongiutumisen, joka on katoamassa oleva piirre ja edustaa siten arkkityypistä, vanhaa savoa (ks. esim. Palander 2008: 328–329). Niin ikään väistyväenä piirteenä liudennus voisi sopia tähän varianttiin sekä henkilöahmolle, jonka puheeseen on lisätty muitakin väistymässä olevia savolaisuuksia, kuten svaa-vokaali (*ilikeesti*, *persesilimän*) ja jälkitavujen *AA*:n diftongiutuminen (*laittoo*).

Savon kielen seura suosittaa progressiivisen liudennuksen imperfekti- ja monikkomuodoissa käytettävän *i*:llisiä muotoja (Mielikäinen 2004: 522). Kiinnostavaa on, että näihin muotoryhmiin kuuluvat, edellä käsittelemäni Pihkatapista löytyneet muodot ovat *i*:ttömiä. Suosituksen vastaiset muodot voivat viitata siihen, että murre on syntynyt yksin kirjailijan intuition varassa eikä puheen illusion kirjoittamisessa ole turvauttu ulkopuolisiin ohjeisiin.

⁶⁸ Liudennuksella ei homonymian mahdollisuudesta huolimatta ole ollut oikeassa murteessa minimipareja erottavaa tehtävää (Mielikäinen 1981: 317).

Viimeinen aineistosta löytämäni liudennukselle altis muotoryhmä on yks. 3. persoonan konditionaali. *Pitää*-verbistä löytyy sekä sisäheittoinen variantti (94) että alkuperäisen jälkitavun diftongin säilyttänyt edustus (93).

(93) Kyllä koululaisen pitäis jo sukunimi muistaa. (Opettaja-Parkkonen, 118.)

(94) Pitäs sitä immeesen sen verran aikoosa seurata, jotta tietäs kuka on Anita Hirvonen. (Rauha, 36.)

Varianttien jakautuminen mukailee jälleen henkilöhahmojen kielellistä muotokuvaa: *pitäs* esiintyy paitsi Rauhan repliikissä myös useilla muilla murteellisilla henkilöhahmoilla. Sen sijaan ainoa konsonanttia edeltävän *i:n* säilyttänyt variantti löytyy Opettaja-Parkkoselta, jonka olen useaan otteeseen todennut keskeisimpiä henkilöhahmoja yleiskielisemmäksi hahmoksi. *Pitäs*-muotojen kasautuminen vahvasti murteellisille hahmoille saa pohtimaan, onko valinta tietoinen ja onko sen avulla annettu lukijalle mahdollisuus lisätä sanaan liudentunut äänne.

6.3. Kokoavasti liudennuksesta Pihkatapissa

Olen tässä luvussa tarkastellut hypoteettista liudennusta Pihkatapin näköismurteessa. Tavoitteeni oli selvittää, millaisissa lekseemeissä ja sana-asemissa piirre voisi ilmetä ilman typografista merkintää. Jaottelin aineiston Mielikäisen (2004) esimerkin mukaan muotoryhmiin. Sen lisäksi johtolankoinani olivat liudentumisen fonologiset esiintymisehdot sekä aiemmat havainnot liudennusmerkinnöistä savolaismurreteksteissä.

Lähestyin liudennuksen illuusiota muotoryhmäkohtaisesti piirteelle otollisista äänneympäristöistä käsin. Tärkeimpänä liudennuspaikan merkinä pidin herkästi puhutussa Savon murteessa liudentuvaa *l*-konsonanttia. Erityisesti *ol*, *ollii*, *tul*, *tullii* ja *polliisit* vaikuttivat fonologisilta edellytyksiltään sopivilta liudennuksen illuusiolle: *l:n* sijoittuminen ensitavun rajalle, lyhyt takavokaali ja konsonanttia seuraava *-ii* tekevät liudennuksen illuusiosta näissä sanoissa todennäköisen. Osassa sanoista toteutunut yleisgemaatio edelleen lisää liudentumismielikuvan todennäköisyyttä, sillä autenttisessa puheessa piirre suosii murteellista kontekstia. *olla* ja *tulla* -verbien variantteihin liudennus voidaan liittää myös sen vuoksi, että piirre on autenttisessa puheessa elinvoimainen juuri näissä lekseemeissä. Verbien yks. 3. p. imperfekti on ollut savolaisteksteissä usein *olj*, *tulj* -muodoissa, minkä vuoksi Savon murretta enemmän lukenut henkilö saattaisi hahmottaa liudennuksen myös *ol*, *tul* -muotoihin.

Ekspressiivisanat *renttel* ja *vutjailla* hahmottuvat kuuluviksi ennen kaikkea Savon murteen leksikkoon. Murretta hallitseva lukija voi liittää sanoihin palataalistumisen osana savolaista artikulaatiotapaa (liudennuksen merkitys savolaisessa ääntämyksessä ks. Rapola 1990: 138; Mielikäinen 2004: 524). Liudennus saattaa varsinkin savolaismurteiselle lukijalle olla erottamaton osa näitä sanoja, joita ei voi varsinaisesti yleiskielistää.

Tulkinnanvaraisuus on nähdäkseni yksi keino johdattaa lukijaa kuvittelemaan liudennus tekstissä. Pihkatapissa *i:n* kato herätti huomiota etenkin *poikan*, *suaton* ja *sanon* -muodoissa.

i:n kato, joka kirjoitetussa murteessa luo sanaan potentiaalisen liudennuspaikan, toteutuu useimmin niiden henkilöiden repliikeissä, jotka muidenkin piirteiden osalta ovat murteellisten edustusten kannalla. *i:n* säilyttäneet variantit puolestaan löytyvät lähes yksinomaan Jussin tai sivuhenkilöiden, kuten opettaja-Parkkosen, puheesta. Liudennuspotentiaali myötäilee ikäryhmien puolesta autenttisen kielen tilannetta, jossa liudennus on keskittynyt enää iäkkäämmälle sukupolvelle.

On syytä arvioida sitä, miten perusteltuja nämä havainnot liudennuksesta ovat tekstissä, jossa piirrettä ei ole merkitty. Tarkastelu on ollut mielekästä, koska olen pitänyt mahdollisena, että liudennuksen voi havaita Pihkatapissa kuullun illuusiona. Uskon, että tekstin vahva murteellisuus voi ohjata lukijaa löytämään myös sellaisen savolaisen äännepiirteen, jota tekstiin ei ole merkitty.

Kuullun illuusion edellytyksenä on se, että luettu kielimuoto on tuttu puhuttuna. Tässä suhteessa lukijat lähestyvät Pihkatapin murretta erilaisista lähtökohdista. Niille, jotka tuntevat hyvin perinteistä Savon murretta, liudennus näyttäytyy repliikkien puheessa todennäköisemmin. Taustalla voi vaikuttaa realismin vaatimus, kun lukija käyttää kielituntemustaan täydentämään kirjoitetun murteen tulkinnanvaraiset kohdat: tällainen lukija kykenee kokemuksensa pohjalta tavoittelemaan sitä puhutun murteen lähtömuotoa, joka on ollut kirjallisen murteen esikuvana (ks. luku 2.4.). Toisaalta ne lukijat, joille murre on vieraampi tai kokonaan tuntematon, ottavat Pihkatapin murteen vastaan vain visuaalisella tasolla. Tällainen lukija saa kaiken romaanin murteen illuusion liittyvän informaation yksinomaan tekstistä, eikä ilmipanematonta piirrettä voi silloin jäljittää.

Siihen, miksi liudennusta ei ole Pihkatappiin ilmipantu, voi olla useita selityksiä. Ensinnäkin liudennusta on pidetty kirjoitetussa Savon murteessa hankalasti ilmaistavana ja vaikealukuisena piirteenä, eikä vakiintuneiden merkintätapojen katsota olevan riittävän kuvaavia. Piirteen esiintymisehdot ovat laajan distribuution vuoksi vaikeita tiedostaa, minkä vuoksi virheet ja ylilyönnit ovat mahdollisia. (Itkonen 1969: 78; Lappalainen 2001: 9–10; Mielikäinen 2004: 524–525.) Puheessa

liudennus ei ilmene – tai katoa – yhtä selvärajaisesti kuin kirjoitetussa kielessä, eikä konsonanttien yleiskieltä pehmeämmän lausumatavan ilmaisemiseksi ole kirjallisuuden kielessä täsmällisiä keinoja.

Toinen syy merkintöjen pois jättämiseen voi olla se, että kyseessä on kaunokirjallinen teos. Liudennuksen vakiintunut merkintätapa on saattanut vaikuttaa romaanin repliikkeihin epäsovivalta: *j*-grafeemi on ollut yleinen perinteisessä murrekirjallisuudessa, ja voi olla, että sen käyttäminen Pihkatapissa olisi saanut repliikit näyttämään johdonmukaisilta murrekäännöksiltä, jolloin murteen merkitys olisi painottunut tarinan kustannuksella. Etenkin kaunokirjallisuudessa viitteenomaisuus puheen esittämisessä on perusteltua.

Voi myös epäillä yleiskielistymiskehitystä, joka näkyy paitsi autenttisessa savossa myös murreteksteissä (Mielikäinen 2004: 525). Kun liudennus tuntuu kuuluvan vanhan murteen kuvaan, eikä se esiinny enää laajasti puhujilla, sen merkitseminen murretekstiin voi tuntua liioitellulta ratkaisulta. Maallikot näyttävät tunnistavan liudennuksen melko vaihtelevasti osana savolaispuhetta (Nupponen 2011: 113) eli sillä ei vaikuttaisi nykytilanteessa olevan yhtä vankkaa asemaa Savon murteen tunnusmerkkinä kuin erällä muilla savolaispiirteillä. Pihkatapin merkitsemätön liudennus saattaakin olla osoitus kehityssuunnasta, jossa kirjoitettu murre mukaillee autenttiseen murteen tasoittumista ja tiettyjen murrepiirteiden väistymistä.

7. LOPUKSI

Olen tutkielmassani tarkastellut kolmen foneettisen äännepiirteen, diftongin reduktion, yleisgeminaation ja liudennuksen, ilmenemistä Pihkatapissa. Kyseiset äännepiirteet valitsin tutkimuskohteikseni, koska ne ovat osa savolaisvaihdetta eli savolaispuhujalle ominaista artikulaatiota. Piirteistä tekemäni tarkemmat päätelmät löytyvät jo luvuista 4.4, 5.5, ja 6.3, joten tässä luvussa esittelen vain tärkeimmät tekemäni huomiot tiivistetysti.

Diftongin reduktio on siirretty Pihkatapin puheeseen valitsemalla kullekin redusoituneelle diftongille yksi murteellinen edustus. Redusoituneet diftongit olivat 91-prosenttisesti monoftongeja, ja diftongimuotoon redusoituvat siten selvänä vähemmistönä. Yleisgeminaatiota oli merkitty eniten konsonantteihin *t*, *k* ja *m*. Ensitavujen geminaatio kasautui tiettyihin lekseemeihin ja jälkitavujen geminaatio tiettyihin muotoryhmiin, kuten myös oikeassa Savon murteessa. Sekä diftongin reduktio että geminaatio olivat yleisempiä ensitavussa kuin kauempana sanassa. Diftongin reduktiolla ja yleisgeminaatiolla on aineistossa lähes yhtä paljon esiintymiä: yleisgeminaation 554 tapausta on vain 11 enemmän kuin diftongin reduktion kokonaismäärä. Yleiskielisten varianttien tarkkaa lukumäärää en kieltosanan redusoitumista lukuun ottamatta kartoittanut. Liudennusta ei ollut merkitty repliikkeihin, mutta *i*:n kato yhdessä lukijassa syntyvän kuullun illuusion kanssa voi sen aiheuttaa.

Diftongin reduktiossa ja yleisgeminaatiossa vaihtelu tapahtui varianttikohtaisesti yleiskielisen ja yhden murteellisen asun välillä. Diftongin reduktiosta voisi esiintyä tietyissä tapauksissa myös väliasteita, mutta kyseiset tapaukset oli merkitty murteellisimpaan muotoonsa. Repliikkien sanat olivat ajoittain myös moninkertaisesti murteellisia: joko äännepiirteitä oli useita tai sana kuului Savon murteen leksikkoon. Hypoteesini murrepiirteiden äärimmäisen murteellisesta ilmipanosta osoittautui siis oikeaksi. Vahva murteellisuus vie Pihkatapin puheen illuusiota kohti perinteistä murrekirjallisuutta, jossa murre on mahdollisimman runsasta ja johdonmukaista. Kirjoitetun kielen rajoitteet myös pakottavat äännepiirteet liioiteltuun ilmipanoon. Merkitsemättömyydessään liudennuskin on omalla tavallaan johdonmukainen valinta romaanin murteessa.

Johdannon luvussa 1.2. oli puhetta kielimuotojen roolista romaanin kokonaiskuvassa. Havaintojeni mukaan kielimuotojen välinen vaihtelu todella perustui ensisijaisesti henkilöihin. Ajoittain epäilin myös affektin vaikutusta, mutta yksin sen murretta vahvistavasta luonteesta hahmojen puheessa en kuitenkaan varmistunut. Sen sijaan suhde Taskisen perheeseen sekä henkilöihän

asema ja ikä vaikuttivat siihen, onko henkilöahmolle kirjoitettu murteellisia, lievästi murteellisia vai kokonaan yleiskielisiä repliikkejä. Taskisen perheen isovanhemmilla ja Jussin isällä Erkillä murteen illuusio oli vankinta. Jussia itseään ei voi luokitella yhtä murteelliseksi, muttei varsinkaan yleiskieliseksi, vaan hahmo tuntui tasapainottelevan varieteettien välillä. Yleiskieltä lähentyivät esimerkiksi Jussin opettajat ja kaupunkilaissukulaiset. Tarkemmin murteen suhdetta yleiskieleen valaisi kieltoverbin tarkastelu, joka osoitti muodon *ee* olevan aineistossa selkeästi *ei*-muotoa yleisempi.

Sain tutkielmassani käsityksen siitä, millä tavoin tarkastelemani piirteet pystyvät siirtämään savolaisvaihdetta tekstiin. Diftongin reduktion puheelle antama *leveä* ja *väljä* mielikuva näkyy etenkin muutoksissa *ei* > *ee*, *au* > *aa* ja *äy* > *ää*, jotka ovat foneettisesti määriteltyinäkin laveita – kaksi jälkimmäistä myös väljiä – äänteitä. Yleisgemaatio tuo usein toistuvana tekstiin vaikutelman puhetta eteenpäin kuljettavasta rytmistä. Jälkitavujen muotoryhmiin, kuten *kin-* ja *kAAn*-liitteisiin, merkittyinä gemaatio assosioituvat savolaiseen, hitaaksi ja viivyttäväksi kuvattuun puheen parteen. Puheen *löyhää* vaikutelmaa lisää svaa-vokaali. Liudennuksella on rooli murteen illuusion täydentäjänä. Hypoteettinen liudennus on aineistossa ilmipanemattomana *i:n* substituutina. Liudennus näyttäytyi parhaiten yks. 1.p. omistusliitteessä ja progressiivisissa asemassa, jolloin sananmuoto vaikutti lauseyhteydessään virheelliseltä ja vaatii lukijan huomiota.

Aineistosta nousi myös muita maininnan arvoisia seikkoja. Repliikeistä löytyy osoituksia siitä, että Pihkatapin jäljitelty kielimuoto olisi tarkkaan ottaen Pohjois-Savon alamurre, joka on Heikkisen lähtökielimuoto. Kirjailijan intuitiivinen ja mahdollisesti kuulohavaintoihin pohjautuva ote murteen kirjoittamisessa kuultaa siis paikoin läpi, mikä näkyy esimerkiksi kieltosanan reduktioherkkyydessä, *männä*-verbin käytössä, jälkitavujen *AA:n* diftongiutumisessa, aineiston yleisimmin geminoituvissa lekseemeissä ja jo mainituissa diftongin reduktion monoftongimuotojen suosimisessa. Laajempi huomioni koskee Heikkisen pyrkimystä käyttää murretta repliikeissä äidinkielen omaisesti, millä hän luo romaaniin pohjoissavolaisille tukevan samaistumis pohjan. Romaanin murre voi myös vieroksuttaa, jos lukijan omana lähtökielimuotona on jokin toinen murre. Tämän tutkielman lukija voi aineistopointojen avulla kokeilla, millaisen vaikutuksen kirjoitettu Savon murre saa aikaan. Kaikkiaan Pihkatapin murre-esitys tuntuu puolustavan Savon murteen käyttöalaa laajemmin kuin sille tyypillisessä huumoritarkoituksessa.

Jatkossa olisi kiinnostavaa tarkastella Heikkisen tuotantoa laajemmin. Pihkatapin jälkeen Heikkiseltä on ilmestynyt kolme romaania, ja näin ollen olisi mahdollista selvittää, siirtyykö murreilmaisu

esikoisromaanin jälkeen viitteenomaisempaan suuntaan, mikä vaikuttaa olevan tyypillistä murteella kirjoittaville. Niin ikään voisi vertailla Heikkisen tapaa käyttää murretta jonkun muun itämurteita hyödyntävän kirjailijan tyyliin. Kiinnostavan vertailukohdan antaisi esimerkiksi Heikki Turunen.

Kirjallisen murteen piirissä olisi kiinnostavaa selvittää, miten erilaiset savolaismurteen piirteet ovat suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa säilyneet ja kadonneet. Voisi kartoittaa, miten Savon murre on ajan mittaan muuttunut kirjoitettuna varieteettina, ja mitkä piirteet pitävät pintansa savolaismurteen kaunokirjallisina tuntomerkkeinä.

Lähteet

Aineslähteet

PT = Heikkinen, Antti 2013: Pihkatappi. Siltala, Helsinki.

Muut lähteet ja lyhenteet

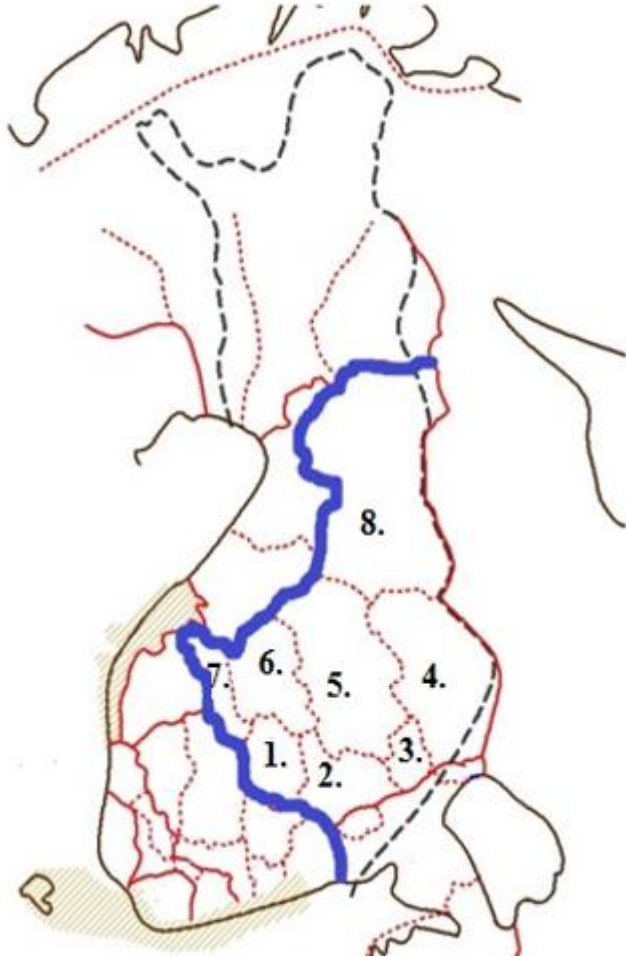
- Aittokoski, Tanja 2011: *"Litrasev viinapulloj ja sèittemätòista kalijjaa". Diftongin reduktio ja geminaatio erään pyhäjärvisistä nuorista koostuvan ryhmän puhekielessä.* [Verkkodokumentti.] Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos, Helsinki. [Viitattu 11.9.2019.] Saatavissa: <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/28654/litrasev.pdf>
- Bowdre, Paul 1964: *A study of eye dialect.* [Viitattu 11.9.2019.] Saatavissa: <https://archive.org/details/studyofeyedialec00bowdrich>
- Chapman, Raymond 1984: *The treatment of sounds in language and literature.* Blackwell, Oxford.
- Eskelinen, Unto 1985: *Kieljkiärylöetä. Savolainen sanakirja.* Kustannuskiila Oy, Kuopio.
- Hietala, Veijo 1991: *Savolaisuus suomalaisen elokuvan utopiana.* Lähikuva 1, s. 14–21.
- Hodson, Jane 2014: *Dialect in film and literature.* Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Hurtta, Heikki 1999: Variaationtutkimuksen myytit ja stereotypiat. Teoksessa *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*, s. 53–101. Toim. Urho Määttä, Pekka Pälli ja Matti K. Suojanen. Folia Fennistica & linguistica 22. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Ikola, Osmo 1972: *Kirjakieli ja puhekieli, yleiskieli ja murteet.* SJ 14, s. 16–26.
- Itkonen, Terho 1968: Itäsuomalaisen liudennuksen fonologinen paradoksi. Teoksessa *Fenno-Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17.3.1968*, s. 76–103. Suomalais-Ugrilaisen seuran toimituksia 145. Suomalais-Ugrilainen seura, Helsinki.
- 1989: *Nurmijärven murrekirja.* Kotiseudun murrekirjoja 10; SKST 498. SKS, Helsinki.
- ISK = Iso suomen kielioppi. Toim. Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho. 4. painos. SKS, Helsinki 2010 [2004].
- Juntunen, Saana 2018: *"On niinku saepualla pesty mejjän suut". Murre urheilijan julkisuuskuvan rakentajana.* Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. Helsinki.
- Kalliokoski, Jyrki 1998: Hj. Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. Teoksessa *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*, s. 184–215. Tietolipas 160. SKS, Helsinki.
- Keskimaa, Sari 2013: Murteenkäytön funktiot parisuhteen kuvauksessa Kalle Päätalon Iijoki-sarjassa. *Vir.*, s. 494–523.
- Kettunen, Lauri 1940: *Suomen murteet III B. Selityksiä murrekartastoon.* SKST 188. SKS, Helsinki.

- 1981 [1969]: *Suomen murteet. Murrekartasto*. Neljäs, supistettu painos. SKST 188. SKS, Helsinki.
- Kielikello = Kielenhuollon tiedotuslehti. Kotus, Helsinki.
- Koivisto, Vesa 2013: *Suomen sanojen rakenne*. SKS, Helsinki.
- Korhonen, Anna-Leena 2007: *Savolaisen puhetavan piirteitä Raamatun tekstien murreversioissa*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston kielten laitos, Jyväskylä.
- Koskela, Lasse 2013: Suurempia ja vähän pienempiä syntejä. Kirja-arvostelu. *Parnasso* 5, s. 65.
- Koski, Mauno 2002: Murteet muodissa. Teoksessa *Äidinkielen merkitykset*, s. 49–74. Toim. Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen ja Tiina Onikki-Rantajääskö. SKST 869. SKS, Helsinki.
- Kotus = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus
- KS = Kielitoimiston sanakirja. Toim. Eija-Riitta Grönros. Kolmas, uudistettu painos. Kotus, Helsinki (2012).
- Kukkonen, Sari 2002: *Lapinlahden murteen muuttumisesta*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos, Jyväskylä.
- Käkelä-Puumala, Tiina 2001: Persoona, funktio, teksti. Henkilöhahmojen tutkimuksesta. Teoksessa *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*, s. 241–271. Tietolipas 174. SKS, Helsinki.
- Lappalainen, Jukka 2001: *Kielveräjä. Ylä-Savon murrekirja*. Gummerus, Jyväskylä.
- Leech Geoffrey N. – Short, Mick 2007 [1981]: *Style in fiction. A linguistic introduction to English fictional prose*. 2nd edition. Pearson Longman, Harlow.
- Leino, Antti – Hyvönen, Saara – Salmenkivi, Marko 2006: Mitä murteita Suomessa onkaan? Murreosanaston levikin kvantitatiivista analyysiä. *Vir.*, s. 26–45.
- Lipponen, Martta 2014: *Diftonginreduktio nilsiäisnuorten puheessa*. [Verkkodokumentti.] Oulun yliopiston suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto. [Viitattu 12.9.2019.] Saatavissa: <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfioulu-201802081178.pdf>
- Löf, Risto 2013: Antti Heikkinen: Pihkatappi. Kirja-arvostelu. [Sanomalehden verkkosivut.] *Savon Sanomat*. [Viitattu 11.9.2019.] Saatavissa: <https://www.savonsanomat.fi/kulttuuri/kirjat/Antti-Heikkinen-Pihkatappi/417519>
- Mantila, Harri 2008: Variaatiosta identiteettiin. Teoksessa *Nuoret kielikuvassa. Kouluikäisten kieli 2000-luvulla*, s. 63–80. Toim. Sara Routarinne ja Tuula Uusi-Hallila. Tietolipas 220. SKS, Helsinki.
- Mielikäinen, Aila 1981: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit*. SKST 375. SKS, Helsinki.
- 1986: Nykysuomen murtuvat murrerajat. *Kielikello* 2, s. 12–17.
- 1989: Murteiden käyttö ja asema suomenkielisessä kirjallisuudessa. Teoksessa *Suomennoskirja - suomalainen kirja: raamatunkäännösten ja kansankielen merkityksestä kirjallisuudessamme*. Jyväskylän yliopiston Kääntäjäprojektin 9. kesäseminaari 1.–2.7.1988, s. 89–103. Toim. Maija-Liisa Jääskeläinen. Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitos, Jyväskylä.
- 1994: *Etelä-Savon murteiden äännehistoria 2. Vokaalit*. SKST 599. SKS, Helsinki.
- 2001: Kirjoitettua murretta. *Kielikello* 4, s. 4–7.
- 2004: Liudennus murretutkimuksissa ja savolaismurteisessa kirjallisuudessa. *Vir.*, s. 508–530.
- 2008: Savon murteet ja savolaismurteet: vääntämistä ja retoriikkaa. Teoksessa: *Savo ja sen kansa*, s. 60–107. Toim. Riitta Räsänen. Savon historia: 7 osa. SKST 1192. SKS, Helsinki.
- Nieminen, Kaarlo 1939: Länsi ja itä suomalaisessa kirjallisuudessa. Teoksessa *Juhlakirja V. Tarkiaisen täyttäessä 60 vuotta 18.4.1939*, s. 241–259.

- Nummi, Jyrki 1993: *Jalon kansan parhaat voimat: kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit* Tuntematon Sotilas ja Täällä Pohjantähden alla. WSOY, Porvoo.
- Nuessel Frank H. Jr 1982: Eye dialect in Spanish: some pedagogical applications. *Hispania* 3, s. 346–351.
- Nuolijärvi, Pirkko 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. SKS, Helsinki.
- Nuolijärvi, Pirkko & Sorjonen, Marja-Leena 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruihanke pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Kotus, Helsinki.
- Nupponen, Anne-Mari 2011: *Savon murre savolaiskorvin. Kansa murteen havainnoijana*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology, Joensuu.
- Page, Norman 1988 [1973]: *Speech in the English novel*. 2nd edition. Macmillan, Basingstoke.
- Palander, Marjatta 1987a: *Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio*. SKS, Helsinki.
- 1987b: aa:n ja ää:n diftongiutuneisuus sekä ee:n labialisaatio nykysavossa. Teoksessa *Kirjoituksia kansanmurteista ja kirjakielestä*, s. 21–60. Toim. Kari Nahkola. *Folia Fennistica & Linguistica* 14. Tampereen yliopisto, Tampere.
- 1988: Yleis- ja erikoisgemmaation vaikutuksista. *Vir.*, s. 238–252.
- 2005: *Lapsuudesta keski-ikään. Seuruututkimus itäsavolaisen yksilömurteen kehityksestä*. SKS, Helsinki.
- 2007: Alueellisen taustan vaikutus murrekäsityksiin. *Vir.*, s. 24–55.
- 2008: Itäsuomalaisten murrepiirteiden muodonsisäinen väistymishierarkia. *Vir.*, s. 322–354.
- 2011: *Itä- ja eteläsuomalaisten murrekäsitykset*. SKS, Helsinki.
- 2016: Savolaismurteiden muutos. Kahden sukupolven seitsenvuotiaiden puhekieli. *SJ*, s. 89–111.
- Pellikka, Anniina 2017: *Savolaiset Pohjois- ja Etelä-Savon murteiden tunnistajina ja havainnoijina*. Pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopiston filosofinen tiedekunta, Joensuu. [Viitattu 18.9.2019.] Saatavissa: http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20170623/urn_nbn_fi_uef-20170623.pdf
- PT = Pihkatappi
- Pulkkinen, Paavo 1985: Murteiden jäljittelyn salakareista. *Kielikello* 3, s. 5–6.
- Rapola, Martti 1990 [1969]: *Johdatus suomen murteisiin*. 4. painos. Tietolipas 4. SKS, Helsinki.
- Rytönen, Ahti 1937: Koloratiivinen konstruktio. *Vir.*, s. 95–104.
- Räisänen, Alpo 1972: *Kainuun murteen äännehistoria 1. Vokaalisto*. SKS, Helsinki.
- Sarvas, Leena 1980: *Lapinlahden murrettä*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 12. Kotus, Helsinki.
- 1998: Kierrä kirjakielen mutkat, jos käännät murteelle. *Kielikello* 1, s. 12–15.
- SJ = *Sananjalka*. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Suomen Kielen Seura, Turku.
- SMS = Suomen murteiden sanakirja
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä: etymologinen sanakirja 1*. Toim. Erkki Itkonen. SKST 556. SKS, Helsinki (1992).
- TN 2013 = Tiittula, Liisa & Nuolijärvi, Pirkko 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. SKST 1401. SKS, Helsinki.

- 2016 = Tiittula, Liisa & Nuolijärvi, Pirkko 2016: Puheenomaisuuden rakentaminen kaunokirjallisissa proosateksteissä. Teoksessa *Puheesta tekstiksi. Puheen kirjallisen esittämisen alueita, keinoja ja rajoja*, s. 225–275. Toim. Liisa Tiittula ja Pirkko Nuolijärvi. SKST 1424. SKS, Helsinki.
- Turunen, Aimo 1959: *Itäisten savolaismurteiden äännehistoria*. SKS, Helsinki.
- Vaattovaara, Johanna 2016: Murtuvat murteet ja murreasenteet. Teoksessa *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat*, s. 83–105. Toim. Irina Piippo, Johanna Vaattovaara ja Eero Voutilainen. Art House, Helsinki.
- Vatjus, Sanna 2004: *Savolaisuus savolaisten nuorten kokemana. Kyselytutkimus Savolaisen laulun tunnettuudesta ja savolaisuudesta Savon kouluissa*. Savotar, 9. Savolainen osakunta, Helsinki.
- Vir. = *Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Kotikielen Seura, Helsinki.
- VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. [Viitattu 18.9.2019.] Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>
- Voutilainen 2016: Paha puhe. Teoksessa *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat*, s. 124–146. Art House, Helsinki.
- Väisänen, Anita 2013: *Kiäk! Ankkalinnan savon ja autenttisen savon vertailua viiden murrepiirteen avulla*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, Turku.

LIITE 1

Itä- ja länsimurteiden raja merkitty sinisellä.

Karttaan merkityt savolaismurteiden alaryhmät:

1) Päijät-Hämeen murteet, 2) Etelä-Savon murteet, 3) Savonlinnan seudun välimurteet, 4) Pohjois-karjalan murteet, 5) Pohjois-Savon murteet, 6) Keski-Suomen murteet, 7) Keuruun–Evijärven seudun murteet ja 8) Kainuun murteet.

Mukailtu Terho Itkosen (1989: 342–343) murrejaottelun perusteella. [viitattu 26.4.2019.] Saatavissa: https://www.kotus.fi/kielitieto/murteet/suomen_murteet.

